BR 75
.A5
Copy 1

THE LIBRARY OF CONGRESS
1800

Class BR75

Book .A5

1574

1574

THE TANK LIBRARY

Given in 1867, by Mrs. Otto Tank, of Fort Howard, Wis., to the

STATE HISTORICAL SOCIETY OF WISCONSIN

The books in this collection were formerly in the library of Rev. R. J. Van der Meulen, of Amsterdam, Holland, father of Mrs. Tank. Mr. Van der Meulen was born in 1768 and ordained in 1792.

For description of the Tank Library, see WISCONSIN HISTORICAL COLLECTIONS, vol. 5., pp. 162-164; and LIBRARY CATALOGUE, vol. 2., pp. 705-719.

NAGELATENE SCHRIFTEN,

GEVONDEN IN DE PAPIEREN

VAN

MR. HIËRONIJMUS VAN ALPHEN,

In leven Oud Thesaurier-Generaal der Vereenigde Nederlanden.

UITGEGEVEN DOOR ZIJNEN ZOON

D. F. VAN ALPHEN.

175
1756

Te UTRECHT,
BIJ J. G. VAN TERVEEN, Boekverkooper,
1813.

Ter Drukkerije van G. POST, op de Marie-Plaats,
te Utrecht, Litt. E. N°. 319.

BR75
.A5

By Exchange
State Historical Society of Wisconsin
1920

VOORBERIGT.

Wanneer menſchenvrienden, wier ſchriften waarheid en deugd ademen; wier handel en wandel met hunne leer overeenſtemden; die uit innerlijke overtuiging ſpraken en ſchreven, op eens uit den kring hunner werkzaamheid weggerukt worden, is hun verlies dubbeld ſmartelijk voor achtergelatene vrienden, die zoo dikwijls door hen opgebeurd en getroost wierden, en greetig hunne lesſen aannamen, vooral wanneer dezelve met hun' dood bevestigden, dat zij, ter goeder trouw, aan anderen aanprezen, wat hun zelven, tot het einde toe, troost, moed en kracht inboezemde. — Op eens van hun werk afgeroepen, ſluimerden zij, moede van arbeid en onrust, met kinderlijk vertrouwen, gerust in: — *Zoo* was de wil van hunnen Hemelſchen Vader, dien zij altijd zoo gewillig en eerbiedig opvolgden. Dan, met regt vragen de overgeblevenen, dat hun datgene niet onthouden worde, wat hun zelfs nog

door den overledenen is toegedacht geworden; wat hij voor hen begon, doch niet kon voltooijen; de laatſte flikkeringen van dien geest, de laatſte ſtralen van dat licht, 't welk het hoofd verhelderde, het hart verwarmde van den betreurden vriend en raadgever, die met de hartelijkſte welwillendheid alle zijne gaven, alle zijne vermogens aan God en het Vaderland toewijdde, tot het einde toe volhardde, en zijn' God en zijn Vaderland getrouw bleef.

Om aan deze regtmatige verwachting gedeeltelijk te voldoen, verſchijnen deze volgende ſtukken in 't licht; gedeeltelijk, wijl de uitgever indachtig moest zijn aan het grondbeginſel, hetwelk zich de ſchrijver ſteeds ten wet had voorgeſteld, om op gepaste wijze en tijd te trachten nuttig te zijn.

Omtrent de rangſchikking heb ik te berigten, dat ik die gevolgd heb, welke mij de natuurlijkſte ſcheen: het laatſte ſtuk is het laatſte geweest, waar de Schrijver aan werkte, toen een plotsling toeval zijn denkvermogen zoodanig verzwakte, en zijn geheel zenuwgeſtel zoo ſchokte, dat alle inſpanning ondoenelijk was; ſedert druk-

te

te hem ſteeds een pijnigend gevoel van dat onvermogen, 't geen hem tot werkeloosheid dwong, en hijgend deed uitzien naar de komst van dien bode des vredes, daar hij reeds zoolang op gewacht had.

Dat laatſte ſtuk, is het begin van een ſchoon ontwerp van een groot werk, waartoe de twee eerſte als voorbereidende verhandelingen in verband ſtaan, zoo als uit het ſlot derzelver kan worden opgemaakt: waarom ook deze drie ſtukken als één geheel kunnen beſchouwd worden. Het tweede met het derde in meer onmiddelijk verband ſtaande, heb ik, als eene onmiddelijke inleiding, aan het laatſte doen ſluiten: — en ik heb mij omtrent hetzelve geene de minſte veranderingen veroorloofd, ſchoon het alle kenteekenen had van een eerst begonnen opſtel, 't welk nog niet eens door den Schrijver zelven was nagezien en beſchaafd geworden. —

Alles wat ik meer omtrent deze ſtukken zou kunnen zeggen, zouden ſlechts gisſingen zijn. — Onophoudelijke ſlagen beroofden mij van mijne naaste betrekkingen; volgden elkander zoo ſchielijk op; troffen zoo onverwacht, dat ik, de eenig

overgeblevene, na eene langdurige afwezigheid niemand der mijnen heb aangetroffen, die mij eenige inlichting konde geven.

Ik behoeve deze meestal onafgewerkte stukken, waaraan des Schrijvers laatste overzigt ontbreekt, aan de toegevenheid mijner landgenooten niet aantebevelen; het edel oogmerk, en de hartelijke liefde van den Schrijver wierden altijd met wederliefde beloond. Wie ondervond meer dan hij goedkeuring en aanmoediging op zijn werk? Wie meer algemeene eerbiedige hoogachting gedurende zijn leven? — En wie ondervond meer dan ik, dat zijne nagedachtenis nog in zegening leeft en bewaard blijft in de harten van velen; en dat deze zegen de beste erfenis is, die een vader zijnen kinderen kan nalaten. — Ik erkenne dit, ter eere der menschheid zoo gaarne, en met zulk een onuitsprekelijk gevoel van dankbaarheid, dat het mij een aangename pligt is, openlijk daarvan betuiging te doen: die ondervinding balzemde mijn, door grievende verliezen gebroken, hart; de indruk daarvan blijft onuitwischbaar, al verwijderen gebiedende omstandigheden mij weder van den grond, waar zijn gebeen-

beente in vrede rust; al betrad ik nimmer dien geliefden bodem weder, dan nog voed ik de ſtreelende hope, dat ook mijne kinderen nog eens daarin deelen zullen.

Nog één woord. — Ik had wel gewenscht eenige uittrekſels uit zijn geheim dagboek hierbij te hebben kunnen voegen; maar de bepaalde tijd, waarin deze uitgave moest geſchieden, gedoogde het niet — zijne nagelatene vrienden zouden daaruit anders hebben kunnen zien, dat zijne geheimſte gedachten met zijne woorden en daden inſtemden; dat hij in ware nedrigheid des harte aan de hand van zijn Goddelijken Leidsman vertrouwelijk wandelde, en dat zijn vurigſte wensch was, anderen tot nut te wezen.

Als de leer van JEZUS zijn hart verwarmde, en zijn helder hoofd in dezelve het middenpunt vond van alle verkregene of nog te verkrijgene kundigheden; van alles, wat tot de verlichting van het menschdom toebrengt, of nog toebrengen zal, ſpoorde het innig gevoel van zijn menschlievend hart hem onophoudelijk aan, om die liefdevolle leer aan zijne medemenſchen, in een waar helder en beminnelijk daglicht te ſtellen — zijne

dagelijksche aanteekeningen bewijzen dit bij iederen regel — één blik in zijn hart zoude menig een overtuigd hebben, dat hij — waarheid zocht; het licht, dat hij ontving, zoo gaarne mededeelde, en dat zijne edelste bedoeling was, anderen de rust, de hope, en het geluk deelachtig te maken, welken hij zelf reeds aanvankelijk genoot. —

Ik heb met toestemming van een' der oudste en geliefste vrienden van den overledenen, hierbij gevoegd, zijne aanspraak in de vergadering van het Leydsche Genootschap, waarin hij met de eenvoudige en hartelijke welsprekendheid der vriendschap, eene korte schets geeft van het leven, de gevoelens en werkzaamheden van den genen, dien hij, met vele anderen, betreurde; doch niet weder terug wenschte in eene wereld vol bekommernis, beproeving, en onrust. —

KLINGELBEEK bij *Arnhem*
den 1 Junij 1811.

D. F. VAN ALPHEN.

LE-

LEVENSSCHETS

VAN

H. VAN ALPHEN,

DOOR

J. W. TE WATER,

HOOGLEERAAR TE LEYDEN.

Met een allergevoeligst leedwezen, moet ik ten laatſten ſpreken van iemand, die ſints den aanvang dezer Maatſchappije in 't jaar 1766 *haar Medelid was; die, door bondige geleerdheid en buitengemeene kundigheden van verſchillenden aard, de eerbiedigſte hoogachtinge zijner Landgenooten weggedragen heeft; die een blinkend voorbeeld van deugd en godvrucht geweest is; zoo wij het bewind over 's menſchen leven en dood voerden, 't gene ons echter, om goedertierene en wijze redenen, nooit in handen gegeven is, tot op dezen dag en nog eene reeks van jaren onder ons gebleven zou zijn; maar die, den tweeden van Grasmaand dezes jaars, door den Alregeerder tot de Eeuwigheid werd opgeroepen. Gij begrijpt, dat ik ſpreke van den Hoog Edelen Geſtrengen Heere* HIËRONIJMUS VAN ALPHEN, *een ſieraad van zijn geſlacht, van zijne geboorte ſtad, van zijn*

Vaderland, van deze Maatschappije, van de geleerde wereld, en geen minder sieraad in de Kerke van den Heere JEZUS. *Hoewel ik zeer veel van dien uitmuntenden man te zeggen heb, zal ik echter trachten mij hier te bekorten.*

Hij behoefde zijnen roem niet te ontleenen van zijn geslacht, dat anders eeuwen lang, ook in Nederland en binnen deze stad, in groot aanzien geweest is; gelijk ik op eenen anderen tijd, bij eene gelegenheid als deze, reeds gemeld heb, en 't gene van elders, vooral uit het Vaderlandsche Woordenboek van KOK, *nader blijken kan. Eigen verdiensten maakten hem genoeg beroemd. Dit neemt evenwel geenszins weg, dat het hem tot genoegen verstrekte, gesproten te zijn uit een Geslacht, aan welks afstammelingen het Nederlandsche Gemeenebest in 't staatkundige en godsdienstige niet weinig verpligt is. In 't bijzonder kon hij roem dragen op zijnen Grootvader, den wijdvermaarden Utrechtschen Hoogleeraar* HIËRONIJMUS VAN ALPHEN, *wiens schoon voorbeeld hij zich steeds ter navolginge voor oogen stelde. Op dit geslacht had onze van* ALPHEN *eene dubbele betrekkinge, zijnde den achtsten van Oogstmaand des jaars* 1746 *te Gouda geboren, uit* JOHAN VAN ALPHEN, *Raad in de Vroedschap en Schepen van die stad, en* WILHELMINA LUCIA VAN ALPHEN; *en door zijn twee huwelijken was hij naauw verbonden met de aanzienelijke Geslachten* VAN GOENS *en* VAN

VAL-

VALKENBURG, *die voorlang te Utrecht en Haarlem bloeiden, en nuttige Leden voor het Vaderland opleverden. Indien de Zoons, uit die beide huwelijken verwekt, het voetſpoor van hunnen Vader volgen, zullen zij ook den roem van hun Geſlacht vermeerderen, en deelgenooten van huns Vaders lof worden.*

De meer dan gewone kundigheden, welke onze VAN ALPHEN, *van zijne vroege jeugd af, en in den volgenden leeftijd verkregen had, bragten hem op den weg van eer en aanzien in ons Vaderland. Wij hebben hem gekend, eerst, als Prokureur-Generaal van den Hove 's Lands van Utrecht, naderhand, als Penſionaris van deze ſtad, en laatſtelijk als Raad en Theſaurier-Generaal der Unie, welken post, één der hoogſte en gewigtigſte eerambten in dit Gemeenebest, hij bleef bekleeden tot in 't jaar* 1795. *Na dien tijd leefde hij ambteloos, doch nooit werkeloos, even weinig nu, als in zijne jeugd en meergevorderde jaren, of zelfs in 't midden van alle de ambtsbezigheden, waartoe de Voorzienigheid hem riep, en die hem nooit aftrokken van eene beſtendige en ijverige beoefeninge der edele wetenſchappen. In zijne jongelingſchap verworf hij zich de toegenegene achtinge van alle de Hoogleeraars, wier lesſen hij, op de Utrechtſche en Leydſche Akademien, zich bij uitſtek ten nutte maakte. Hiervan geven getuigenis zijne beide Verhandelingen: de eerſte, over zekere ſoort van echtſcheidinge, doorgaans geheten de*

ſchei-

ſcheidinge van tafel en bed, *welk opſtel hij openlijk verdedigde onder voorzittinge van den Heere* TYDEMAN, *die, zoo ik zweeg, hier gaarne en op ſtaanden voet den welverdienden lof van zijnen leerling zou vermelden; de andere, over den Ouden Rechtsgeleerden* JAVOLENUS PRISCUS, *welke hij ter gelegenheid van zijne bevorderinge tot Leeraar in de Rechten, ten jare* 1768 *geſchreven, en in 't openbaar verdedigd heeft. Gelijk hij in die keurige Verhandelingen ten duidelijkſte toonde, dat zijn onderzoeklievende geest, zich op verre na niet tot het ééne vak der Rechtsgeleerdheid bepaalde, zoo heeft hij dit naderhand aan alle zijne Landgenooten, doen kenbaar worden.*

Welke treffelijke vorderingen hij in gegronde kennisſe der waarheden van den Christelijken Godsdienst gemaakt hadde, en hoe hij, zelfs veel beter, dan verſcheide openbare Kerkleeraars, in ſtaat ware om de Euangelieleere duidelijk voorteſtellen, bondig te bevestigen en oordeelkundig te verdedigen, met één woord hoe hij den naam van een' Godgeleerden *verdiende, zag elk met bewonderinge in 's mans ſchriften doorſtralen. Weinige voorbeelden zullen genoeg zijn. Wanneer hij, in 't jaar* 1775, Eenige leerſtukken van den Proteſtantſchen Godsdienst, tegen EBERHARD, *verdedigde, verklaarden alle de Utrechtſche Hoogleeraren, dat zij deze ſchrandere en bondige verdedinginge, en de wederlegginge van de tegenſtellingen der valsch genaamde*

we-

wetenschap, met genoegen gezien hadden. Meer eenvoudig, doch niet min belangrijk, is het werk, in 't jaar 1786 *uitgegeven, waarin hij de* Gronden zijner Geloofs-belijdenisse, *voor zijne kinderen openlegt, op eene wijze, welke toont, dat de Schrijver zijne heldere denkbeelden met juiste woorden wist voortedragen. Dit zelfde bespeurt men in zijne* Mengelingen in proze en poëzy, *en in de* Kleine Bijdragen tot bevorderinge van Wetenschap en Deugd; *van welke stukken het eerste in 't jaar* 1783, *en vermeerderd tien jaren later, het tweede in 't jaar* 1796 *gedrukt is. Nog meer bekend, gelezen en geroemd is de* Christelijke Spectator, *in twaalf Vertoogen, van tijd tot tijd uitgegeven, en in 't jaar* 1799 *ten einde gebragt. Aan 't slot van dit nuttig werk verzekerde de Heer* VAN ALPHEN, *dat het zijn oogmerk niet was, de pen wederom spoedig optenemen, ten zij gewigtige redenen hem daartoe bewegen konden. Naauwlijks evenwel verliepen twee jaren, of uit de papieren van den Christelijken Spectator kwam een lezenswaardig boek te voorschijn, onder dezen titel:* Predikt het Euangelium allen creaturen! eene staatsmaxime in het Rijk van waarheid en deugd. *De een of ander moge over een enkel punt van dit werk een ongunstig oordeel geveld hebben, het is echter over 't algemeen met nut en dankbetuiginge aan den Schrijver door duizenden gelezen. En naar mate hij mijne bijvoegselen minder behoefde, wil ik niet ontveinzen*

zen, mij te meer vereerd gevonden te hebben, met de invoeginge van mijne aanteekeningen, dienende ten bewijze, dat groote Staatsmannen en Vorsten het niet beneden hunne waardigheid rekenden, het Euangelie der eeuwige zaligheid openlijk, met mond en penne, aan anderen te prediken. Moest ik die historische aanmerkingen nu schrijven, gij begrijpt ligtelijk uit het tot hiertoe gezegde, dat ik onder die Godsdienstlievende Staatslieden ook mijnen waarden vriend VAN ALPHEN *zoude rangschikken.*

In alle die gemelde schriften ontdekt men tegelijk, welk diep inzien hij hadde in den waren aard der Christelijke Zedekunde, hare grondbeginselen, drangredenen, bepalingen, aanmoedigingen, bedoelingen en vooral hare weergalooze voortreffelijkheid boven de zedekundige voorschriften der beroemdste Grieken en Romeinen. Hier henen strekten ook zijne Overdenkingen over eenen vroegtijdigen dood, en over de beste wijze van aan zaliggestorvene vrienden te denken, *in 't jaar* 1777, *in 't licht gegeven. Hiertoe mag men ook betrekkelijk maken, dat schoone stuk over de* Voortreffelijkheid der Wetgevinge van MOZES, boven die van SOLON *en* LYCURGUS, *over eenige jaren door* TEYLERS *Genootschap met een' gouden eerpenning bekroond, en sedert door den druk gemeen gemaakt: een stuk, vol van geleerdheid en verstand, en waarin de Schrijver betoonde, dat hij niet minder bekend was, met de schriften der oude*

Grie-

Grieken en Romeinen, dan met die der latere geleerden, bijzonderlijk van zulken, die, ſedert ſommige jaren, de gronden van 't Christendom poogden te ondermijnen, en in plaatſe van den Euangeliſchen Godsdienst een verfijnd Heidendom intevoeren; tegen welken van ALPHEN *zich in alle zijne Godgeleerde werken met ernst en beſcheidenheid, van zijne jeugd tot het einde van zijn leven, bleef verzetten.*

Wanneer de Hervormde Kerk, omtrent het einde der achttiende eeuwe, in de hagchelijkſte omſtandigheden verkeerde, en groot gevaar van verwoestinge begon te loopen, wegens 't gevreesde gemis van Leeraaren, die door verre het meeste deel der bijzondere Gemeenten in ons Vaderland, onmogelijk zouden hebben kunnen bezoldigd worden; hoe groot was toen zijn ijver, welke voorzigtige pogingen wendde hij aan, tot inſtandhoudinge van den Openbaren Godsdienst, ter bewaringe van de zuivere Euangeliepredikinge, tot beveiliginge van de goede order in de Hervormde Gemeenten, en om te voorzien in 't onderhoud der Leeraren. Zijne treffende aanſpraken, *in de Haagſche bijeenkomſten ten dezen opzigte gedaan, zullen 'er aan elk een voldingend bewijs van opleveren. Nu nog, nadat het gevreesde onheil door Gods gunſtige Voorzienigheid afgewend is, blijven de gemelde Aanſpraken of Vertoogen, overwaardig met aandacht en dankbaarheid gelezen te worden.*

Laat

Laat ons VAN ALPHEN *ook van een' anderen kant beſchouwen. Hij was van oordeel, 't is zoo, dat alle kunsten en wetenſchappen tot verheerlijkinge van* JEZUS CHRISTUS *verſtrekten en aan deszelfs Rijk dienstbaar moesten zijn. Dit had hij reeds, hier en daar, in weinige bijzonderheden aangewezen; doch indien zijn dierbaar leven op aarde langer gerekt was, zou hij deze gedachten meer uitgewikkeld en omſtandiger op 't papier gebragt hebben. Dan, hiertoe was eene oppervlakkige kennis van velé kunsten en wetenſchappen niet toereikende. Wie het groote nut van dezelve en haren invloed op de belangen van het Christendom betoogen wil, moet door langdurige oefeninge zich daarvan eene meer of min gegronde kunde verkregen hebben. Behalven de Latijnſche en Griekſche talen, waarin hij ongelooflijke vorderingen gemaakt had, was hij zeer bekend met de Hoogduitſche, Franſche en Engelſche. Dit gaf hem gelegenheid, om allerleie vroegere en latere Schrijvers met gemak te lezen, en hunne ware meeninge te ontdekken. De Verhandelinge van den Abt* THOMAS over de verdiensten, *vertaalde hij, in 't jaar* 1777, *uit het Hoogduitsch; in 't volgende jaar, gaf hij in 't licht* Theorie der ſchoone Kunsten en Wetenſchappen, *grootendeels overgenomen uit het Hoogduitſche Werk van* F. J. RIEDEL, *doch verrijkt met vele bijvoegſels, aanteekeningen, en eene inleidinge. Deze uitgave van* RIEDELS *meesterlijk werk, gaf wel aanleidinge tot het*

ſchrij-

ſchrijven van Vrijmoedige aanmerkingen over deze Theorie, maar ook tot eene Briefwisſelinge *tusſchen de Heeren de* PERPONCHER *en* VAN ALPHEN, *over* het ſchoone, *in 't jaar* 1780 *uitgegeven. Naauwlijks behoeve ik te ſpreken van zijne Verhandelinge,* Over de kenmerken van waar en valsch vernuft, en over de behoedmiddelen tegen het laatſte; *geplaatst in 't zevende deel der Werken van deze Maatſchappije, welke dit antwoord op de voorgeſtelde vrage, hoewel niet bekroond, der uitgave echter waardig keurde. Uit die en ſoortgelijke ſchriften bleek 's mans waar vernuft, en dat hij regt geſchikt was, om over 't ſchoone der kunsten en wetenſchappen te oordeelen. Hij had ten dien opzigte groote verdienſten, ook naar het oordeel van zulken, die verſlag van zijne lettervruchten aan het algemeen gaven. Eén van hen liet zich reeds in 't jaar* 1777, *in dezen zin uit: „ Zijne ſchriften kunnen van niemand, die ſmaak heeft, gelezen worden, zonder dat zij behagen. Hoevele lezers hij moge aantreffen, die over verſcheidene onderwerpen anders dan hij denken, zal echter dat verſchil in denkwijze, bij verſtandigen geene oorzaak zijn, dat iemand hem dien lof weigere, welke aan eene matige juistheid van oordeel, aan uitgebreidheid van kennisſe, aan beſchaafdheid van vernuft, en aan netheid van taal en ſtijl behoort gegeven te worden." Andere getuigenisſen van dien aard zoude ik, zoo 't noodig was, hier kunnen bijvoegen; en die alle*

zouden rijkelijk opwegen tegen het ongunstig oordeel van eenen enkelen bevitter.

Dan, hij behoeft mijne verdedigingе en lofspraak niet. Hoe groote vorderingen onze VAN ALPHEN *gemaakt hadde in de Wijsgeerige, Algemeene en Vaderlandsche* Geschiedkunde, *bewijzen niet alleenlijk zijne uitvoerige aanteekeningen, in sommige reeds gemelde boeken ingevoegd, of daar achter geplaatst; maar ook zijne* Verhandelinge over den Eed der Utrechtsche Bisschoppen, genaamd den Eed met zeven Stolen, *te vinden in het tweede deel der Werken van deze onze Maatschappije, en zijn boek over* De ware Volksverlichtinge, met opzigt tot Godsdienst en Staatkunde, beschouwd in haren aard, oogmerken, grenzen, bronnen en gevolgen, *in het éénе jaar* 1793 *tweemaal gedrukt; doch welks tweede gedeelte, dat zeer te bejammeren is, het licht niet gezien heeft, en, gelijk ik vreeze, nooit zal kunnen zien.*

Gelijk in vele andere bekwaamheden, heeft de Heer VAN ALPHEN *boven zijne meeste Landgenooten ook uitgeblonken in de* Dichtkunde, *zoo ten aanzien van haren eigen' aard en voortreffelijken invloed op 't menschelijke hart, als ten opzigte van de beoefeninge. Van het eerste getuigen zijne* Dichtkundige Verhandelingen, *in 't jaar* 1782 *uitgekomen. Van het andere zijn menigvuldige bewijzen. Genoeg bekend, en door duizenden met vermaak en nut gelezen, zijn deszelfs*

Proe-

Proeve van Stigtelijke Mengelpoëzy (1771, 1772), Gedichten en Overdenkingen (1777), Nederlandſche Gezangen (1779), Kindergedichtjes (1781, 1782), Mengelingen in proze en poëzy (1783), *en, om van een zeer groot aantal hier en daar in gevoegde of afzonderlijk gedrukte Dichtſtukken niet te gewagen*, Proeven van Liederen en Gezangen voor den openbaren Godsdienst (1801, 1802).

Zooveel, en nog meer, heeft de Heer VAN ALPHEN *bijgedragen, ter bevorderinge van goddelijke en menſchelijke wetenſchappen, tot nut en ſtichtinge van zijne Landgenooten en Medechristenen, ter verheerlijkinge van Hem, door en voor wien hij leefde, en in wien hij zalig ontſliep.*

Van de dagen zijner jongelingſchap tot aan zijnen dood, was hij op deze onvolmaakte aarde, een blinkend voorbeeld van zuivere deugd en ongeveinsde godzaligheid, welke hem, zelfs onder de treffendſte rampen, die hem en zijnen huize vooral ſedert weinige jaren, overgekomen zijn, met ootmoed en eerbied leerde bukken voor Gods albeſtierende Voorzienigheid, en ſtil berusten in 't wijze welbehagen van zijnen Hemelſchen Vader. Zou het ons dan betamen eenigzins te onvreden te zijn, omdat VAN ALPHEN *deze aarde en de onruste verliet, en naar het vaderland der ſtorelooze ruste henen ging? Zouden wij onvergenoegd zijn over den dood van hem, die een beter leven beërfde? Ja,*

het is billijk, dat allen, die hem van nabij kenden, zijn verſcheiden uit deze wereld beweenen; doch onze klaagliederen moeten niet onmatig zijn. Zwijgt nu zijn mond in 't graf, en rust zijne hand van 't ſchrijven; hij zingt, op verhevener klanken, in 't gezelſchap der zalige hemelingen, den roem van zijnen getrouwen Bond-God, en zal daar eeuwiglijk zingen den veelvuldigen lof van zijnen gezegenden Verlosſer, wiens grootheid en goedheid hij onder zijne tijdgenooten, met mond en penne, zijn geheele leven door, vrijmoediglijk geroemd heeft.

IETS

OVER

JEZUS CHRISTUS,

CHRISTENDOM

EN

WIJSBEGEERTE.

VOOR VERSTAND EN HART.

Zong ik van U, in vroeger dagen,
  Mijn Heer en God! een ſtichtend lied;
Uw nederbuigend welbehagen
  Verſmaadde dezen wierook niet!
Uw liefde aan and'ren aanteprijzen,
  Was de adem mijner poezij.
En zondaars op uw kruis te wijzen,
  Gaf ſterkte en moed aan hen en mij.
Een rijper leeftijd zij tot zingen
  Zoo vaardig niet; gij blijft altijd,
De ſtof der peinzende oefeningen
  Van 't brein en 't hart aan U gewijd.
Wie wijsheid zoekt, moet op U ſtaren;
  Uw beeld te zien, wekt op tot deugd.
Gij zijt voor jeugd en grijze hairen
  De bron van licht en kracht en vreugd.
Wie zou u van den zetel dringen?
  Waar gij verſchijnt, behoudt gij 't veld,
Als vriend en Heer kunt ge alles dwingen
  Door wijze liefde, en zacht geweld.
Wat men bedoel' bejaag' begeere,
  Gij moet het eind zijn en 't begin,
In welk een kring men ooit verkeere
  Men diene er U, als Koning, in!

Het is niet meer dan natuurlijk, dat hij, die JEZUS CHRISTUS tot zijnen Heer heeft aangenomen, in denzelven zijnen onfeilbaren meester, zijnen getrouwen leidsman, en almagtigen beſchermer eerbiedigt; in hem den genen bewondert, wiens nederbuigende goedheid zijne dienaars en leerlingen vrienden noemde; Hem, daarenboven, als het volmaaktſte model, waarnaar hij zich vormen; ja als den wijnſtok, waarin hij als een rank blijven moet, zal hij vruchten dragen, gereinigd worden, en meer vruchten dragen, beſchouwt; wien hij eindelijk als zijnen rigter, aan welken hij eens verantwoording zal moeten doen van de hem toebetrouwde talenten, met eerbiedig ontzag, en geduldig toeverzigt verwacht — dat zegge ik, zulk een, dagelijks, aan JEZUS denkt, met hem opſtaat, en met hem zich nederlegt, zich hem voorſtelt, en in zijne verbeelding vertegenwoordigt, van en tot Hem ſpreekt, en met denzelven in den geest omgaat; dat hij in deze beſchouwingen en handelingen, het voornaamſte voedſel voor zijn verſtand, de beste geneesmiddelen voor zijn hart, zoo tot verbetering als tot verſterking, het genoegen van

zijn leven, zijne blijdschap en moed in treurigheid en tegenspoed, den grond zijner hope en de zekerheid van zijn toekomend geluk vindt; terwijl hij tevens, in deze overpeinzingen, in de opwekking, en uitbreiding dezer gevoelens, eene zoo onuitputtelijke bron voor zijn verstand en hart vindt, dat hij dagelijks meer overtuigd wordt van de geringheid zijner krachten, de bekrompenheid zijner inzigten en den zwakken toestand zijner gevoelens.

En wat anders kan hier van het gevolg zijn, dan dat hij, deze overpeinzingen nimmer moede, nooit van dezelve verzadigd, nooit ten einde van die, bestendig voortgaat; zijne krachten meer en meer inspant, om in de kennisse van JEZUS CHRISTUS optewassen; dat alles, wat over JEZUS CHRISTUS gedacht en geschreven is, hem gewigtig, en elk die hem dezen heerlijken persoon, uit nieuwe oogpunten beschouwen, in nieuwe hoedanigheden kennen leert, hem welkom is; Dat hij in alle wetenschappen, meer middelijk, of onmiddelijk, het een of ander aantreft, hetwelk hem in deze beschouwingen behulpzaam is, of sporen aanwijst tot verdere ontdekkingen; ja zelfs, dat alle die voortbrengselen der schoone kunsten, der beeldhouwerij, der muziek, der schilderkunst en der poezij, welke voor zijne verbeelding aanleiding geven, om dingen optemerken aangaande JEZUS, deszelfs gelaat, houding, karaktertrekken, verrigtingen en gevoelens, welke zijne verkregene kundigheden, ont-

wik-

wikkelen, ophelderen, of uitbreiden, voor hem ten uiterſte belangrijk zijn: zoodat hij die kunstwerken met meer ijver en deelneeming beſtudeert, dan WINKELMAN immer den *Laökoön*, den *Apollo van Belvidere*, *de Niobe*, *den Antinöus* gedaan heeft: en dat hij op dezelve zoo vol gedachten en gewaarwordingen ſtaren kan, als de *Maria* van GUIDO op haren Eerstgeborenen Zoon. Zoodanige kunstwerken ook der andere ſchoone kunsten zijn voor hem geene enkele liefhebberij, uitſpanning of zoogenaamd tijdverdrijf, maar hij beſchouwt ze met een weetgierig oog, en daardoor worden zij hem middelen tot onderwijs, en dienen ter ontwikkeling van zijnen Christelijk wijsgeerigen geest.

*

Maar zou het niet genoeg zijn, zich de lesſen, de vermaningen, de beſtraffingen, de vertroostingen, de toezeggingen van JEZUS CHRISTUS met de algemeene beginſels, waarop zij gebouwd zijn, en waaruit zij afgeleid moeten worden, eigen te maken, en in hun onderling verband te beſchouwen, zonder dat het juist noodig is, zich om zijnen perſoon, als zoodanig, te bekommeren? Is dan de volkomene zedeleer van CHRISTUS, afgetrokken van zijnen perſoon, niet genoeg, om de zaden van deugd in ons hart te ſtrooijen, te doen wortelvatten en uitſpruiten? Kan men door eene getrouwe in achtne-

ming van deze voorſchriften, niet geraken tot die zedelijke ſterkte, waar door men den weg der deugd, zoodanig bewandelt, dat men gegronde hope voeden kan, van, als een getrouw dienaar, geregtvaardigd, eñ tot het genot der hemelſche zaligheden te worden toegelaten? De Joden, die onder het juk van MOZES nog gekromd lagen, mogen die wetgeving, in zooverre zij eene bediening der letter was, als eenen tuchtmeester tot CHRISTUS aanſchouwd eñ noodig gehad hebben; hij, die zijn verſtand heeft leeren ſchatten, en ontwikkelen; die in eene eeuw leeft, waarin het Christendom de kindschheid ontwasſen, en tot den mannelijken ſtand gevorderd is, geenen tuchtmeester noodig heeft; maar zonder dwang, zonder perſonelijk gezag, de uitſpraken der Rede volgende, met eenen mannelijken en vrijwilligen tred het pad bewandelt van deugd en wijsheid, waarop men kinderen aan de hand houden, en zelfs tot hun beste ſomtijds meer of min voortſtuwen moet; zulk een vraagt, niet zoo zeer, naar den perſoon, welke raad of bevel geeft, als naar de lesſen zelven; en hoe zeer hij den perſoon hoogachting moge toedragen, en er niet tegen heeft, om denzelven onder de weldoeners des menschdoms te tellen, de perſoon ligt echter, als 't ware, buiten den kring, binnen welken zijn verſtand werkt; en al ware dezelve hem onbekend; al geraakten zelfs zijn naam en zijne daden uit het geheugen verloren, men blijft de zaak behouden, en ondergaat dus geen eigenlijk ver-

verlies, door zulk eene onkunde of vergetelheid: wat zeg ik *verlies?* men zal het mogelijk als *winst* willen doen voorkomen, in zoo verre daardoor (zoo ooit) het punt van vereeniging zal kunnen gevonden worden, in het welk zich alles, wat onder menfchen zedelijk fchoon en goed op de aarde immer was, is, en zijn zal, zamenvoegen kan, zonder dat namen of vormen langer in den weg zullen ftaan. PLATO, SOCRATES, ANTONINUS, CHRISTUS, CONFUCIUS, ZOROASTER, zijn namen, en hunne gedachten, voorftellingen, zamenftelfels, vormen!! — Leg beide aan eenen kant, en gij krijgt of behoudt alleen *zaken*, alleen het *wezenlijke*; en gij ftelt allen, van alle tijden, van oosten en van westen, door het omverwerpen van de muren der affcheidinge, in de mogelijkheid om zich rondom den altaar der reine zedeleer te vereenigen, en op denzelven hunnen wierook ter eere van den Eenigen, te ontfteken. Dit is mogelijk die *aura einer rein moralifchen zukunft*, waar van HERDER fpreekt. (*)

Dat deze wijze van befchouwing, in meer dan één opzigt, in den tegenwoordigen tijd plaats grijpt, is bekend bij allen, die den wijsgeerigen geest van het laatfte gedeelte dezer eeuwe opgemerkt, en de toepasfing daarvan, op verfcheidene wetenfchappen, vooral op de kennis van den Godsdienst, nagefpeurd hebben. Zij kan ook, de zaak oppervlakkig befchouwd zijnde, ingevolge die

(*) *Briefe zur Beforderung der humanität. famml. V. S. 98.*

die gronden, op de leere des Verlosſers worden toegepast, en *zulks* geſchiedt ook dadelijk; ja men kan thans de tegenwoordige belijders van het Christendom in twee ſoorten afdeelen: De eerſte houdt zich aan de leere en zedekunde alleen; de andere meent, dat, zonder den perſoon, leere en zedekunde geene van die zaligmakende gevolgen heeft, welke zij hebben kan en hebben moet, zal zij aan de oogmerken van haren grooten en Goddelijken inſteller beantwoorden.

Veel was hier over te zeggen, en er waren vele diepe navorſchingen over den oorſprong, aard en de gevolgen van deze onderſcheidene wijze van beſchouwing te ondernemen, ten einde dit onderwerp in zijn behoorlijk licht te plaatſen. Veel kon men uit de kennis van het menſchelijke hart, de ondervinding der eeuwen, de uitſpraken der openbaring, het Goddelijke plan in de opvoeding van menſchen, en de voorbereiding der menschheid tot een ander leven, bijbrengen, om, in dezen, de waarheid te vinden; — maar behalve dat ik geen twistſchrift ſchrijven, maar alleen op JEZUS peinzen wil, zal ik den eigen gang mijner gedachten en gewaarwordingen over dezen uitnemenden perſoon, den *eenigen* bij uitſtek, voordragende, mijn gevoelen over dit onderwerp zoo mededeelen, dat men het zelve niet alleen enkel voorgeſteld; maar ook ontwikkeld, en daar door zonder den eigenlijken betoogtrant aantenemen, echter met bewijzen geſtaafd zal zien, hier en daar ook eenige wenken

zal

zal aantreffen, om hetzelve tegen gewigtige bedenkingen te beveiligen.

Aan JEZUS CHRISTUS te denken, is eene voortreflijke, en belangrijke, dat is, voor de ontwikkeling van ons verſtand en hart, vruchtbare bezigheid. Deze ſtelling behoeft wel voor zijne leerlingen geen bewijs; maar zij zien echter dezelve gaarne, in bijzonderheden, ontwikkeld en uit elkander gezet. Men denkt toch gaarne *aan* en hoort gaarne *van* menſchen, beroemd door groote talenten en verdienſten; mannen, die niet alleen groot voor hunnen tijd, en in de eeuw, waarin zij leefden, waren; maar die het ook voor de nakomelingſchap zijn, en blijven zullen, tot het einde van deze huishouding; die ontdekkingen gedaan, en zaken daargeſteld hebben, waar van men nu nog vruchten plukt, en die nog de zuilen zijn, waarop men, bij het optrekken van den eerwaardigen tempel van waarheid en deugd, voortwerkt. Kennis toch en zedelijkheid zijn de groote eigenſchappen, welke ons verſtand en hart begeert en ook noodig heeft. Onze ziel wil voorſtellingen, denkbeelden en gevoelens, begeerten, neigingen: zonder de laatſten zijn de eerſten zonder leven, zonder beweging, zonder veerkracht; zij zijn als ſchaduwbeelden aan den wand. Neemt de eerſten weg, en de laatſten zijn zonder zedelijke rigting; zonder orde, zonder ware beſtemming. Treft men nu in eenig vak van wetenſchappen, of menſchelijke wijs-

 heid

heid eenen perſoon aan, die niet alleen voortreffelijk gedacht en gevoeld; maar ook van zijne ſchoone gedachten en gevoelens, een uitnemend gebruik gemaakt heeft, dan wordt die man, met regt, het voorwerp van onze beſchouwing, diepe bepeinzing, bewondering, liefde, eerbied enz. Men leest gaarne, wat hij ſchreef; Men hoort gaarne zulken, die hem gekend hebben, verhalen, wat zij van hem gehoord of gezien hebben: De minſte anekdote is welkom. Men kan zich vooral wanneer wij in denzelfden kring werken, waarin hij arbeidde, niet verzadigen in het beſchouwen van het gene hem betreft, om dat men hoopt, er iets tot zijne eigene volmaking in te zullen aantreffen, en zich vleit, van door dat middel iets van zijnen geest in zich zelven te zullen opwekken, of te doen overgaan. Zelfs tot in het buitenſporige is dit ſomtijds voortgezet. De Mahomedaanſche godgeleerden dreven de ſtudie van den alcoran zoo verre, dat zij de woorden en letters telden, en opmaakten, hoe menigmaal elke letter in dit boek voorkwam: In zoo verre dit nu eenen enkel bijgeloovigen eerbied tot zijnen grond had, is het een nuttelooze, ja beſpottelijke arbeid; maar in zoo verre het als een middel werd aangemerkt, om de minſte vervalſching van dit ſtuk voortekomen, heeft het eene zijde, welke ten minſte eenigen ſchijn van nuttigheid van zich doet afſtralen: of toont voor het menschkundig onderzoek, hoe zeer het menschlijke hart met inſpanning, en vreesachtigheid, van iets te zullen

ach-

achterlaten, uitziet, naar alle bijzonderheden van een onderwerp, hetwelk voor hetzelve, het zij dan met of zonder regt, belangrijk en eerwaardig is; en hoe gereed het zij, om, zelfs tot vermoeijens toe, te arbeiden, ten einde tot in de kleinste bijzonderheden natespeuren, hoe het met zulk een onderwerp gelegen zij. Deze pogingen nu nemen toe, naar mate, met de aanvankelijke kennis, het belang en de begeerte, om meer en meer te kennen, toeneemt; zoo zelfs, dat daardoor somtijds andere voorwerpen buiten de peinzende aandacht worden gesloten; want hoewel de menschelijke geest niet kan ophouden werkzaam te zijn, wordt het getal der onderwerpen, waar mede hij zich bezig houdt, echter kleiner, hoe sterker hij sommige derzelve bearbeidt, van alle zijden bepeinst, uit alle oogpunten beziet, terwijl daar door, aan den anderen kant, de kennisse van het bepeinsde voorwerp toeneemt. Naar mate nu het onderwerp zulk eene betrachting wezenlijk waardig is, stijgt ook de wijsheid in het peinzend wezen, en geeft aan deszelfs begeerend vermogen, uitgebreidheid, adel en veerkracht tevens. PETRARCHA vormt zich onder de persoon van zijne LAURA een ideaal van Platonische schoonheid en bevalligheid. Aan haar hecht zich zijne geheele verbeelding, en al zijn gevoel. Alle zijne gewaarwordingen worden, daar door alleen, als bezield; zoo zelfs, dat hij zich genoodzaakt vindt, om, wilde hij alle zijne fijnste, zijne teederste denkbeelden voorstellen,

de

de taal waar van hij zich bediende te vormen en te verrijken (*): en echter, hoe opregt het PETRARCHA met zijn Platonisch beeld ook moge gemeend hebben, zij was alleen een ſchepzel van zijne dichterlijke verbeelding over welker wezenlijk beſtaan, karakter en bijzondere omſtandigheden men nog goedvindt geleerdelijk te twisten.

Meer wezenlijk en grondig is daarom de beſchouwing van perſonen, welke dadelijk beſtaan, en daardoor de mogelijkheid van hun aanwezen, en navolging dadelijk bewezen hebben, vooral wanneer het ons aan geene hulpmiddelen ontbreekt, om deze beſchouwing, met hope op eene gelukkige uitkomst te kunnen ondernemen. Enkele trekken zijn daartoe niet genoegzaam. Deze zijn ſoms, wel is waar, wenken, welke ons deze of gene algemeene waarheid ſchijnen aanteduiden: maar zij zijn niet genoegzaam, om een volledig beſluit optemaken. Daartoe worden vele en veelſoortige gegevene waarheden (*data*) vereischt: en heeft men die, als dan is 'er nog voorbereiding en geoefendheid noodig, om dezelve in orde te ſchikken, zaamtevoegen wat zaamgevoegd, te onderſcheiden wat onderſcheiden moet worden, en alsdan, alles op eens, in onderling verband zoowel als in zijn geheel aanſchouwd hebbende, uitſpraak te doen. Om menſchen te beöordeelen, is toch nog ruim zoo veel ſmaak

(*) *Bibliothek der ſchönen wiſſenſch.* B. IX. S. 31. en HERDER'S *Briefe zur beförderung der humanität.* V. S. 3. en 11—22.

ſmaak en oordeel noodig, als om over eene ſchilderij, een dichtſtuk, een ſtandbeeld, een kunstgebouw te vonnisſen: en dat tot dit laatſte echter vele geoefendheid en natuurlijke ſmaak tevens vereischt worden, verzekeren ons, en met regt, alle wijsgeerige kunstregters.

Het is echter maar al te waar, dat het getal van zoodanige perſonen, welke voor een aanmerkelijk gedeelte des menschdoms, niet ſlechts oppervlakkig; maar wezenlijk belangrijk en der beſtendige bepeinzing waardig zijn, zeer gering is, en kleiner zelfs dan dat der echte martelaren. De geſchiedenis van landen en volken, van vroeger en later tijden geven, wel is waar, een aantal mannen op, welke, in een of ander opzigt, groot, voortreffelijk, bewondering en navolging waardig waren, zoo voor hunne landgenooten als voor het nageſlacht; en zal men menſchenkennis opdoen; zal men zijn gevoel voor het groote en ſchoone in menſchelijke karakters opwekken; zal men aan de ons aangeborene zucht tot navolging eene edele en vruchtbare rigting geven, dan moet men niet verzuimen dezen te bezien, zich met hen van nabij bekend maken, en doen hetgene Plutarchus ons verhaalt van zich zelven: „ Het is mij, (zegt „ hij) als of ik met hen leve, en met hen eenen gemeenzamen omgang hebbe, wanneer ik de een na den anderen neme, en ze, als 't ware, allen bij mij huisveste. Op mijn gemak hunne zeden, hunnen geest, „ hun karakter en alle hunne groote hoedanigheden

„ na-

„ nagaande, onderzoeke ik, hoe groot en verwonderlijk
„ elk hunner is; en ik kieze, uit hunne ſchoonſte da-
„ den, die welke het meest verdienen geweten en na-
„ gevolgd te worden. Ik leze bij aanhoudenheid de
„ geſchiedenis, en mij eeniglijk bezig houdende met
„ hunne levens te beſchrijven, vervulle ik mijne ziel
„ met de beelden der grootſte mannen en met die der
„ deugdzaamſten. En, bijaldien de ommegang met die
„ genen, met welken ik niet kan nalaten te leven, in
„ mij iets verderfelijks voortbrengt, iets ondeugends of
„ oneerlijks opwekt, doe ik mijn best, om zulks te
„ verdrijven en weg te werpen, als of het booze en
„ kwaadaardige wezens waren; en door dat middel
„ wende ik mijne gedachten van hen af, en breng die
„ vrij en zonder driften, op die groote voorbeelden van
„ deugd: voorbeelden, zoo goed, zoo gelukkig en zoo
„ overeenkomſtig met onze natuur."

Maar hoe vele ſoortgelijke voorwerpen van beſchouwing ons de oudere en latere geſchiedboeken ook opleveren, men vindt onder dezelve velen, zeer velen, die ſlechts in deze of gene opzigten, groot zijn. Zelden toch vindt men grootheid des geestes, ſterkte der ziele en goedheid des harte of welwillendheid bij elkanderen. Zelden groote deugden zonder groote gebreken. Zelden groote en langdurige inſpanning van krachten, zonder buitenſporige of verkeerd beſtierde neiging tot eigen eer en voordeel. Zelden verdienſten, zoo algemeen; zoo

rijk

rijk en aanhoudend in gezegende gevolgen, dat duizenden, de duizenden verdubbeld, betrekking, noodzakelijkheid, belang vinden, om te bewonderen, te eerbiedigen, en tevens te beminnen en natevolgen. Zelden zoo uitgebreid en tevens zoo diepliggend, zoo boven ons verheven en tevens zoo naar onze vermogens en gevoel berekend, dat men beſchouwen, en telkens wederkeeren wil en moet om te beſchouwen; en dat men altijd nog onvoldaan over zichzelven, en onverzadigd heen gaat. Men ziet doorgaans, hoe meer men tuurt, des te meer menſchelijks, d. i. onvolledigs, gebrekkigs. Er vallen zoo vele ſierlijke bladen van den boom af. Men ontdekt zoo veel onrijpheid en wrangheid in die vruchten, welke de ſchoonſte gedaante hadden. Wanneer men den jongen SCIPIÓ bewonderd heeft over den bekenden trek van edelmoedigheid en onthouding, en men vervolgens den Romeinſchen geest in het voeren hunner oorlogen, en het oogpunt waaruit zij *Carthago* bezagen; nagaat; wanneer men die *laudisque immenſa cupido* van VIRGILIUS, welke zelfs bij den ouden BRUTUS in het ter dood veroordeelen van twee zijner eigen zoonen, zulk eenen aanmerkelijken invloed had, in aanſchouw neemt: ach! hoe verbleekt de glans van zulke ſchoone daden; en hoe twijfelt men of wel juist de weenende bruid, dan of niet de edelmoedige man zelf de godheid zij, aan wien de hooggevoelende Romein den wierook der geveinsde edelmoedigheid toezwaait: Bij het beſchouwen van an-

de-

deren, loopt het wel eens nog erger af, en men wordt afgeſchrikt om verder in zijne bewondering voorttegaan; even gelijk die beeldhouwer, welke onder een door hem begonnen, doch onvoltooid ſtandbeeld van BRUTUS deze regels ſtelde:

Dum Bruti effigiem ſculptor de marmore ducit
In mentem ſceleris venit et abſtinuit.

't Is zoo: het is met allen zoo niet geſteld. Er zijn er waar in de vlekken minder en de glanzen zuiverder zijn; welke onze liefde bewondering en navolging verdienen; dan met dat al beſpeuren wij in hen deze of gene zwakke zijde. (*) Hun invloed is of beperkt of verandert met den tijd; of hij is niet algemeen, niet vruchtbaar genoeg om hen, op den duur en voor allen, te doen zijn en te blijven, een voorwerp van beſtendige, onafgebrokene betrachting: en onder alle ſtervelingen, zij mogen zoo veel eerbied en liefde waardig geweest

(*) En hoe groot is dikwijls die zwakheid! b. v. in HENDRIK den IVden, zoo als ze in bijzonderheden wordt voorgeſteld in het *N. algem. magaz.* D. II. bl. 305.

LUTHER had zeker het zwak van zijne tegenſtanders met veel bitschheid en grofheid te behandelen, te ſchelden &c. — zie voorbeelden in de *Curioſities of Literature* Vol. II. p. 10. ſq. en p. 13. vindt men ſoortgelijke vlekken van CALVIN en BEZA.

POLYBIUS, bij gelegenheid, dat hij over de talenten van ARATUS het hoofd van het Achaisch verbond, ſpreekt, philoſopheert hier over. Zie Lib. IV. c. 8.

weest zijn, als mogelijk was; kenne ik 'er geenen, op wien men aanhoudend zien en peinzen kan, en nog altijd onvoldaan, onverzadigd blijft en telkens tot deze hervatte beschouwing wederkeert.

Maar JEZUS CHRISTUS! Hij was het volkomenste karakter, waar in alles, schoon, edel, en beminnelijk is; waarin men, even als in de voortbrengselen der natuur, te meer schoonheid en volkomenheid ontdekt, hoe meer het gezigt geoefend en door vergrootglazen versterkt wordt. Zijn plan, het welk met de geschiedenis van den mensch en het menschdom eenen aanvang neemt, loopt door alle de tijden heen tot op zijne komst in de wereld. Hij bestiert het zelf in menschelijke gedaante eenige weinige jaren hier op aarde, en ontdekt gedurende dat bestier aan zulken, die zien of hooren wilden, zoo veel van zijne wijsheid en zijne goedheid, van zijnen moed en onweerstaanlijkheid; van zijnen overvloed en mededeelzaamheid; dat men den grooten, den onvergelijkelijken man niet miskennen kan: en men bespeurt in het gene er, na zijn vertrek, op aarde ingevolge zijne bevelen, overeenkomstig zijne voorzeggingen, en uit kracht van zijnen invloed gebeurd is, gebeurt en gebeuren zal, zoo uitstekend veel hetwelk met den mensch, het menschdom, met de geheele natuur, met alles wat edel, schoon, groot, wetenswaardig voor eenen tot wijsheid en goedheid gevormden geest is, in betrekking staat, dat men na vele en diepe gepeinzen nog altijd zich verwon-

dert, dat men zoo weinig heeft overzien, zoo weinig is ingedrongen, zoo weinig gevorderd is: dat men zoo nergens een vlekje, iets ontbrekends gewaar werd; of, zoo men het al eens bij eene oppervlakkige beschouwing vermoedde, dat eene hervatte overdenking ons van het tegendeel beschamend overtuigde: en denkt men dan: Die JEZUS werkt nu, onzigtbaar voor mij, voor duizenden met mij voort: Hij heeft het bestuur over de natuurlijke, zedelijke en staatkundige wereld: waar ik zie of mij heen wende, daar is zijn invloed werkzaam, en bezig, om zijn groot plan verder, hier zigtbaar, daar ongemerkt; hier meer onmiddelijk, daar meer van ter zijde doortezetten: en dat zal voortduren tot hij dat koningrijk aan Gode zijnen vader geheel voltooid zal overgeven: dan, ja dan, is er niet veel betoogs noodig, om mij zelven te overtuigen, dat deze JEZUS nooit kan, nooit moet, of zal ophouden het voorname en onuitputtelijke onderwerp van mijne beschouwing te zijn. Mijne laatste gedachte op deze wereld, en mijne eerste in den staat der afgescheidenheid zal JEZUS zijn: en wanneer ik worstelende met den dood, nog roepe: *wie zal mij verlossen van het ligchaam dezes doods?* zal mijn antwoord, bij mijne overkomst in het rijk der geesten in volle kracht zijn: *Ik danke* GOD *door* JEZUS CHRISTUS *onzen Heere!* en wanneer ook dit tusschenvak zal zijn afgeloopen, en ik mijn ligchaam door het bevel zijner almagt, terug ontvangen en voor zijnen rigterstoel

ge-

geplaatst, hem ligchamelijk aanſchouwen zal; zal mijne uit en inwendige gewaarwording geheel met hem vervuld zijn. Dit alles is eenvoudige klaarblijkelijke, ſchoon dikwijls niet genoeg ontwikkelde, en invloedmakende waarheid!

Menigvuldig zijn dienvolgens ook de oogpunten en betrekkingen, waar uit men JEZUS CHRISTUS beſchouwen en op hem peinzen kan. JEZUS CHRISTUS is, om met de taal der wijsgeerte te ſpreken, zulk een zaamgeſteld, en tevens een zoo eenvoudig wezen, dat om alles wat in hem is naauwkeurig, en duidelijk te beſchouwen, men beginnen moet, met de onderſcheidene deelen van elkanderen te ſcheiden, en elk van die afzonderlijk onder de aandacht te brengen, om zoo dezelve op zich zelve, en in hun onderling verband te bezien, en daardoor te komen tot de eenheid van het geheel. Hij is, naar zijne verhevene natuur, de Schepper der wereld; het *afſchijnſel van Gods heerlijkheid*, *het uitgedrukte beeld zijner zelfſtandigheid*; *het woord*, *dat bij God en God was*. Hij was als zoodanig de leidsman der eerſte menſchen, van ADAM, NOACH, ENOCH, ABRAHAM, enz. In hem zien wij den eigenlijken en onmiddelijken wetgever van *Israël*; den overſten leidsman, zoo wel van dit volk in 't algemeen, als van alle geloovigen in alle tijden; voor welken, zonder onderſcheid, de toegang tot hem altijd open ſtaat. Hij is de grootſte, onfeilbare en eenige leeraar met opzigt tot alles wat God, godsdienst, en deugd

betreft; de lijdende, de *zich zelf opofferende Hoogepriester*, de bevelhebber in den hemel en de *overſte der Koningen der aarde*; de *proever van harten en nieren*, de opvoeder, leeraar, beſchermer, voorſpraak, geleïder, en ook de rigter des menſchelijken geſlachts. Deze verſchillende oogpunten leveren niet alleen een zeer wijd uitgeſtrekt; maar ook een zeer verſcheiden veld op voor den peinzenden en betrachtenden geest, in menſchen van verſchillende vermogens, vatbaarheid, ſtand in de wereld en geoefendheid in deze of gene wetenſchappen. Elk vindt hier (als ik het eens zoo met eerbied mag uitdrukken) *zijnen man*. Uit hoofde zijner nederbuigende goedheid voor niemand te hoog, en wegens zijne inwendige oneindige grootheid voor geenen te laag. Voor allen rijk, mededeelzaam, dierbaar en noodzakelijk. Al wat hij geleerd en gezegd heeft, is kern, hetwelk door ontwikkeling zoo groot wordt, dat er een geheele boom uit ontſtaat: Voedſel voor hen tot wien hij zulks zeide, en tevens voor allen, die leeren willen: niet ſlechts door gevolgtrekking, of accomodatie — maar, doordien men er altijd de zaken tot hunne eerſte, eenvoudigſte en algemeene beginſels gebragt ziet, welke voor allen, die zijne leere aannemen, de gronden bevatten van uitgebreid onderrigt. De vroome, ſchoon onontwikkelde, ziel van zijnen geringſten discipel vindt onderwijs, troost, ſterkte bij hem; en de verst gevorderde kent hem nog maar zeer onvolkomen. De vorst en ſtaats-

die-

dienaar mag, zonder zich te vernederen, aan zijne voeten als leeraar zitten, en kan, al heeft hij nog zoo veel kennis en ondervinding uit de ſchriften en ommegang met menſchen opgedaan, nog van hem leeren, hoe hij volken en menſchen tot burgerlijk geluk, langs vaste beginſels en daden van welgewikte, edelmoedige, en liefdadige regtvaardigheid, kan leiden, en daarbij hun den weg tot ontwikkeling hunner verſtandelijke en zedelijke vermogens aanwijzen, gemakkelijk maken, en zoo hunne voorbereiding voor een toekomend leven bevorderen. De grootſte wijsgeer behoeft zich zijn onderwijs niet te ſchamen; ja elk die aan zijne hand gaat, onder zijn opzigt werkt, en hem naar de oogen ziet, kan gerust de gevolgen van het gene hij op deze wijze onderneemt aan zijne zorgende voorzienigheid overlaten. De beoefenaar van kunsten en wetenſchappen krijgt wenken en lesſen van hem, hoe zijne ſtudien interigten; wat hem te vermijden, wat te betrachten ſtaat. In één woord, alles wat op deze aarde grondig en belangrijk gedacht, weloverlegd, geſchreven of geſproken, en tot nuttige einden behandeld wordt, heeft eene zijde waarmede het met de kennis, de liefde en dienst van hem, die de overſte der koningen der aarde, de Heer over allen is, in betrekking ſtaat. Men heeft als eene reden van den fijnen en echten ſmaak der Grieken voor het groote en ſchoone aangehaald, dat zij van jongs af, door edele, ſchoone, en groote voorwerpen omringd, daaraan

zoo gewoon waren, dat zelfs het middelmatige hun niet voldoen kon. Maar wat zal dan de gedurige beschouwing van het edele en eenvoudig schoone, van het stille groote in den Zoone Gods en der menschen, niet uitwerken met opzigt tot hem, die aan de opvoeding van zijn verstand en hart bezig is. Hier, en in hem, ziet men den waren boom der kennisse, en leert het onderscheid tusschen het zedelijk schoon en het afschuwelijke kennen in deszelfs bronnen, uitgestrektheid en gevolgen. Men aanschouwt in JEZUS CHRISTUS het ideaal der menschheid, en daarin zijne eigene natuurlijke, schoon onbegrijpelijk verhevene, bestemming. In JEZUS verrigtingen en lessen ontdekt men de onfeilbare en de kortste middelen tevens om dat ideaal langzamerhand te naderen, en in zijne beloften de zekerheid van hetzelve eens te zullen bereiken. Men vermoedt het verband tusschen alle de deelen der menschelijke wijsheid en het hoogste oogmerk der geheele menschelijke ontwikkeling: namelijk de hoogst mogelijke, tot in het oneindige voortloopende, maar zich als nog voor ons verbergende, menschelijke volkomenheid; en daar door de volkomene geschiktheid tot het zuiver en ongestoord genot van alle die genoegens, voor welke de menschheid vatbaar is. En dit vermoeden wordt niet alleen waarschijnlijkheid bij eene diepere overweging; maar het rijst zelfs op tot zekerheid en klaarblijkelijkheid.

Dit peinzen naar eene meer of min systematische orde in-

interigten is wel niet onmogelijk, en het zoude ook zijne nuttigheid hebben; maar het ſtrookt thans met mijn plan en wijze van werken niet. Ook is het niet noodzakelijk tot mijn oogmerk. Ik geve geene eigenlijk gezegde leerſtellig godgeleerde verhandeling; geene volledige behandeling van dit onderwerp. Ik ſchrijf voornamelijk om bezig te houden en te ſtichten; en door ontleden zoo wel als door zamenvoegen, proeven te nemen, in hoe verre ik in mijn onderwerp kan indringen, en welke ontdekkingen er te doen zijn. Menſchenkennis, menſchenbeſtemming, de algemeene beginſelen van wetenſchappen, moeten mij waarheden aan de hand geven, welken ik beſchouwen, ontbinden, zamenvoegen en met mijn onderwerp in betrekking brengen wil. Ik ſchrijf niet om te betoogen, dat JEZUS de CHRISTUS is, maar om nategaan, wie en wat hij is, als zoodanig, voor allen, die hem gevonden hebben. Tegen hen zegge ik, gelijk JEZUS eens tot twee der discipelen van JOANNES, welke hem nader begeerden te leeren kennen, zeide: *komt en ziet!* en wat kan dan mijn arbeid in dezen kring der bekrompenheid anders zijn, dan eene handvol bloemen te ſtrooijen, voor het gezigt en den reuk, ten behoeve van mij zelven en van mijne medgezellen, op het doornige pad onzes tegenwoordigen en ſtrijdvollen levens.

Uit deze korte herïnneringen, ziet elk, die gewoon is te denken, dat hoe weinig men ook zich voldoen kan, echter het veld, waarop men rond wandelt, zeer uitge-

ſtrekt, en van zeer verſchillende ligging en hoedanigheid is; dat de bloemen met naauwkeurigheid opgezocht, en met kieschheid moeten geplukt worden; maar het is echter te gelijk zeker, dat vermaak en nuttigheid ook hier de vruchten zullen zijn van inſpanning en aanhoudendheid. BOYLE merkte reeds aan, en betoogde in 't breede, dat het Christendom, dat is CHRISTUS in ons levende, den menſchelijken geest verwijdt en opheft: en hadden vele Wijsgeeren dit, even gelijk hij, begreepen en beoefent; JEZUS CHRISTUS zou bij velen van hen zoo niet uit den kring van hunnen arbeid geſloten zijn, of op zijn best ſlechts zeer van ter zijde in aanmerking komen: Rede en Openbaring, Christendom en Wijsbegeerte zouden zoo niet van elkander geſcheiden, en aan elk derzelver eigendunkelijke grenzen zijn aangewezen. Eene handelwijze nadeelig voor het christendom, en uit verſchillende oorzaken voortgeſproten; maar hier alleen aangeſtipt, om dat het ons van zelf in den kring van onze overpeinzingen bij herhaling ontmoeten zal.

Ik weet wel, dat de eigenlijke en onmiddelijke bronnen, om JEZUS CHRISTUS, en christendom te leeren kennen, drie zijn. Vooreerst, de ſchriften waarin ons het leven, het bedrijf, de lesſen en beloften van JEZUS CHRISTUS zelven, worden bekend gemaakt. Deze zamengevoegd met het gene zijne zendelingen ons over deze en gene onderwerpen nader voorgeſteld of ontwikkeld hebben,

ben, en vergeleken, verbonden, opgehelderd door het gene ons in de heilige boeken der Joden van God, godsdienst, en zedekunde gezegd en voorſpeld was, maken te zamen uit de naaste en zuiverſte bron, uit welke wij de eerſte en eenvoudigſte denkbeelden nopens JEZUS CHRISTUS opzamelen, om die onderling te vergelijken; met elkanderen te verbinden; gevolgen afteleiden; en zoo alles tot een geheel zaamtevoegen. Deze bron gaat vergezeld van eene tweede, namelijk de geſchiedenis van den godsdienst, in 't algemeen, en die van Joden en Christenen in 't bijzonder, uit welke laatſte wij vooral veel kunnen leeren nopens JEZUS CHRISTUS en zijne zorg en opzigt over dat plan, het welk hij op aarde begonnen hebbende, vervolgens doorgezet heeft, en doorzetten zal tot de volkomenheid toe. En als een derde erkenne ik de kennis van zich zelven, ſteunende op gronden van eene experimenteele phyſiologie; en de opmerking op het gene bij onze natuurgenooten, zoo verre wij zulks kunnen nagaan, omgaat: dat is met drie woorden: *Bijbel*, *Geſchiedenis*, en *Menschkunde.*

Maar ik weet echter daar bij, dat niet alleen deze drie onmiddelijk vermaagſchapt zijn met veelvuldige andere takken der menſchelijke wetenſchap; maar dat de kennisſe van JEZUS CHRISTUS in alle deszelfs hoedanigheden en betrekkingen, zich zoo wijd uitſtrekt, dat alles zonder onderſcheid, wat wijsheid of wetenſchap in den menſchelijken kring genaamd mag worden, daarmede, het

zij regtstreeks, het zij meer van ter zijde, in verband staat. Ik bedoele daar mede niet, te vergen, dat elk christen in die ruimte zijnen kring van beschouwing moet uitzetten; of te veronderstellen, dat hij daar toe in staat zij. Ik eerbiedige den geringen herder, die achter zijne schapen zich in JEZUS verlustigt als zijnen zaligmaker, en zijn weenend oog weêmoedig ten hemel opheft, om aldaar zijne toekomende woning met hijgend verlangen, en lijdzaam vertrouwen te bezigtigen; terwijl de wijsgeeren, welke hem in die treffende houding aantreffen, over vele bijzonderheden der toekomende zaligheid, diepzinnig en geleerdelijk redetwisten, ver boven zijne bevatting: maar ik wil alleen zeggen, dat hij, die zijne gansche ziel en leven aan het naspeuren en zoeken der ware wijsheid toewijdt, in alles wat hij onderzoekt, en in alles wat hij in de voorraadschuur van zijne naar kennis dorstende ziel oplegt, nooit zijne door JEZUS bedoelde bestemming uit het oog verliest, of behoeft te verliezen, maar dat hij integendeel in alle vakken Hem aantreft, die de opperste wijsheid en het beeld des onzienelijken Gods is, en zich aan het hoofd van het menschelijke geslacht geplaatst heeft, om de edelen uit hetzelve, die hem eerbiedigen en volgen, als zijne kinderen tot die heerlijkheid te leiden, welke geen staat van lijdelijke vreugde en gewaarwordingen, maar van arbeidzaamheid in alle vakken van wijsheid en deugd, wezen zal, en wezen moet, en aan welke

taak

taak men nooit te vroeg, nooit te uitgeſtrekt, nooit met te veel ijver en aanhoudende inſpanning beginnen kan. Door dit oogpunt tot het mijne te nemen, en daar uit het geheele zamenſtel der menſchelijke wijsheid te bezien, verheft zich mijne ziel, en ik zie op alle deelen van dat zamenſtel, zoo wel als op het geheel, waarde en adel verſpreid: en het is daarom der moeite wel waardig, dit ſtuk, dat zekerlijk niet door eene oppervlakkige beſchouwing kan behandeld worden, meer uit den grond optehalen. Het moet den grond als 't ware beploegen, en bezaaijen, waar op ik vervolgens mijnen oogst zal moeten inzamelen: te weten het ware oogpunt te vinden, waar uit men alle bijzondere wetenſchappen beſchouwen, en het gebruik, het welk men daar van maken moet; en uit deze twee waarheden afteleiden zulke algemeene beginzels, uit welke elk, naar de verſcheiden omſtandigheden, in welken hij geplaatst is, de regelen van zijn bijzonder gedrag kan afleiden.

BETOOG,

DAT

DE DRIE HOOFDVOORWERPEN DER MENSCHELIJKE WIJSHEID,

GOD,

DE MENSCH

EN

DE NATUUR

OP ÉÉN MIDDELPUNT UITLOOPEN.

Wanneer ik de menigvuldige en zeer onderscheidene deelen van het groote zamenstel der menschelijke wijsheid, in derzelver oogmerken en karakteristieke eigenschappen bezie, worde ik spoedig gewaar, dat zij alle, (de verdeeling zelfs van BACO en D'ALEMBERT, in Wetenschappen der *Rede*, des *Geheugen's*, en der *Verbeelding*, aangenomen zijnde,) tot hun eindelijk onderwerp hebben deze drie hoofdvoorwerpen: *God*, *de Mensch* en *de Natuur*: het zij ze deze onderwerpen onmiddelijk en afzonderlijk betreffen, of dat zij dienen moeten als hulpmiddelen, welke ons op den weg helpen, en in staat stellen, om de onderlinge en wederkeerige betrekkingen van deze drie, met de gevolgen daar uit voortvloeijende, uit veelvuldige oogpunten te beschouwen en te ontwikkelen.

Ik worde verder gewaar, dat zelfs deze drie hoofdvoorwerpen op *één* middelpunt uitloopen; namelijk om ons te leiden tot het bezit van die wijsheid, door welke het menschelijke verstand, en diensvolgens de mensch zelf, naar alle zijne vermogens, en in den geheelen omvang van zijn aanwezen, dat gene worden kan,

kan, wat hij zijn kan en zijn moet, zal hij het einde bereiken, waar toe hij *werd*, *is*, en altijd *zijn zal.*

Het is toch in het vak der wetenfchappen even als in het ftelfel van het heelal. Er is één algemeen middelpunt, om het welk de bijzondere zonnenftelfels, welke wederom alle hunne bijzondere en ondergefchikte middelpunten hebben, rondloopen. Dit denkbeeld door de nieuwfte ontdekkingen bijkans tot zekerheid gebragt, is onbegrijpelijk rijk en vruchtbaar, terwijl het daarenboven alles tot de hoogfte eenvoudigheid zamenvoegt.

Het maakt toch uit alle deelen één geheel, en brengt daarenboven in die allen het denkbeeld van orde, evenredigheid, zamenftemming, en dus ook van aanfchouwende fchoonheid. In alle wetenfchappen is, op eene gelijkfoortige wijze, éène hoofdbedoeling, en alle deze bijzondere hoofdbedoelingen hebben wederom, zoo ik wel zie, hun laatfte, of eindelijk en onvoorwaardelijk oogmerk. Dit middelpunt is, met opzigt tot den geheelen kring der menfchelijke wetenfchappen, de zelfvolmaking van den mensch, in de geheele uitgebreidheid, en het geheel vermogen van zijn beftaan. Dit is een *primum verum* (*), het eerfte beginfel; een redelijk inftinct

(men

(*) Niet met opzigt tot den tijd in de genealogie onzer kundigheden, aangezien het eene vrucht is van vele en langdurige navorfchingen; maar met opzigt tot het belang, hetwelk wij hebben, om dat beginfel, na dat wij hetzelve ontdekt hebben, tot den grondflag van onze befchouwende oefeningen te leggen: en als 't ware, van nieuws aan, daar van te beginnen.

(men vergunne mij dit woord!) of liever, de onmiddelijke infpraak van ons redelijk zedelijk gevoel, dat is van onze natuur, welke, offchoon zij twee deelen heeft, het natuurlijke namelijk en zedelijke, en zich uitftrekt tot de drie eigenfchappen van onzen geest, en de twee wijzen van ons aanwezen, echter altijd uitloopt in die algemeene wet van onze Rede; de allezintfche zelfvolmaking. Dit is het middelpunt van alle onze bedoelingen, pogingen, neigingen en krachten. Dit is het beeld Gods, dat in ons is, en in ons, op eene, naar onze eindige en onvolmaakte natuur gefchikte, wijze werkt. In het volmaakte wezen beftaat hetzelve in een volmaakt bezit van de hoogstmogelijke volkomenheid, en in ons vertoont zich dat beeld in de onophoudelijke uitftrekking of rigting naar die volkomenheid, voor welke wij vatbaar zijn. Dit beeld, door den oorfpronkelijken mensch in deszelfs reinheid bezeten, dat is, aanvankelijk voorzien met betrekkelijke volmaaktheid en welgeregeldheid in die uitftrekking of rigting, heeft, door de eerfte zedelijke afwijking, en vervolgens, zijne zuiverheid en veerkracht verloren, en dit is de oorzaak, dat er, fchoon de overblijffelen van dat beeld als nog voorhanden zijn, in den geheelen kring van onze befchouwing en dadigheid, wanorde, verkeerde wijzing of buitenfporigheid gevonden worden, waar van de beginfelen verwoestend, en de gevolgen onberekenbaar rampzalig zijn. — Maar dit flechts in het voorbijgaan; de hoofdzaak moet op

nieuw, in 't vervolg, in den grooten fchakel, te voorfchijn komen en herzien worden. Deze ftraks genoemde eenheid in aanmerking genomen, en de groote hoofdbedoeling van alle deelen der menfchelijke wijsheid, als een eerst en algemeen beginfel erkend zijnde, moet het aan een verftand, hetwelk zich van de kluisters van vooroordeelen en gezag heeft zoeken lostemaken, vreemd voorkomen, dat men deze drie hoofdonderwerpen immer en zelfs maar eenigermate van elkander verwijderd en binnen uitfluitende grenzen befloten heeft: of dat dezelve, door het menfchelijk verftand, nu en dan, met verfchillende inzigten, zoo bearbeid zijn, als of zij niet tot het zelfde hoofdoogmerk, in onderling verband geregeld zamenliepen: daar zij in het oneindig verftand van het Opperwezen zelve, die oorfpronkelijke bron van alle licht of wijsheid, vereenigd, en in volmaakte eenvoudigheid als 't ware zamengevloeid zijn. Wij menfchen fcheiden af, en ontbinden, ten einde te naauwkeuriger te kunnen bezien. Zoo zondert de ontleeder eenig gedeelte des menfchelijken ligchaams af, om daardoor meer bedaard, en meer doordringend den aard en inwendigen zamenhang van dat deel nategaan: en de natuuronderzoeker legt b. v. om die zelfde reden, flechts een ftukskenvan het oognet eener vlieg onder zijne mikroskoop. Deze ontbinding en affcheiding is ook, bij de menfchelijke eindigheid, wil men eene meer grondige en volledige kennis verkrijgen, onvermijdelijk. Zij was eene

der

der eerste lessen, welke DESCARTES opgaf, om de waarheid te vinden; en zij is de algemeene grond der geheele, en voor het menschelijke verstand zoo onontbeerlijke, *analysis*; maar zij is echter de eindpaal niet van onze onderzoekingen. Na afgescheiden te hebben moet men weder zamenvoegen, en de afzonderlijke deelen tot één geheel vereenigd hebbende, het geheel zelve tot een voorwerp der betrachting maken. Geene wetenschap ontstaat op zich zelve en kan dus, afgezonderd van de anderen, niet volledig en in deszelfs laatste eindoogmerk beschouwd worden. Geene derzelven, zoo zij waarlijk den eerwaardigen naam van wetenschap verdient, staat buiten betrekking tot dit laatste eindoogmerk. Gelijk in het heelal, zoo ook in den menschelijken geest, is alles aan elkander verbonden: en derhalve moeten ook alle wetenschappen, nadat men die afzonderlijk beschouwd heeft, op nieuw tot één geheel zamengevoegd, en als één geheel tot een voorwerp van onze betrachting gemaakt worden. Dit zamenvoegen en afscheiden moet zelfs telkens hervat worden, om dat de *genealogie* onzer kundigheden niet van dien aard is, dat eene derzelven, zonder behulp van anderen, tot eenige aanmerkelijke volkomenheid kan worden gebragt: en dat men derhalve, na afgezonderd en vervolgens zamengevoegd te hebben, als 't ware nieuwe redenen gewaar wordt, om op nieuw afteschei-

den, en door de betrekkingen, welke men door de zamenvoeging heeft ontdekt, andere waarheden te vinden, en andere bijzonderheden, door affcheiding te onderzoeken: zoo dat deze affcheiding en zamenvoeging geregeld voortgaat en men daar door overtuigd wordt, dat een geëvenredigde voortgang in alle deelen van menfchelijke wetenfchap, uit den aard van onzen geest zelven, en de wijze van onderzoek voortvloeit.

Ten fterkfte wordt deze zamenhang tusfchen de verfchillende deelen der menfchelijke wijsheid bevestigd door het voorbeeld van zulken, die zich op een of ander bijzonder gedeelte daarvan, met alle hunne vermogens, en als 't ware uitfluitend toeleggen. Deze worden wel in dat vak groot, en behalen roem; maar zijn echter dikwijls in andere en niet minder noodige vakken der menfchelijke wetenfchap, zoo achterlijk, dat zij zich daarin, uit hoofde van hunne algemene en niet afteleggen betrekking, moetende vertoonen, een voor hen vernederend opzien of eene lagchverwekkende verwondering baren; uit hoofde, dat het alsdan blijkbaar wordt, dat er eene onevenredigheid in hunne ontwikkeling plaats heeft, welke men niet beter en zinnelijker kan voorftellen, dan onder het beeld van een kind, bij het welk een arm of been, of eenig ander gedeelte des ligchaams, zijnen volkomenen wasdom heeft, terwijl de andere leden nog de kinderlijke gedaante en zwakheid behouden.

FON-

FONTENELLE zegt ergens: „ *Il y a des esprits a qui tout ce qui peut-être sû, convient, et qu'une grande facilité de comprehension, une memoire heureuse, une lecture continuelle, mettent en etat d'apprendre tout. Peut-être ne feront ils guerre qu'apprendre, que scavoir ce qui a été lu par d'autres, mais il sauront eux seuls ce qui a été sû par un grand nombre d'autres separement, et il ne leur arrivera pas, comme a ceux du caractère opposé, d'être d'un côté de grands hommes, et de l'autre des enfants.*" Maar ik zegge meer. Het is niet alleen de aard des menschelijken geestes, vatbaar te zijn voor alles wat wetenswaardig is; maar ook daar naar begeerig te zijn, bijaldien deze aard en neiging niet door zedelijke of natuurlijke oorzaken gestremd, verwrongen of stomp geworden zijn; maar het is insgelijks de gewone gang van het menschelijk verstand, van anderen te leeren, onder dat leeren, zelve ontdekkingen te doen, van welke zich weder anderen tot hun voordeel bedienen. De *autodidactoi* zijn veel zeldzamer dan men waant. Men heeft b. v. in DESCARTES berispt, dat hij vele zaken als eigene vinding heeft voorgesteld, welke hij of van anderen had overgenomen, of tot het ontdekken van welken hij ten minste door zijne voorgangers aanleiding gekregen had (*). LEIB-

(*) Verg. vooral MORHOF *Polyh.* T. I. L. I. c. 2. §. 19. *Theol. Annal.* 1795. *f.* 212.

Leibnitz onder anderen heeft hem dit voorgeworpen; en deze heeft, op zijne beurt, die zelfde oordeelvelling moeten gedogen (*). Het is diensvolgens de ons aangeborene weetgierigheid, gevoegd bij den zamenhang aller wetenſchappen, welke ons aandrijft, om dat alles nateſporen, wat zich of onmiddelijk, of bij gelegenheid van deze onze onderzoekingen, door de asſociatie van denkbeelden, door de noodzakelijkheid van hulpmiddelen, welke ons andere wetenſchappen, tot die naſporingen aanbieden, of door andere meer toevallige oorzaken, aan onze aandacht vertoont. Zich op een onderwerp alleen toeteleggen, en zich, uitſluitender wijze, daaraan te hechten is zijn oorſprong verſchuldigd, of aan eene gebrekkige opvoeding des verſtands, of aan plaatſelijke omſtandigheden. Somtijds zelfs is eene onmatige zucht tot roem of uitwendig voordeel daar de reden van: gelijk ook eene meer natuurlijke vatbaarheid en eene daaruit voortſpruitende ſterkere neiging voor deze boven gene wetenſchap, daar toe aanleiding geven kan. Ofſchoon nu de Voorzienigheid ook deze ongeregeldheden in de geesten van ſommigen dienstbaar maakt aan het algemeen belang, zoo zijn zij echter het gelukkigſte, en op den voorſpoedigſten d. i. den kortſten weg, tot het middelpunt der wijsheid, die in evenredigheid op-

was-

(*) Z. Brucker op Leibnitz, dezelve heeft ook hetzelfde in Plato en Aristoteles opgemerkt, z. *Tom.* II. p. 189.

wasſen. Gelijk het toch met de ontwikkeling van het dierlijk werktuig, ons ligchaam, gelegen is, zoo moet het ook, bijaldien men de natuur raadpleegt en volgt, met den menſchelijken geest gaan, bijaldien er geen gedrogt, maar een in alles volwasſen en geëvenredigd beeld zal te voorſchijn komen; en men niet op den éénen tak van wetenſchap met verachting, maar op eenen anderen met geestdrijverij nederzien, en dus den eenen met verwaarlozing van den anderen opkweeken wil. Gedraag u, in uwe onderzoekingen overeenkomſtig uwe geheele beſtemming: is de eerſte les, welke aan den mensch gegeven wordt. Maar hoe zal hij daar in bezig zijn, bijaldien hij, hem die dezelve in zijne natuur lag, niet kent, bijaldien hij zijne eigene krachten niet weet, en de wijze om die te ontwikkelen niet verſtaat, en onkundig is van de menigvuldige betrekkingen, welke er tusſchen hem, en alles wat rondom hem is, plaats grijpen; en in 't bijzonder van wat aard die zij, welke tusſchen hem en het wezen, aan het welk hij zijn aanwezen en zijne voortduring te danken heeft, gevonden wordt? De ééne kundigheid ontwikkelt, onderſteunt, ontdekt, de andere, en zonder die allen kan het geheele gebouw niet worden opgetrokken, maar valt of in, of helt wanſtaltig naar de eene of andere zijde over. Zelfs is het natuurlijk verband tusſchen dezelve, wanneer men door de *genealogie* en de *filiatie* onzer denkbeelden, kundigheden, en de oorzaken, welke de-

zelve hebben doen ontſtaan, heeft nageſpoord, niet zeer moeilijk te ontdekken (*)

Geen wonder derhalve, dat de grootſte wijsgeeren, een BACO, VERULAMIUS, DESCARTES, NEWTON, LEIBNITZ, deze drie hoofdonderwerpen alle met opzet onder hunne wijsgeerige aandacht gebragt hebben: ja, zoo gezag iets gelden mogt, konde men op zulke namen nog al iets laten aankomen: maar zoo min als menſchelijk gezag in dezen iets gelden mag, zoo min heeft men hetzelve noodig. Uit de natuur der zake wordt het klaarblijkelijk, dat elk, die waarlijk wijsheid zoekt, met hoe ongelijke ſchreden hij zulke uitſtekende verſtanden volgen moge, echter, wat de zaak zelve betreft, geenen anderen weg kiezen kan. Elk toch van deze drie heeft zoo wel hare eerſte, eenvoudigſte en voor den ongeoefendſten zelfs blootliggende en bevattelijke waarheden, als zulke, welke dieper liggen en door geoefende krachten alleen kunnen opgedolven worden. Hoe zeer dan onze eindigheid, en de bekrompenheid, met opzigt tot de aanhoudende inſpanning van onzen geest, verandering en afwisſeling in de beoefening vordert, zoo blijft dit echter zeker, dat er over het geheel eene evenredigheid, zoo bij onzen aanvang als bij den voortgang in het ontdekken en opzamelen van waarhe-

(*) Verg. het *Discours Preliminaire de l'Encyclopedie*, van D'ALEMBERT.

heden moet plaats hebben; zal de wijsheid in onze ziel eenen geregelden wasdom verkrijgen, en het geheele menſchelijk verſtand, eene geëvenredigde gedaante en houding bekomen.

Men zou echter bij deze gelegenheid kunnen vragen; of elk landbouwer, elk veehoeder, elk ambagtsman, elk burgerlijk ambtenaar, ja elk geleerde, een zoo goed of groot godgeleerde, zedekundige, ſterrekundige moet zijn als hij landbouwer, ambagtsman of ambtenaar is. Of dan de ſpreuk: *Non omnia posſumus omnes*, ophoudt waarheid te zijn: en of de ſtaatkundige tinnegieter niet langer een belagchelijk wezen is in de burgerlijke maatſchappij? Men vordert, kan men vervolgens zeggen, op deze wijze, vrij meer dan ROGER BACON, die wel ſtaande hield, dat alle christenen zonder onderſcheid de H. S. in het oorſpronkelijke lezen moeten; maar tegelijk voorgaf eene algemeene ſpraakkunde te hebben uitgevonden, door middel van welke, men, in weinige dagen, *Hebreeuwsch*, *Grieksch*, *Latijn*, en *Arabisch* leeren kon: terwijl men in de vorige aanmerkingen wel veel eischt; maar niet in ſtaat zal zijn, om de middelen aantewijzen, om aan dien eisch te kunnen voldoen. Ik zal ſlechts met een paar woorden antwoorden, dat ik alleen ſpreke van die algemeene en aanvankelijke ontwikkeling van den menſchelijken geest, waar voor wij alle vatbaar zijn, ſchoon wij alle er, noch gelegenheid noch geneigdheid toe hebben: maar, waar op zich ware

wijze en edele zielen met ijver toeleggen; en ik bedoele geenszins die bijzondere oefeningen van allen, ten einde zich in ſtaat te ſtellen, om als mensch voedſel en dekſel te verkrijgen, of als vader des huisgezins, als burger, als ambtenaar, in zijnen kring die pligten, waartoe hij door zijnen ſtand onmiddelijk geroepen wordt, met verſtand en gewilligheid te betrachten. In dezen moet elk in zijn bijzonder vak zoeken groot te zijn; maar in de algemeene ontwikkeling moet er evenredigheid in de bijzondere deelen der zelfvolmaking plaats hebben.

Men doet ook daarenboven zeer verkeerd, wanneer men waant, dat de gang tot het groote zamenſtel van wetenſchappen, zoo afgeſloten, zoo ongenaakbaar is voor zulken, die lust hebben om te leeren, en er eenige uren dagelijks aan beſteden. Met de tegenwoordige hulpmiddelen kan men, wanneer men zijne jeugd en zijnen eerſten leeftijd niet geheel zonder oefening heeft doorgebragt, in rijper jaren, zonder reuzen krachten, zich den ſchakel der wetenſchappen, benevens derzelver voorname oogmerk, inhoud en grenzen eigen maken, en daar uit dit voordeel trekken, dat men met de dagelijks toenemende ondervinding en eenige gezette lecture vele denkbeelden opdoen, en de gewoonte verkrijgen zal, om die allen als van zelf op hunne behoorlijke plaats te ſtellen: dan kan men, naar mate de kring van onze werkzaamheid vordert, en de gelegenheid zich opdoet,

deze en gene afzonderlijke deelen nader beſchouwen; het eene met het andere vergelijken, en langs dezen weg, door eene aanhoudende werkzaamheid, zich een' ſchat van denkbeelden verzamelen. Wij hebben het toch aan den arbeid van vele groote mannen te danken, dat vele wetenſchappen, na dat zij gedurende den loop van vele eeuwen, met ongelooflijken arbeid en moeite, met diepe, ſchoon zelfs wel eens met overbodige geleerdheid zijn bewerkt, naderhand tot hare eenvoudige beginſelen, en in een kort beſtek gebragt zijn, en welk kort beſtek men in eenige ſtellingen kan oplosſen, waar van de bewijzen desgelijks niet zelden onder het bereik van veler vatbaarheid kunnen gebragt worden; zelfs met opzigt tot de moeilijkſte voorſtellen, wanneer men b. v. door proeven bevestigt, het gene men niet dan met ingewikkelde redeneeringen ontdekt had: of dat men door het vereenigd getuigenis van velen, de historiſche waarheid en zekerheid bereikt heeft; zonder dat het voor elk noodig zij, het onderzoek van nieuws af, volledig te voeren: dat er toch in alle onze kundigheden veel historisch is, en veel van dat alles tot eenen hoogen trap van redelijke klaarblijkelijkheid kan gebragt worden, heeft de ondervinding, aan allen, die in den ruimen kring der wetenſchappen met aandacht en toepasſing hebben rondgewandeld, klaarblijkelijk geleerd. HALLER heeft in zijne *Præf. ad Tom. I. Elem. Phyſiol. Corp. Hum. p. VI* en volg. te regt daarom opgemerkt,

dat,

dat, daar niemand levenstijd en krachten genoeg heeft, om in het anatomifche en phyfiologifche, een genoegzaam getal proeven zelf te doen, men in dezen tot die, welke door anderen gemaakt zijn, wel de toevlugt moet nemen, (fchoon altijd met omzigtigheid,) zal men eenigermate vorderen kunnen in de befchouwing van het geheel. Éene of weinige ontdekkingen op éene bladzijde ftaande, is dikwijls het refultaat der ontdekkingen van een geheel menfchelijk leven: of het behelst proeven, waar toe men zelf geen gelegenheid heeft noch waarfchijnlijk krijgen zal.

Het ftaat derhalve vast: Er is een band tusfchen alle deelen van het groot zamenftelfel der menfchelijke wetenfchap, geen van hare deelen is overtollig; en er is daarenboven een algemeen middelpunt, waarop dezelve allen eindelijk moeten uitloopen. Dit middelpunt is de zelfvolmaking van den geheelen mensch, overeenkomftig zijne beftemming en wijze van beftaan. Dit groote zamenftel heeft drie hoofdonderwerpen; *God*, *den Mensch*; en *de geheele Natuur:* en elk die wijsheid zoekt, moet door onderzoek en arbeid het in den kring van dit leven, in de kennis dezer onderwerpen zoo verre brengen, als hem zijn tijd, zijne omftandigheden en vermogens toelaten.

Alvorens ik echter in mijne befchouwing van dit groote onderwerp verder ga, moet ik eene aanmerking over den geopenbaarden Godsdienst laten voorafgaan, tot wel-

welke mij het gedrag van dezen en genen wijsgeer aanleiding geeft en verpligt.

Toen DESCARTES zijn groot onderzoek van alles wát wetenswaardig was, bij de hand nam, en dus ook de kennis van God daar in vlocht als een wezenlijk en hoofddeel, floot hij echter daar van den geopenbaarden Godsdienst uit; en dit zelfs wordt hem als eene verdienste door zijnen Lofschrijver THOMAS toegerekend. Zoo spreekt de groote hersteller der wetenschappen en der wijsgeerte (*) *Theologiam* (welke hij kort te voren beschreven had als de wetenschap om den hemel te verkrijgen) *nostram reverebar, nec minus quam quivis alius beatitudinis æternæ compos fieri exoptabam. Sed cum pro certo atque explorato accepissem, iter quod ad illam ducit doctis non magis patere quam indoctis, veritatesque a Deo revelatas humani ingenii captum excedere, verebar ne in temeritatis crimen inciderem, si illas imbecillæ rationis meæ examini subjicerem. Et quicunque iis recognoscendis atque interpretandis vacare audent, peculiari ad hoc Dei gratiâ indigere ac supra vulgarium hominum sortem positi esse debere mihi videbantur.* Zijn Lofschrijver THOMAS maakt daar over deze Commentarie (in het *Eloge de* DESCARTES p. 137 not. (18) (†). „ *Il n'est*

(*) *Dissertatio de methodo*, p. 5.

(†) Men vergelijke echter het gene over deze handelwijze van DESCARTES gezegd wordt door MOSHEIM, *Wederlegg. Godgel.* D. II. bl. 157.

n'est pas necesſaire d'avertir que le doute philoſophique de DESCARTES *ne s'etendit jamais aux verités revelées. On ſait qu'il les reſpecta toute ſa vie, comme il le devoit. Il les regardoit comme d'un ordre trop ſuperieur a la raiſon, pour vouloir les y asſujettir. On voit partout dans ſes ouvrages et dans ſes lettres, qu'il diſtinguoit le philoſophe du chretien, et que s'il parloit avec audace ſur tous les objets de la raiſon, il ne parloit qu'avec ſoumisſion ſur tous les objets de la foi. Cette remarque generale doit s'étendre à toutes les parties de ce discours, ou il s'agit du doute de* DESCARTES, *de l'examen de ſes opinions et de ſa grande maxime, de ne regarder comme vrai que ce qui est evident.*" En D'ALEMBERT van zekere leerſtukken der godgeleerdheid ſprekende, zegt op eenen ſoortgelijken toon (*Elemens de Philoſophie* p. 70): „ *Mais ces differentes matieres étant l'objet de la révélation, le philoſophe, pour ne point en uſurper les droits, laisſe aux theologiens à les traiter avec le ſoin et les details qu'elles exigent, et ſe contente de renvoyer les incredules aux ouvrages ou elles ſont discutées.*" (*)

Hun

(*) Bij deze gelegenheid herinnere ik mij de beſchrijving van een *Nationaal Inſtitut*, het welk BOISSY D'ANGLAS, in zijn *Discours Preliminaire* voor het *Projet de Conſtitution pour la Republique Françaiſe*, aan de N. Conventie, ter inſtelling aanprijst met deze woorden p. 72.

Enfin nous vous propoſons de créer un Inſtitut National, qui puiſſe offrir dans ſes diverſes parties, toutes les branches de l'en-

Hun aangenomen leerſtelſel van wijsbegeerte was dus niet alleen niet ſtrijdig met de waarheden der openbaring; maar

l'enſeignement public, et dans ſon enſemble le plus haut degrès de la ſcience humaine; il faut que ce que tous les hommes ſavent, y ſoit enſeigné dans la plus haute perfection: il faut que tout homme y puisſe apprendre a faire ce que tous les hommes de tous les pays, embraſés du feu du genie, ont fait et peuvent faire encore; il faut que cet etablisſement honore, non la France ſeule, mais l'humanité toute entiere, en l'etonnant par le ſpectacle de ſa puisſance et le developpement de ſa force. Il doit ſurveiller tous ces treſors de l'imagination et du talent, de la meditation et de l'etude dont Paris preſente l'enſemble à l'admiration de l'Europe entiere, conſerver les monuments des arts des ſciences et de la raiſon, et fixer ainſi, au milieu de vous, le reſultat des plus belles conceptions de l'eſprit humain. La ſe retrouveront enfin ces conferences journalieres entre les hommes habiles et verſés dans les mêmes ſciences, dont le reſultat doit être d'accroitre les richesſes de l'imagination et de l'eſprit, et de diriger le vol du genie vers le but le plus utile et le plus ſur.

Hetzelve beſtaat uit 4 Klasſen:

I. CLASSE.

Sciences Mathematiques et Phyſiques.

1) Analyſe mathematique.
2) Mecanique rationelle, astronomie.
3) Phyſique.
4) Chimie et mineralogie.
5) Botanique et phyſique vegetale.
6) Zoölogie, et anatomie.

II. CLASSE.

Application des ſciences et des Arts.

1) Phyſique medicinale et chirurgie.
2) Art veterinaire.
3) Agriculture et œconomie rurale.
4) Arts de conſtruction.
5) Hydraulique.
6) Navigation.
7) Machines et inſtrumens.
8) Arts mecaniques.
9) Arts chimiques.

III. CLASSE.

Sciences Morales et Politiques.

1) Analyſe des ſenſations et des idées.
2) Morale.
3) Science ſocial et legiſlation.
4) Economie politique.
5) Hiſtoire.

IV.

maar bevestigde die veeleer. Zoo heeft men, om van vroegere tijden niet te fpreken, zelfs met de *Cartefiaanfche*, vervolgens ook met de *Leibnitiaanfche*, *Newtoniaanfche*, ja met de *Kantiaanfche* te werk gegaan. Met deze twee beide uiterften had men verfchillende oogmerken. Met het eerfte dachten zulke wijsgeeren, welke belijdenis deden van de Roomfche leer, zich te dekken tegen tegenwerpingen en befchuldigingen, welken zij om velerhande redenen, liefst wilden vermijden; terwijl andere van ter zijde bedoelden, door deze fcheiding, de openbaring te ondermijnen: want dezelve aan het wijsgeerig onderzoek te onttrekken, was zoo veel als dezelve, als een onderwerp, alleen van geloof, en niet van geregeld bewijs, te doen voorkomen: waarvan het gevolg dikwijls geweest is, meer fystematisch ongeloof of losfe fpotternij. Met het andere verbeeldde men zich de openbaring te zullen dienst doen, of zijne eigene wijs-

IV. CLASSE.

Litterature et beaux Arts.

1) Grammaire et critique.
2) Langues.
3) Eloquence et Poëfie.
4) Antiquités et monumens.
5) Peinture, fculpture, architecture.
6) Mufique et declamation.

Derhalve niets van *God en zijnen dienst*. Geen wonder: nadat men bl. 34. zegt: *Laisfons d'ailleurs la religion s'efforcer de confoler les hommes par les bienfaifantes promesfes, fanctifier leur morale, epurer leurs moeurs, reprimer leurs vices, et perfectionner, fi elle le peut, leurs habitudes et leurs principes; mais que fon empire foit toujours diftinct de celui du legiflateur. S'il reclame fon autorité, il verra bientôt s'affaiblir la fienne; et quand il voudra devenir fon pontife, il ne fera plus que fon esclave.*

wijsgeerige ſtellingen nadruk bij te zetten en ingang te doen vinden; niet genoeg onder het oog houdende, dat de val van zulk een zamenſtel ook de verdenking van zulke geopenbaarde waarheden, welke men meende geſchraagd of opgehelderd te hebben, zoude naar zich ſleepen.

Mijn oogmerk vordert niet, dat ik over deze vereeniging of ſcheiding van den geopenbaarden godsdienst en de wijsgeerte, in meer bijzonderheden trede, en door het voortbrengen van vele *facta*, uit de geſchiedenis der nieuwere wijsgeerte, daarover uitwijde. Het oogpunt is, naar mijn inzien, in beide gevallen, verkeerd genomen. Mijne ſtelling, na dikwijls over deze ſtoffe gedacht te hebben, is deze: de godsdienst in 't algemeen heeft tot zijne bron, de beſchouwing van God, den Mensch, en de betrekking tusſchen die beide Wezens. De geopenbaarde behoort tot den natuurlijken, of als eene aanvulling (*complementum*) zonder welke de eerſte niet volledig is, en maakt dus na deze zamenvoeging eerst één geheel uit; ſteunt zoowel op de eerſte beginſels van alle wetenſchap, en loopt zoo wel uit op het eerſte en hoofdoogmerk aller wijsheid, als de natuurlijke; en ſchoon hij zijne bijzondere bron heeft, is hij echter als gebouwd op en in zamenvoeging met den eerſten, een onderwerp van het onderzoek des menſchelijken geestes, en valt derhalve, van zelf, binnen den kring der menſchelijke kennis en wetenſchap. Men

vindt hem op den loopbaan zijner navorſchingen nopens den natuurlijken of omgekeerd: wordt door de overtuiging van het ongenoegzame des eerſten, overtuigd van zijne nuttigheid, ja zelfs noodzakelijkheid; en wordt, door de volledigheid zijner historiſche en zielkundige bewijzen, verzekerd van zijn aanwezen, en onafſcheidelijk verband met den eerſten.

Na, en *door* deze zamenvoeging leert men dien uitmuntenden perſoon JEZUS CHRISTUS kennen, en vindt in den kring van zijne denkbeelden lesſen en beloften, zulke waarheden, zulke beginſels, welke het natuurlijkst, het onmiddelijkst in zamenhang ſtaan met het hoofdoogmerk van ons aanwezen: namelijk de zelfvolmaking: maar gelijk zij aan den éénen kant zulke waarheden en beginſels behelzen, welke men als een' eerſten cirkel rondom het middelpunt beſchouwen kan, en dus de kortſte en zigtbaarſte ſtralen zijn, die uit den wijden cirkel van alle menſchelijke wetenſchap op de zelfvolmaking uitloopen; zoo zijn deze zelfde beginſels op hunne beurt, zoo rijk en zoo te verlengen, dat zij wederom uitloopen tot in den onafmeetelijken kring van alles, wat, met regt, menſchelijke wijsheid mag genoemd worden. De gevolgen, welke ik uit deze voorſtelling meen te moeten afleiden zijn deze:

I. Wijsgeerte (dat is het gezond verſtand toegepast op alle menſchelijke wetenſchap) hoe uitgebreid haar kring ook zij, loopt door den, in zich zelven

en-

engeren kring van het Christendom uit op het middelpunt van onze eigene volmaking, het redelijk en onvoorwaardelijk beginſel en hoofdoogmerk van alle onze pogingen;

II. Dit eerſte beginſel ſchiet wederkeerig zijne ſtralen, door den kring van het christendom, tot in den grooten, voor ons onafmeetbaren, en tot in het oneindige te verwijden, kring van kennis en wetenſchap. Geen volkomen wijsgeer dan te gelijk een christen, ſchoon elk christen daarom hier op aarde zijnen kring nog zoo verre niet uitzet, dat hij reeds met den naam van een wijsgeer, in den uitgebreiden zin des woords, kan beſtempeld worden.

III. Het middelpunt der zelfvolmaking leidt eerst tot het christendom, en door het christendom tot alle mogelijke volkomenheid.

Deze is de gang van mijnen geest, de loop zoo wel als de zamenhang mijner denkbeelden; het ware oogpunt waar uit men den geheelen kring der menſchelijke kundigheden beſchouwen moet, zoo in den onderlingen zamenhang der deelen, als in derzelver betrekking tot het hoofdoogmerk of middelpunt. Dit oogpunt is naar mijn inzien het eenvoudigſte, en daarom het natuurlijkſte; het komt best overeen met de natuur van den mensch, en met zijne eindelijke, zoowel als zijne ondergeſchikte, beſtemming; en geeft eene beſtemdheid, geregeld-

heid, zamenhang en volmaaktheid aan het geheel, welke ik in geen ander oogpunt heb kunnen vinden. JEZUS zelf heeft ons, bijaldien ik mij niet bedrieg, wenken gegeven, om hetzelve te kiezen, gelijk zulks in vele bijzonderheden kon worden aangewezen; en het geen ook dadelijk hier zoude moeten geschieden, ware het niet, dat bij de ontwikkeling van dit geheele zamenstel, waar van hier slechts de eerste en hoofdtrekken staan, dit alles van zelf weder zal onder de aandacht gebragt worden; als wanneer ons JEZUS CHRISTUS van zelf zal onder het oog komen, als de grootste wijsgeer, welke immer deze aarde betrad of betreden zal: die nu in den hemel, naar zijne menschelijke natuur alle vakken der menschelijke wijsheid, verre boven ons begrip, doorziet, dezelve volkomen meester is, die bestiert, en ondergeschikt maakt aan zijn groot oogmerk en plan, en zich verlustigt in het zien van de onbegrijpelijke hoogte, tot welke het menschdom, met opzigt tot verstand en hart, onder zijn geleide, zal worden opgeheven.

Hoe zeer wordt dan door deze wijze van beschouwen de wijsbegeerte, dat is de geheele omvang van alle wezenlijke kennis, waar voor de menschelijke geest vatbaar of berekend is, veredeld (*). Zij is geene dorre verzameling van onvruchtbare of spitsvindige beschouwingen, welke nog

(*) Men moet in 't vervolg het woord *wijsgeerte*, zonder een bijzonderend bijwoord gebezigd, altijd in dezen ruimen zin opvatten.

nog daarenboven wel eens verward en daar door nutteloos, onder een of her en derwaard verſtrooid liggen, maar alles wordt in en door dezelve behoorlijk gerangſchikt, en wordt daar door regelmatig en gezond voedſel voor verſtand of hart of voor beide te zamen. Zij werpt goed zaad in den akker der menſchelijke ziel, dat, wel is waar, hier op aarde ſlechts even uitſpruit, nu en dan een knopje, bloeſem of een enkel vruchtje laat zien; maar eigenlijk in het toekomende leven, vruchten dragen zal, ſteeds toenemende in getal, rijpheid, en ſmaak.

Het is zoo: wanneer de wijsgeerte algemeen uit dit oogpunt beſchouwd, en op die wijze behandeld werd, moet zij eenigermate eene nieuwe wending krijgen. Zij kan niet meer als het uitſluitend voorregt van eenige menſchen, maar moet als een eigendom van het geheele christendom, en, met reden vooronderſteld zijnde, dat niet de godsdienst van SOCRATES, CICERO, of MARCUS AURELIUS, maar die van JEZUS CHRISTUS de godsdienst der geheele wereld worden zal, ook als een eigendom van het geheele menschdom, beſchouwd worden. Zij zal in geen opzigt, hoe genaamd, *alleen* eene beſchouwende wetenſchap, of ſlechts eene bloote verzameling van de gedachten en gewaarwordingen van anderen zijn; maar alles wat gekend wordt, zal gekend worden, als in verband met het geheel en deszelfs onvoorwaardelijk middelpunt; en zal dus uit het regte oogpunt en in hare echte waardij en bedoeling beſchouwd zijnde te gemak-

lijker in beoefening overgaan. Geen godloochenaar geen ſpotter met den heiligſten godsdienst, geen verachter van JEZUS zal, hoe groot anders zijne talenten of kundigheden zijn mogen, geteld worden onder de beoefenaars van eene wijsgeerte, welke, zonder de openbaring, een van hare wezenlijke deelen mist: maar voor hen allen zal JEZUS CHRISTUS de *Alpha* en de *Omega* zijn.

Deze tijden worden nu reeds, naar het Godlijk plan, voorbereid. Waarheden, en dwalingen, pogingen en tegenkantingen, het werkt alles te zamen, om waarheid en orde in het groote godsrijk te bevorderen; ſomtijds ſchijnt men terug te gaan wanneer men ſlechts zich achterwaards keert, om met te meer kracht voorttefpoeden. Zoo zal het niet alleen in het groot; maar zelfs in het kleine ſtipje, dat wij aarde noemen, gaan: en al ware het, dat deze tijden nimmer in de tegenwoordige huishouding, gelijk wij meer dan waarſchijnlijk vermoeden, te voorſchijn kwamen, zij zullen in het toekomend leven, voor allen, welke waardig geacht zullen worden, die eeuwe te verwerven en de opſtandinge uit den dooden, volkomen plaats hebben; wanneer namelijk God, de mensch zelf, en de geheele natuur, de groote onderwerpen van beſchouwing en beoefening voor den zaligen wezen zullen en wezen moeten. De zaligheid toch kan geen lijdelijk gevoel van aangename gewaarwordingen zijn voor eenen redelijken en werkzamen geest; en deze werkzaamheid (*activiteit*) kan zonder tegenſtrij-

dig-

digheid niet befchouwd worden, als een *defiderium five cupiditas luminis et lætæ acquiefcentiæ*, gelijk POIRET met vele redenen heeft willen betoogen; maar moet uit alles, wat wij van onzen geest waarnemen (en welke waarneming ik de *phyfica mentis* of *pfychologie* noeme) beftaan in beftendige pogingen, om denkbeelden te verzamelen, te vergelijken, en door die vergelijking denkbeelden en voorftellingen, tot in het oneindige te vermeerderen; en wel met dat oogmerk, om door dezelve tot handelingen overtegaan, overeenkomftig onzen werkkring, welke wederom door de vermeerdering der eerstgenoemden, zich hoe langer hoe meer verwijdt, en daardoor de zelfvolmaking bevordert, en door deze bevordering de zaligheid zelve tot in het oneindige doet toenemen. En zouden dan natuurkunde en gefchiedenis, zielkunde en zedekunde, kennis van God, en zijne zedelijke regeering, niet aanhoudend de onderwerpen zijn, waarmede zich de alsdan verhoogde, veredelde, en mogelijk zelfs vermeerderde vermogens van den geheelen mensch bezig hielden? Dan voorzeker zal het eene algemene uitgemaakte zaak zijn, hetgeen de groote en eerwaardige BOYLE in zijnen tijd en voor zijne tijdgenooten, eene uitvoerige betooging waardig oordeelde, dat men namelijk, door aan de proefondervindelijke wijsgeerte overgegeven te zijn, meer hulp, dan ongefchiktheid kreeg om een goed christen te zijn (*).

DES-

(*) Zie dat vertoog in zijne *Works vol.* I. *p.* 37—59.

Descartes zelf zag het verband tusſchen de natuurlijke en zedelijke wijsgeerte duidelijk in (*) en Leibnitz ſchreef daarom te regt van hen, *qui præpoſtero pietatis ſtudio veras utilesque doctrinas contemnunt*, dat de oorzaak van die dwaling deze was, dat zij niet begrepen, van hoe veel gewigt zulke oefeningen waren ter bevordering van Gods eer en de christelijke liefde (†).

Het is echter met dat alles waar, dat er bij deze omwenteling, uit den kring der wijsbegeerte het een en an-

(*) Zie Brucker *Hiſt. phil. tom.* V. p. 214.

(†) Zie *Opp. vol. V. p.* 404. Baco verulamius *Nov. organ.* §. 80. ſchreef daarvan: „ *Interim nemo expectet magnum progresſum in ſcientiis (præſertim in parte earum operativa) niſi philoſophia naturalis ad ſcientias particulares producta fuerit, et ſcientiæ particulares ſimul ad naturalem philoſophiam reductæ. Itaque non mirum eſt, ſi ſcientiæ non creſcant, cum a radicibus ſuis ſint ſeparatæ.*"

„ *Harmoniam esſe inter regimen Dei phyſicum et morale, hinc deprehenditur: quod non modo ſtatus phyſicus naturæ uostræ rationalis et dependentis, item objectorum circa quæ verſamur, baſin conſtituit legis et officiorum, quæ alioqui dari non posſent, ſed et obligatio naturalis, ipſaque officia, generalia et particularia ad amusſim phyſico rerum ordini attemparata ſunt, et hinc ſtatus rerum phyſicus principium eſt cognoscendi leges naturæ morales. Sic etiam bene agendo phyſicam ſuam, et aliorum, perfectionem egregie quilibet augere potest. Bono item jucundo maloque triſti compenſantur, a ſummo judice actus honesti et pravi.*

Wijnpersse *Metaph.* §. 1137.

Hoe deze waarheid echter, door de Theoſophen, misbruikt en tot buitenſporigheid gebragt is; zie mosheim *wederlegg. godgel.* D. III. bl. 483. ſq.

ander zoude worden uitgefchoven, het welk tot hier toe, vele edele en groote verftanden bezig gehouden, en veel tijds en arbeids weggenomen en verfpild heeft; namelijk dat alles, wat of buiten den kring van onze eindige bevatting uit zijnen aard ligt, of aan deze zijde des grafs, in eene ongenaakbare duisternis bedolven is, of niet tot beoefening, het zij onmiddelijk het zij van ter zijde kan overgaan.

Maar het is tevens waar, dat daardoor de drie hoofdonderwerpen, als zoovele ranken van eenen wijnftok befchouwd, van overtollige en nuttelooze bladen, en zijfcheuten gereinigd zijnde, ook de vruchten voor den wijnftok zelven veel voller, rijper en geuriger zouden worden, en dat men dus in hoedanigheid winnen zal, het geen men in uitgebreidheid verliezen moet. Een ander gevolg zoude zijn, dat alle takken der menfchelijke wijsheid meer zouden gebragt worden tot derzelver eenvoudige beginfels, en binnen hunne grenzen bepaald blijven; en dat zij daardoor meer voor allen zouden openliggen, dan voor eenige weinigen bewaard en als opgefloten blijven: aangezien de akker van het algemeen menfchenverftand wel gefchikt is voor de zaden van alle nuttige en noodige wetenfchappen; maar niet algemeen gewasfen dragen of voortbrengen kan, welke uit vreemde gewesten overgebragt, of door eene buitengewone hitte moeten voortgeftuwd worden.

Maar ik gevoele, dat alles wat ik tot hier toe gezegd

hebbe, flechts onvolledige wenken zijn, noch ontwikkeling noch duidelijkheids genoeg hebbende, om de zaak, welke ik bedoele, genoegzaam te doen bevatten; en dat het daarom onvermijdelijk noodzakelijk is den geheelen kring der wetenſchappen, voor welken de mensch op aarde vatbaar is, zoo in derzelver aard, omvang, oogmerken en grenzen, als mede met opzigt tot de vorderingen, welke daar in gemaakt zijn, en zooverre men uit het geen geſchied is oordeelen mag, tot het gene nog geſchieden kan, nog zoude kunnen worden gemaakt, doorteloopen; en zulks zoo kort en tevens zoo zaakrijk als mogelijk is, ten einde die allen uit het voorname oogpunt, de zelfvolmaking te bezien, en dezelve in hunne betrekking tot godsdienst en christendom te beſchouwen; en daardoor van het overtollige en nutteloose te zuiveren; en zoo gezuiverd zijnde, en in verband gebragt, tot één geheel zaamtevoegen. Toen DESCARTES veel gelezen, veel in zijn geheugen geprent en daardoor het onzekere zoo wel als het wanſtaltige van vele zijner verkregene denkbeelden en kundigheden bemerkt had, beſloot hij, zich van alles te ontdoen, zelf te onderzoeken, en, gelijk men zegt, alles uit den grond optehalen. Hij deed het, zeker niet zonder gebrek, want gelijk hij begonnen was met alles in twijfel te trekken, wilde hij eindigen met alles uitteleggen: maar met dat al is zijn voorbeeld gewigtig, en de loop, welken zijn geest in dien weg genomen heeft, en door hem

zelf

zelf beſchreven is (*) aanmerkenswaardig en leerzaam: en deszelfs lofſchrijver geeft over deze zijne handelwijze de volgende opmerking. *Het was te wenſchen, dat alle menſchen zijn voorbeeld volgden. Het hangt van ons niet af, dat wij in onze kindsheid misleid zijn, en een mengelmoes van gedachten verkregen hebben: maar elk wijsgeer moet, ten minſte eens in zijn leven, het onderzoek en de overziening van zijne denkbeelden bij de hand vatten; en het oordeel vellen over alles wat er in zijnen geest voorhanden is. Deze wijze van doen zou vele vooroordeelen uit den weg ruimen.* Ik wil beproeven om denzelfde weg inteſlaan; de krachten vermeerderen allengskens door de oefening; en die nooit begint, kan nimmer eindigen.

(*) In zijne verhandeling genoemd: *Disſertatio de methodo recte utendi ratione, et veritatem in ſcientiis inveſtigandi.*

FRAGMENT

EENER PROEVE VAN BESCHOUWING ALLER WETENSCHAPPEN UIT HET OOGPUNT DER ZELFVOLMAKING, EN BETREKKING TOT

GODSDIENST EN CHRISTENDOM.

Na eenen geruimen tijd geleefd, rondom mij gezien, en opgemerkt te hebben; na veel te hebben gehoord en gelezen van het gene andere zagen of hoorden, en aan het publiek mededeelden, zonderde ik van tijd tot tijd eenige uren af, om geheel tot mij zelven intekeeren, ten einde het geheel van mijnen ingezamelden voorraad te overzien, in orde te ſchikken, en te beproeven, wat ik gelooven en behouden, en wat ik niet gelooven, maar verwerpen moet: als ook welke onderwerpen men in dezen kring met vrucht onderzoeken kan; en van welke men de navorſching tot een ander tijdperk verſchuiven moet.

Ik ſloeg het naauw en onverbreekbaar verband gade tusſchen alle wetenſchappen, en dus ook tusſchen alle mijne denkbeelden; in zooverre zij waarheden zijn; en hunne betrekking tot het hoofd- en onvoorwaardelijk oogmerk van alle menſchelijke wijsheid — namelijk de ware en beſtendige zelfvolmaking.

Daar ik nu, op gronden van inwendige klaarblijkelijkheid en uitwendige zekerheid, een christen geworden was, hadden zich mijne christelijke denkbeelden,

ge-

gevoelens en oogmerken, door den geheelen kring van mijn natuurlijk en zedelijk aanwezen uitgebreid; zij hadden aan hetzelve vorm en wijzing medegedeeld; en dit had tot zijn gevolg gehad, dat de christen nergens uitgefloten, maar met den mensch tot één geheel was zaamgefmolten.

Uit dit alles volgde, natuurlijkerwijze, dat ik bij den aanvang van deze onderzoekingen, begon met de befchouwing van mij zelven — als een zeer zamengefteld wezen, als een bewoner van deze aarde, en van het heelal; als een lid van het menschdom; — maar ook als een lid van het groote rijk van waarheid en van deugd; tot een nimmer eindigend beftaan geroepen; en beftemd, om door wasdom in kennis en vordering in deugd, der volmaaktheid te gemoet te gaan; en in dien weg tot het genot van alle zaligheid, waarvoor mijne natuur vatbaar is, bij aanvang, en vervolgens bij toeneming, tot in het oneindige, te worden toegelaten.

Deze befchouwing, gelegd als een eerfte grondflag van alle mijne bijzondere betrekkingen en pligten, gaf aan al het gene in mij zelven en rondom mij opmerking en wetenswaardig was, eene meer bepaalde wending; uit hoofde, dat er niets voor mij waarlijk zoodanig is, ten zij het met mijne pligten, mijne betrekkingen, en het groote oogmerk mijner beftemming, het zij onmiddelijk, het zij van ter zijde, in verband ftaat.

Uit dit oogpunt bezag ik derhalve het geheele vak

der

der menfchelijke wetenfchappen, ten einde uit derzelver wezenlijken inhoud en bedoeling natefpeuren, hoe zij alle met elkander verknogt en te zamen dienstbaar zijn aan de bevordering van het groot en onvoorwaardelijk oogmerk van mijn aanwezen.

Ik floeg het oog dan op mij zelven — d. i. 1) op mijn ligchaam — 2) op mijn' geest; en 3) op den band, welke deze beide aan elkander hecht en die wetenfchappen, welke mij in dat onderzoek behulpzaam waren, ontglipten mijne aandacht niet.

In de eerfte plaats kwamen hier te voorfchijn, de *Anatomie* en *Phyfiologie*; waarvan de eerfte de deelen des ligchaams, en de andere de verrigtingen van dezelven opgeeft; en dus voor elkander onontbeerlijk, zelfs eenigermate als ééne wetenfchap kunnen aangemerkt worden. (*)

Deze twee wetenfchappen zijn voor den arts en heelmeester onontbeerlijk; en men heeft met regt aan BOERHAVE den lof toegekend, dat hij het was, welke dezelve op

(*) *Phyfiologia* is, volgens HALLER in *Praef. ad Tom.* I. *Elem. Phyf. corp. humani*, die wetenfchap, welke, *corporis animalis internos motus, viscerumque munera, et humorum mutationes, et vires exponit, quibus vita fustentatur — quibus rerum fpecies per fenfus acceptae, animae repraefentantur; — quibus vicisfim lacerti valent qui mentis reguntur imperio; — quibus alimenta in fuccos nostros adeo varios, convertuntur; quibus demum ex iis fuccis et nostra corpora confervantur, et humani generis jactura novis partibus reparatur. Amplisfimum certe penfum et unius hominis ingenio fere majus.*

op de theorie en praktijk der geneeskunst het best toegepast heeft. (*)

Dezelve zijn ook voor de ſchilders en beeldhouwers, tot eene nauwkeurige voorſtelling van het menſchelijk ligchaam, van de grootſte nuttigheid en noodzakelijkheid.

In de *Jurisprudentia medica*, of *medecina forenſis*, is dezelve insgelijks onontbeerlijk.

Deze twee wetenſchappen zijn voor elk mensch nuttig, om zich zelven te kennen, en aan zijne volmaking te arbeiden. Dit blijkt uit de volgende bijzonderheden, welke deze wetenſchappen ons geleerd hebben.

De geſteldheid van het menschlijk ligchaam leidt op tot de erkentenis van een Opperwezen.

Het menſchelijk ligchaam heeft de grootſte verſcheidenheid bij de grootſte eenheid: en is dus het ſchoonſte ſchepſel van den aardbodem.

Het menſchelijk ligchaam heeft de volkomenſte organiſatie, welke op aarde is, verre boven de, het meest aan hetzelve naderende, *dieren*. (†)

En

(*) *Qui phyſiologiam ab anatomia avellere ſtuduerunt, ii certe mihi videntur cum mathematicis posſe comparari, qui machinae alicujus vires et functiones calculo exprimere ſuscipiunt, cujus, neque rotas cognitas habent, neque tympana neque menſuras, neque materiem.* Haller ibid p. II.

(†) Haller *in Praef. ad Elem. Phyſ. c. h. t.* 1. *p.* XI. zegt: *Addidi rationes, dedi brutorum animalium analogias et nonnunquam etiam ad minutiorem fabricam iisdem ſum uſus ut monerem tamen, hominemne deſcriberem an bestiam. Magis enim et ma-*

En daar dit werktuig kan beſchouwd worden, of als ſtatiſtiek, of als hydraulisch, of als pneumatisch, of als

magis disco elementa corporis, et quid quid est ſubtilius in diverſis quadrupedibus omnino ejusdem esſe fabricae; majores vero et crasſiores partes pro muneribus variare, quae cuique generi animalium creator praeſcripſerit.

GREGORIJ, Conſp. Medic. theoreticae vol. I. § 72, 73, 75.

Dat igitur ſolidum animale, (*per chemiam*) *terram, oleum, ſalem, aquam,* phlogiſton *et magnam vim aëris mephitici. Haec elementa varia proportione in variis partibus reperiuntur: unde variae, quae variis partibus et organis conſtant,* dotes mechanicae *a durisſimo osſe aut dente ad mollem et delicatisſimam oculi retinam. Quin et, elementorum proportione inprimis, ſolidae differunt a fluidis partibus animalium praeſertim prout plus minusve habuerint terrae aut aquae — quaeritur cuinam horum elemento univerſae compagis adhaeſio tribuenda? Veriſimilius ſingula ſemet invicem attrahere, et nullum reliquis vinculo esſe, et quidem pro cujusque elementi copia. Haec autem chemica investigatio non est accurata aut perfecta. Nemo enim conjunctis elementis quae in carne detexit, carnem iterum effecerit. Deëst nimirum cognitio vel elementi cujusdam vel modi quo omnia conjungantur. Investigatio chemica multorum fosſilium ſatis perfecta videtur: conjunctis enim elementis quae arte chemica ſejunxeramus integrum corpus cumque priſtinis dotibus nihil imminutis, reſtituitur. Cum tota pſychologia ſit motuum enarratio, quibus animata machina agitatur, cumque omnium motuum ſuae ſint leges, intelligitur, quare ſub finem prioris ſeculi mechanica et hydroſtatica, et hydraulica praecepta in phyſiologiam traducta ſint. — Non caret equidem harum artium utilitas ſuis difficultatibus et ſi omnia conputaveris, quae bona malave ab earum cultoribus in phyſiologiam introducta ſunt, erunt forte, qui feliciter nos bonis carituros aiant, ſi una malis liberaremur. Multa enim ſunt in animali machina, quae a communibus legibus mechanicis valde aliena ſunt: motus magni a parvis cauſis excitati: celeritates humorum per eas cauſas parum diminutae, a quibus per receptas leges eas frangi oportuerat: motus a cauſis penitus incognitis irrepentes: motus vehementes a debilibus fibris pro-*

als chemisch, ſpreekt het van zelf, dat deze wetenſchappen met de natuurkunde in een onmiddelijk verband ſtaan: en dus ook tevens met alle die wetenſchappen, zonder welke de natuurkunde niet kan beoefend worden, dat is, *Geometrie*, *Matheſis en Algebra.* (*)

Dit werktuig is geſchikt, om zulke denkbeelden en gewaarwordingen aan den menſchelijken geest medetedeelen, welke tot deszelfs eerſte en voortgaande ontwikkeling dienen moeten. Deze geſchiktheid van mijn ligchaam maakt, dat hetzelve met de geheele ſtoffelijke natuur in betrekking ſtaat, en de onſtoffelijke geest ſtaat door middel van zijn ſtoffelijk werktuig.

De

producti: decurtationes fibrarum omni calculo majores &c. daarom wel niet te verachten, maar niet toetepasſen, ten zij door experimenten bevestigd. *Facile intelligitur* (b. v.) *aquae fluentis conditiones alias esſe in canalibus, qui ſuarum aquarum motui nihil addunt, alias, ſi per canales fluxerint animatos, qui varie et novam celeritatem ſuis humoribus tribuunt; et e diverſo eorum progresſu contrariis viribus enatis inhibent.* HALLER *Praef. ad Elem. T.* 1. *p. V. VI.*

(*) *Iterum, ne metu aliquo tirones abſterreantur, quando calculos longos et perplenos, ſibi imperari credent, intilligent rebus melius perſpectis, faciliores ſolutiones ex calculo et analyſi peti; veras vero et naturam rerum illuſtrantes, conſtructiones a ſola fere geometria vulgari, per triangula et quadrata repeti.* — Dit kan men overtuigend zien in de werken van BORELLI en HALES; de laatſte blijft zelfs dikwijls bij het experiment ſtaan, en echter zijn deze de fontes waaruit men, als men deze applicatie wil in 't werk ſtellen, gewoon is te putten. HALLER ibid. p. VI.

Het buitenſporige, dat men in de applicatie van matheſis en algebra op de beoefening der geneeskunde heeft begaan, heeft MONTUCLA duidelijk aangetoond. B. 1.

De beſchouwing dus van het menſchelijk ligchaam is geene enkele theorie, zij gaat ook in dit opzigt tot beoefening over.

Zij leert ons hoe wij, op de beste wijze, voor onzen geest van dit ons werktuig, zullen gebruik maken; en de beletſelen uit den weg ruimen.

Zij toont ons den invloed, welke de behandeling van het werktuig, op deugden en ondeugden; op driften en hartstogten heeft: en dus de mogelijkheid, zoowel als de wijze, om in de zelfvolmaking wel te ſlagen.

Dan niettegenſtaande alle hare ontdekkingen, zijn er nog vele dingen, welke ons onbekend en verborgen blijven — en ook ſommige, naar welke men, in onzen tegenwoordige toeſtand, mogelijk te vergeefs zoekt.

Van het werktuig gaat men natuurlijk over tot den redelijken geest.

Alsmede tot den band, waarmede deze beide aan elkanderen verbonden zijn.

En over welken laatſten vele hypotheſen en tot hiertoe weinig zekers is bevonden. (*)

En

(*) Deze noemt GREGORIJ *Conſpectus Medecinae theoreticae Praef. p.* 16. *metaphyſica pars phyſiologiae* — en zegt er van — *de functionibus mentis humanae ejusque cum corpore nexu conjecturas; nam praeter conjecturas nihil ſuper hac re habemus.* En verder p. 17. „ ik geloof niet, dat zulks altijd zoo verborgen zal blijven; maar ik vrees, dat men tot hier toe den regten weg tot die ontdekking, niet gevonden heeft, en dat men nog verre af is van dien te vinden."

Quid vir ingenio, doctrina, industria inſignis, qui phyſiologi-

En of er, in deze wereld, veel zal gevonden worden, is, om vele redenen, zeer bedenkelijk.

Maar dat is zeker, dat bijaldien de twee voorname proefnemingen zullen geschied zijn, men daaromtrent meer zal kunnen weten:

Namelijk de affcheiding der ziel van het ligchaam en het gevolg daarvan, de ftaat der afgefcheidenheid — en de wedervereeniging bij de opftanding.

Deze twee proefnemingen zullen ons meer dienen om den aard van onze twee deelen afzonderlijk en den band van die beiden te doen kennen, dan alle gisfingen, hypothefen, en ondernomene proefnemingen in onzen tegenwoordigen vereenigden ftaat — ja zij zijn noodzakelijk, en zonder dezelven, zoude ik haast gisfen, is de *theorie* van dien band niet te bepalen.

Zonder mij daarom in een fpitsvindig onderzoek van de verfchillende fystemata nopens dezen band intelaten, ga

giam corporis humani prae omnibus hujus feculi fcriptoribus ornarit et auxit, calculis fubductis ferio conatus fit ostendere, imagines vel vestigia rerum 205452 *condi vel imprimi in particula medullae cerebri quae* 1. *granum penderet; et alii non parvi nominis auctores, magna folertia quaefiverunt in qua parte cerebri anima habitaret, nonne concludere aequum est, multum adhuc requiri ut haec fcientia ufibus nostris (medicinae) accomodetur.*

Res veras tantum de ea fingulares experientia et obfervatione compertas et ad ufum medicum accomodatas recenfere conatus fum. Leges vero harum rerum generales, et modum quo mens corpus afficit et ab eo afficitur vicisfim nec quenquam hactenus novisfe crediderim. ibid p. 18.

ga ik liever over tot de beschouwing van mijnen redelijken geest: en hier toe dienen mij voornamelijk de *Pneumatologie* in het gemeen, en de *Psychologie* in het bijzonder; zonder daarom de verdiensten van *Anatomie* en *Physiologie* te willen ontkennen, als welke mede behulpzaam zijn, en, door hunne ontdekkingen, eenige data geven, welke deze of gene eigenschap der menschelijke ziel, beschouwd, als eene ziel voor een menschelijk ligchaam geschikt, kunnen ophelderen; door van den aard der uitwerking op den aard van de oorzaak terugtewijzen; terwijl nog daarenboven de leer der aangename, onaangename en gemengde gewaarwording, niet behoort verzuimd te worden.

Mijn geest is een enkelvoudig onstoffelijk, onzienlijk en onvergankelijk wezen, begaafd met de kracht, om voorstellingen en gewaarwordingen te ontvangen, die uittebreiden, te vergelijken; en daartoe is het ligchaam hem van de eerste noodzakelijkheid. Hij ontvangt zijne eerste denkbeelden door de zinnen, beschouwt, vergelijkt, verbindt die, maakt er algemeene denkbeelden van; onderscheidt waarheid en valschheid, en dienvolgens ook deugd en ondeugd; en gelijk zij de eerste begeert, heeft zij eenen afkeer van de laatste.

Hoe deze ziel haar aanwezen kreeg, is insgelijks in duisternis bedolven, zoo wel als de wijze van ligchaamsvorming — en alle leerstelsels daaromtrent zijn niet zonder zwarigheden: zij zijn ook eigenlijk tot onze tegen-

woordige ontwikkeling niet noodzakelijk te weten of te begrijpen; zoo min als de naauwkeurige bepaling, welke plaats mijne ziel in mijn ligchaam eigenlijk beslaat; of liever van waar zij, als uit een punt, haar vermogen op het ligchaam uitoefent; en waar alle gewaarwordingen des ligchaams zamenloopen, om op de ziel onmiddelijk te werken; dat is; het punt der *actie* en *reactie* (*).

Even

(*) Dat de ziel in het hart hare zitplaats heeft, wordt op *physiologische* gronden door proefnemingen bevestigd, tegengesproken — vele dieren zien, loopen, schreeuwen, nadat hun het hart is weggenomen. Ook wordt van menschen bevestigd, dat zij in dien toestand met bewustheid aanschouwd, en gesproken hebben; daar integendeel de drukking der hersens alle vermogens van den geest en de zelfbewustheid wegneemt (†) terwijl het hart, door zijne eigene irritabiliteit zonder de zenuwkracht (*vis nervea*) na het wegnemen van het hoofd, de harssens, het ruggemerg, zich blijft bewegen, zelfs na dat het in stukken gesneden is.

Per sedem mentis in corpore intelligitur ea corporis pars, quae colendo cum mente commercio proxime inservit. Hoc sensu, sedes mentis est medulla cerebri. Hiç enim nervorum, sensui et arbitrario motui destinatorum, origines dantur, sive ut appellatur, commune sensorium. Arctius illam sedem restringere, minus tutum est. WIJNPERSSE *Metaph.* §. 639. 640.

Is het niet te decisief hetgeen BONNET zegt *Contempl. de la Nat. p.* I. *ch.* 7.

Une idée n'est presente à votre ame, qu'en consequence d'un mouvement qui s'est fait dans votre cerveau?

GREGORIJ *Consp. Medic. Theor. c.* X. §. 286 *conf.* §. 122. zegt er van: *Res parum certa, parum utilis, neque facile ad experimentum reducenda. Tantum enim abest, ut ullam, mutationum quae in cerebro fiunt, vel modi quo variae eius partes operantur, dum memoria, imaginatio, judicium exercentur, scientiam habeamus, quod ne quidem sana de hac re conjectura hactenus fuerit prolata.*

(†) Zie HALLER *Physiol.* L. IV. *sect. V.* §. 12. *coll. cum* §. 14.

Even zoo is het gelegen met het bepalen van de hoedanigheid van de zielen der dieren, en de karakteriſtieke trekken, waardoor dezelve van die der menſchen onderſcheiden worden. (*)

Dat

(*) Het gevoelen van den ſchrijver van het artikel *âmes des betes* in de *Encyclopedie* is nog het natuurlijkſte : hij beſchrijft ze — *une ſubſtance immaterielle et intelligente; un principe actif qui a des ſenſations, et qui n'a que cela:* het vermogen van *reflexion, jugement, raiſonnement, choix libre* misſen zij; wij gevoelen in ons deze twee vermogens duidelijk onderſcheiden; dus is het niet onnatuurlijk, wezens te vooronderſtellen, waar in het vermogen van te gevoelen (*ſentir*) alleen plaats heeft. Deze confuſe perceptien brengen in de dieren voort eene activiteit daaraan geëvenredigd — confuſe begeerten. *l'Ame des brutes appereoit les objets par ſenſation, elle ne reflechit point; elle n'a point d'idée distincte, elle n'a qu'une idée confuſe du corps* — maar daar wij door het vermogen van reflexie en oordeel, ook onze ſenſatien bearbeiden, en de eene van de andere onderſcheiden, zoo is het effect dier ſenſaties in de dieren geheel anders dan bij ons, wij krijgen doór middel van onze ſenſatie, denkbeeld, kundigheid, waartoe de ſenſaties wel de aanleiding de bouwſtoffen leveren, maar, die echter, ſchoon zij het ſchijnen, de uitwerking der ſenſatie als zoodanig niet zijn — zulke hebben derhalven ook de dieren niet.

Une ame purement ſenſitive ne reflechit point, ne raiſonne point, elle ne choiſit point (a proprement parler) elle n'est capable ni de vertus ni de vices, ni de progres autres que ceux que produiſent les impresſions et les habitudes machinales. Il n'y a pour elle ni pasſé ni avenir; elle ſe contente de ſentir et d'agir, et ſi ſes actions ſemblent lui ſuppoſer toutes les propriétés que je lui refuſé, il faut chasſer la pure mechanique des organes de ces trompeuſes apparences.

Door de vereeniging van dit *corps organiſé* met een *principe ſenſitif*, kan men alle de verſchijnſelen verklaren, welke wij in de beesten aantreffen — *L'ame de la bete etant active et ſenſitive tout enſemble, reglant ſon action ſur ſon ſentiment, et trouvant dans la dispoſition de ſa machine et de quoi ſentir agreable-*

Dit echter is zeker door alle mijne gewaarwordingen, dat deze band zoo naauw is, dat mijn geest en ligchaam één geheel uitmaken, en dat ik door beide te zamen een mensch ben.

Dat echter, offchoon mijn ligchaam fterven zal, ik daarom mijne perfonaliteit niet noodwendig zal verliezen, aangezien het *ik* mij duidelijk voorkomt, wel met mijn ligchaam naauw verbonden te zijn, maar zonder hetzelve echter te kunnen beftaan.

Uit deze hoedanigheden nu van deze mijne geheele exiftentie zie ik alreeds, dat ik tot gewigtige einden gefchapen ben; en ik worde dus natuurlijk gedrongen, om die einden nader optefpeuren, en mijne kundigheden omtrent dezelven te putten uit die bronnen, welken ik daartoe voorhanden zie.

Anatomie, *Phyfiologie*, *Pneumatologie* en *Pfychologie*, kunnen mij derhalve in mijnen loop niet voldoen: zij leiden en wijzen mij naar andere wetenfchappen, die (gelijk het eene rad in een uurwerk het andere door de vereeniging in één punt aan den gang helpt) hen moeten vervangen in de ontwikkeling van deze en die kundigheden, welke zij mij door gevolgtrekking en door de asfociatie van denkbeelden, in derzelver exiftentie en nood-

blement, et de quoi executer utilement et pour elle, et pour le bien des autres parties de l'univers, est le bien de ce double mecanisme: elle en est la raifon et la caufe finale dans l'intention du createur.

noodzakelijkheid, alleen aanwezen; maar zelfs deze aanwijzing toont mij hun onderling verband, en de noodzakelijkheid van de eene voor de andere: want gelijk de vier opgenoemde mij geleid hebben tot die, welke nu volgen zullen, zoo zullen die volgende mij weder tot andere, en ook dikwijls tot de vorige leiden; het zij om uit facta door hen mij opgegeven, redeneeringen te bouwen en gevolgen te trekken; het zij om op nieuw deze en gene bijzonderheden, door die latere aangewezen, nader te onderzoeken, uittebreiden of te bepalen.

Wat zich het eerst aan mijnen voortgaanden geest opdoet, is de betrekking van den mensch op zijnen Schepper — de aanwijzing zijner pligten uit zijne beſtemming afgeleid; de middelen om daar in gelukkig te ſlagen; dat is: natuurlijke godsdienst, zedekunde en openbaring.

Maar deze drie wetenſchappen zijn weder zoo aan elkander verbonden, dat men ze niet van een ſcheiden kan, maar de eene uit de andere moet toelichten: en zoo zelfs, dat men de laatſte het eerst opvattende, den kortſten, eenvoudigſten, beſtemdſten en zekerſten weg inſlaat, om met de beide anderen te regt te geraken: daar dezelve toch, als 't ware, in de laatſte verſmolten zijn, gelijk zulks door beſchouwing en ondervinding duidelijk geworden is voor elk, die de openbaring eens aannam, en die in haren geheelen omvang, en wijduitgeſtrekte oogmerken beſchouwd en omhelsd heeft.

Het ſpreekt van zelf, dat men hier geen eigenlijk on-

onderzoek naar de noodzakelijkheid en het aanwezen eener openbaring wachten moet: Men bedoelt alleen het verband der wetenſchappen, en hunne betrekking op CHRISTUS en Christendom optegeven. Men ſcheidt ook den loop der menſchelijke onderzoekingen, niet zoo als zij in een' mensch, die geheel alles uit den grond wil ophalen, zou kunnen geoordeeld worden, te worden voortgebragt; maar het is alleen die aaneenſchakeling, welke uit den aard der wetenſchappen zelven gehaald wordt, en beſpeurd wordt, door iemand, die dezelve allen aanvankelijk heeft doorgeloopen, en die nu op nieuw zich aan de aaneengeſchakelde beſchouwing begeeft. In de generatie onzer kundigheden, begint men met God en den natuurlijken godsdienst; gaat van daar over tot de zedekunde; en wordt door beide tot de openbaring geleid; maar deze drie bekend, en in hare waarheid en zekerheid erkend zijnde, gaat men denzelfden weg omgekeerd terug; en vindt in de laatſte de bron tot eene meer beſtemde, eenvoudigere, en tegelijk uitgebreidere kennis van de twee eerſte.

De openbaring veronderſtelt God, als Schepper en als Wetgever — zij leert met zekerheid de beſtemming van den mensch gedurende eene nimmer eindigende exiſtentie, en geeft de volledige middelen op, om niettegenſtaande alle beletſelen, aan die beſtemming te beantwoorden. Middelen en beletſelen, welke door de beide eerſte of niet genoegzaam, of niet volledig werden aange-

ge-

gewezen, of uit den weg geruimd; maar welke aanwijzing en uit den wegruiming eens door de openbaring zijnde gefchied, door de twee eerften in deszelfs gegrondheid en uitwerking erkend, geëerbiedigd en aangeprezen worden: en waarvan het gevolg is, dat deze drie, als in één gevloeid, voor den christen wijsgeer, hoedanig eenen men hier veronderftelt, maar als *een* worden aangemerkt.

De mensch kan zijn leven vergelijken bij eene lijn, welke tot in het oneindige kan en zal worden uitgerekt. Op welk een punt van die lijn men hem nu, nadat hij eenigen tijd beftaan heeft, befchouwt, moeten zijne befchouwingen, of het voorgaande, of het volgende van deze lijn ten onderwerp hebben; het eigenlijk tegenwoordige is flechts een oogenblik, en dus, om zoo te fpreken, een punt, dat onophoudelijk voortgaat in eene lijn, en de during van welk punt zoo onmerkbaar is, dat het de aandacht ontglipt, en dus phyfiek als *niets* in deze befchouwing kan worden aangemerkt.

Zoodra men derhalve zich zelven befchouwt met opzigt tot zijne godsdienftige en zedelijke betrekkingen, kan het niet anders zijn of deze befchouwing ftrekt zig uit 1) tot het gene men geweest is, in vergelijking gebragt met het gene men had kunnen en moeten zijn: en 2) tot het gene men vervolgens wezen moet, zal men aan deze betrekkingen beantwoorden, en de verwachting, welke men heeft, dat is de vergelijking tusfchen het

het vermogen en de beletſelen, om zulks ook dadelijk te zullen zijn. (*)

Nu is er geen mensch op aarde, welke van deze beſchouwing niet wederkeert zonder 1) de bewustheid van veel nalatigheid en verkeerdheid: en 2) eene daaruit voortſpruitende ongerustheid, zoo met opzigt tot het voorledene, als met opzigt tot het toekomende.

Deze ongerustheid wegens het voorledene brengt natuurlijk voort tegenwoordig onaangenaam gevoel, zaamgevoegd uit de beſchouwing van zedelijke misvorming, van natuurlijk kwaad daaraan verknocht, en de vreeze voor verdere onaangename gewaarwordingen, welke laatſte zelfs onder geene berekening vallen, en dus, door het onzekere, zelfs des te meer beangſtigend moeten zijn.

De ongerustheid voor het toekomende moet toenemen, naar mate de beſchouwing van ons voorleden gedrag ons tevens ook onze zedelijke verbastering heeft doen gewaar worden; en dus de beletſelen om onze beſtemming te bereiken, ook onberekenbaar vermeerderd heeft.

De mensch dus heeft, door deze beſchouwing, welke op zedelijk wijsgeerige gronden gebouwd is, zijne geheele veerkracht verloren, vermits zij hem het bereiken van zijne beſtemming, het eenig en volledig doel van al-

(*) Ik zeg in het 2) niet *wezen kan* EN *moet*, maar alleen *moet*, om dat het *kunnen* of *niet kunnen*, d. i. het tegenwoordig vermogen, van zijn vorig gedrag afhangt en dus veranderen kan, zonder dat daardoor de verpligting of het moeten eenige verandering ondergaat.

alle zijne vermogens, buiten den kring zijner werkzaamheid geplaatst, en hem in ongerustheid en onzekerheid, zoo wegens het voorledene als toekomende geplaatst heeft.

Zedekunde en natuurlijke godsdienst mogen hem nu eenige middelen ter afweering van de kwade gevolgen van het voorledene, en tot bemoediging voor het toekomende aanbieden, zij zijn echter onzeker en onvolledig, en kunnen uit hunnen aard niet anders zijn, en zijne zedelijke gewaarwording, gevoegd bij het gevoel zijner verwrikte krachten, bevestigen hem deze onzekerheid en onvolledigheid: en hij blijft in dezelfde ongerustheid, welke vorderingen hij ook in deze en gene vakken van kennis en wetenſchappen maken moge. (*) Zij breken het geheel, om dat het verband tusſchen deze gedeeltelijke vorderingen, en zijne zedelijke volmaking is weggenomen. Met de grootſte geleerdheid, met de wijduitgeſtrekſte vorderingen, met de diepdoordringendſte ſcherpzinnigheid, blijft hij ongerust, onzeker, en wordt twijfelmoedig, waar heen zijn geheele beſtaan zal uitloopen, daar het toch geene tegenſtrijdigheid is, dat groote vermogens en een aantal van waarheden, of rijk-

(*) Vele voorbeelden bevestigen dit. Mannen van de grootſte vermogens en van de uitgebreidſte kundigheden, waren dikwijls op het einde van hunnen loopbaan ongerust en onzeker; en waarom? om dat zij die gerustheid en zekerheid, welke het Euangelium aanbiedt, of veracht, en onnoodig geoordeeld of zelfs beſpot hadden.

rijkdom van denkbeelden, met zedelijk bederf, en gevoel van zedelijk onvermogen kan gepaard gaan; en er dus tusſchen zijne vorderingen en de nadering tot eene wezenlijke volmaking geen verband plaats heeft: gelijk hem ook de ondervinding van anderen rondom hem dikwijls overtuigd heeft, dat de grootſte talenten op zich zelf niet genoegzaam zijn, om vatbaar te maken voor wezenlijk geluk, wanneer zij namelijk met groote zedelijke ondeugden, of zedelijke wanſchapenheid vergezeld zijn.

Maar nu verſchijnt de openbaring, en deze tot hare eenvoudige en eerſte beginſels gebragt, is niet anders, dan de ontwikkelde, en wel gevestigde leere van gerustheid voor het voorledene, en van zekerheid voor het toekomende; juist in die opzigten, waar in hij die miste en nergens anders vinden kon. — Dat is: zij geeft hem aanſpraak op de vergeving, en op de genezing, door het geloof aan JEZUS CHRISTUS, als de oorzaak van beide, in den volledigſten en zekerſten zin van beide, uit kracht van Gods beloften met de ſterkſte bewijzen, zoo van uitwendige zekerheid, als van inwendige klaarblijkelijkheid bevestigd: en dat geloof is van denzelfden aard, als hetwelk in bijna alle wetenſchappen plaats heeft, namelijk het aannemen van deze of gene daden, en ontdekkingen, welke men niet zelf onmiddelijk gezien, of bij eigen onderzoek ontdekt heeft, op grond van historieſche zekerheid, en welke historieſche

ſche zekerheid, door zamenvoeging met andere gronden van inwendige overtuiging, door klaarblijkelijkheid, ook zelve tot klaarblijkelijkheid gebragt wordt. JEZUS eischte *geloof;* maar zegt tevens, dat hij die zijnen wille deed, van de inwendige zekerheid zijner leere, in deszelfs geheelen omvang, volkomen zoude overtuigd worden.

Door deze beſchouwing krijgt nu de natuurlijke godsdienst en zedekunde, in vereeniging met de openbaring, haar geheel vermogen tot volmaking terug, hetwelk de twee eerſte, door toevallige omſtandigheden, in den mensch zelve plaats hebbende, voor hem verloren hadden — en om zoo te ſpreken, zedekunde en natuurlijke godsdienst, wentelen zich om JEZUS CHRISTUS, als om hun middelpunt, en maken te zamen voor den ongerusten en onzekeren mensch een geheel uit, dat wederom eenen geregelden loop heeft, en zijne verwrongene krachten in evenwigt herſtelt, en hem op nieuw, krachten, lust en moed geeft, om in den weg, dien hem zijne natuur en alles wat hij rondom zich, tot aan de uiterſte grenzen der ſchepping ziet, aanwijst, aan zijne geheele volmaking, en dus aan zijne vatbaarheid om gelukkig te zijn, en meer en meer te worden, met gerustheid en zekerheid te arbeiden.

Door deze beſchouwing, ziet hij het waar en blijvend verband tusſchen zijne zedelijke volmaking door deugd, en zijne natuurlijke door kennis en wetenſchap, herſteld, en werkt aan die beide voort onder het opzigt van hem,

F die

die hem deze gerustheid en zekerheid verfchafte, dat is van JEZUS CHRISTUS — of met andere woorden — de natuurlijke volmaking van zijnen geest ftaat in een natuurlijk en voortaan onwrikbaar verband, met zijne zedelijke, en is zelfs in zooverre daar aan ondergefchikt in zooverre de laatfte, in gelijke gevallen, boven de eerfte moet gefchat worden; en de eerfte flechts als middel tot de laatfte moet gerekend worden.

Waaruit dan wederom natuurlijkerwijze volgt, dat er tusfchen CHRISTUS, *Christendom* en *Wijsgeerte* (de laatfte voor het geheele *inbegrip* van alle menfchelijke wetenfchap genomen) een onverbrekelijk verband is; en dat tegelijk de wijsgeerte, door CHRISTUS en Christendom hare wijzing ontvangt, om dus te zamen, en volledig en zeker werkzaam te zijn, tot die geheele volmaking, waar voor de menfchelijke natuur in den uitgeftrekften zin van haar beftaan, en wijze van exiftentie, vatbaar is.

Nu is mijne befchouwing reeds aanvankelijk tot een geheel geworden: en ik heb mij eene deure geopend, om van dit punt tot de befchouwing van alle deelen van menfchelijke wetenfchap, te kunnen overgaan.

Ook zie ik nu mij zelven, wijsgeerig gefproken, in het licht van God, en door dit licht beftraald, doorwandele ik met eenen zekeren wegwijzer het groote veld der menfchelijke wetenfchappen, en ik bezie, hoe deze allen, naar het oogmerk van God en CHRISTUS, dienen kunnen

en

en dienen moeten, om aan het groote, nimmer eindigend, en onvoorwaardelijk doelwit mijner bestemming, dienstbaar te zijn — waar zij dit niet doen, zijn zij hooi, stroo, stoppelen; maar waar zij dit, het zij regtstreeks, het zij van ter zijde of als hulpmiddelen doen kunnen, zijn ze mij welkom en dierbaar.

Alvorens ik echter overga tot deze meer gebijzonderde, beschouwingen van onderscheidene wetenschappen, moet ik nog het een en ander in 't algemeen aanmerken over het verband tusschen Christendom en Wijsgeerte; een verband, dat te sterker en te meer zigtbaar is geworden, naar mate alle deelen der wijsgeerte uitgebreider, zuiverder en grondiger behandeld en in het licht gesteld worden. JEZUS CHRISTUS zelf was, uit zijn waar oogpunt beschouwd, de grootste wijsgeer: en zijne leer de aanleiding tot de ware wijsheid in den volledigsten zin des woords. (*)

Het

(*) Na dit geschreven te hebben, zie ik dat de eerwaardige CHARLES BONNET dezelfde spreekwijze bezigt in zijn *Avertissement* voor het *Essai de Psychologie*, zeggende: „ *je presentai — l'Evangile comme le Tableau le plus fini de la perfection humaine et son adorable auteur comme le Restaurateur de la Raison et le philosophe par excellence. Oeuvr. Tom.* VIII." Echter zijn onze beide oogpunten van vereeniging van Christendom en Wijsgeerte nog zeer verschillend.

BONNET b. v. zegt, *Preface* voor het gem. *Essai;* dat hij inziet, dat men zijn *Essai* zal houden voor strijdig met de waarheden der openbaring, en acht het daarom noodig eene stellige verklaring van het tegendeel te doen. — Ook meent hij, om in zijn systema te kunnen volhouden, te moeten toegeven het volgende:

Le

Het is zoo: in zijne omwandeling op aarde gaf hij daarvan regtstreeks geene bewijzen. De oogmerken van hem,

Le Christianisme ne consiste pas dans les idées que nous formons de la liberté, mais dans le bon usage que nous faisons de cette liberté.

Il importe fort peu a la Religion qu'il y ait des contingens ou que tout soit necessaire. Les rapports qui derivent essentiellement de la nature des choses n'en subsistent pas moins.

Ce sont ces rapports auxqu'els l'Evangile a voulu nous rappeller. La raison les apparcevoit, mais, exposée aux assauts de la passion — il lui falloit des motifs. — L'Evangile les fournit: il annonce des recompenses et des peines. — Il parle au sage par la voix de la sagesse, au peuple par celle du sentiment et de l'autorité."

En vele soortgelijken; te veel om optetellen.

En in het *Discours Preliminaire, sur l'utilité de la metaphysique et sur son accord avec les verités essentielles de la Religion. Oeuvr. T.* VIII.

La Religion parle d'une alliance, d'un mediateur, de recompenses et de peines a venir. Ces termes puisés dans le langage des hommes et pour des hommes expriment figurément l'ordre etabli. —

La Religion considerée sous son vrai point de vue, peut s'allier aux idées les plus philosophiques.

Ik zal op alle deze en soortgelijke uitdrukkingen geene aanmerkingen maken: men zal in 't vervolg zien, waarom ik echter gemeend heb, ze te moeten aanstippen. Hoe veel achting ik ook een' BONNET toedrage, ik heb veel tegen zijne wijze van Godsdienst en Christendom met Wijsgeerte te vereenigen. Dat ziet men uit het geheele beloop van mijne vorige en volgende gedachten. Men moet ze niet vereenigen door ze naar elkander te plooijen, en schoon het op woorden wel niet aankomt, zoo zijn toch *zaken* en *woorden* te veel aan elkander verbonden, dan dat men aan de laatste, de eerste naar willekeur kan onderwerpen. Laat ons toch noch de Wijsgeerte noch Godsdienst en Christendom ten halve, of alles uit zekere oogpunten naar mate zulks met onze inzigten overeenkomt, beschouwen. Wij kunnen vrijelijk het geheele gordijn opschuiven, en beide beschouwen in hare geheele gedaante, en van alle hare zijden: niets uitsluitende, niets verwringende.

hem, gedurende zijn perſoonlijk verblijf op aarde, de aard des volks, onder hetwelk hij leerde, en de zaden van zijne wijsheid ſtrooide; en de kring, waarin de eerſte aannemers van zijne leere en zijne Apostelen zelven rondliepen, gedoogden niet, zulks op eene ontwikkelde wijze voortedragen, maar het gene hij echter zeide, zeide hij voor allen, die tot aan het einde der wereld in hem gelooven zouden; en vele van zijne voordragten zijn kiem, en kern, welke te meer ontwikkeld, te wijder uitgebreid kunnen worden, naar mate de verſtandelijke vermogens van deszelfs belijders door eene uitgebreider, grondiger en uitgeſtrekter kennis van wetenſchappen, tot eene grootere hoogte ſteigen. PAULUS mogt zeggen, dat hij niets wenschte te weten dan JEZUS CHRISTUS en dien gekruist; dat hij alles ſchade en drek rekende bij de uitnemendheid der kennisſe zijnes Heeren. Zij die daar uit af willen leiden, dat de godsdienſtige kennis, in haren engen zin genomen, alleen onze beoefening waardig zij, dwalen grovelijk en worden door het voorbeeld van den Apostel zelven wederlegd; hoe zeer het waar blijft, dat in vergelijking genomen, men liever alles verkoopen moet, dan deze parel te misſen.

In de eerſte eeuwen van het Christendom, en vervolgens voegden zich Christendom en Wijsgeerte zeer na aan elkander, gelijk bekend is — maar, naar mate die Wijsgeerte bekrompener, oppervlakkiger, duisterer, bedriegelijker was, was zij voor het Christendom of on-

 bruik-

bruikbarer, of zoo men ze echter wilde gebruiken ſchadelijker. Van hier klagten tegen haar, door hen, die de eenvoudigheid, die in CHRISTUS is, wilden bewaren; of klagten tegen het Christendom, door hen die zich van de wijsgeerte hunner tijden niet wilden affcheiden: welke twisten, verkeerde applicatien, valſche oogpunten hier uit met opzigt tot beide ontſtaan zijn, is niet onbekend. Echter zagen zij, die ſcherpzinnigheid genoeg hadden, om het aanwezen van de zon ook achter de wolken optemerken, dat het niet zoo wel aan de zamenvoeging zelve, als aan de wijze, op welke die geſchiedde, haperde. Zoodra men toch of eene gebrekkige, en door ſpitsvindige vragen en onderzoekingen moeilijk en nutteloos gewordene, Wijsgeerte met het Christendom wil vereenigen, of dat men een afzonderlijk wijsgeerig leerſtelſel met de leeringen des Euangeliums wil overeenbrengen, en uit elkander bevestigen of ophelderen, ontmoet men veelvuldige ongelijkvormigheden, gapingen, tegenſtrijdigheden; en men wringt zich of in duizend bogten, of men laat het Christendom voor het gene het is, of men beſchouwt het als geheel buiten den kring der menſchelijke wetenſchappen, welks leeringen te verheven en te onnaſpeurelijk zijn, om door het menſchelijk verſtand bevat en in verband met deszelfs andere ontdekkingen gebragt te worden. Dit zijn de hoofdtrekken uit de geſchiedenis der Wijsgeerte opzigtelijk het Christendom; hoofdtrekken die door de geſchiedenis der

Pla-

Platonisten, de Aristotelifche philofophie, en naderhand ook door die der Cartefiaanfche, Leibnitiaanfche en Kantiaanfche Wijsgeerte, nog nader bevestigd worden. (*)

Onbegrijpelijk veel was hier over te zeggen; zelfs wanneer men meer wilde doen dan flechts anderen uitfchrijven; maar dit is niet het gene ik bedoele: Ik wilde alleen opgeven, wat eigenlijk het verband is tusfchen Christendom en Wijsgeerte, dat is: uit welk oogpunt alle deelen der menfchelijke wijsheid door het Christendom befchouwd worden, en hoe deze alle, volgens diezelfde beginfels, waarop het Christendom rust, en tot die groote oogmerken, waar het Christendom toe dienen moet, moeten aangewend worden, om voor den mensch dat te zijn, wat zij voorgeven te zijn en wezenlijk zijn moeten en zijn kunnen, bijaldien men ze grondig beoefent en de regte wijziging aan dezelven geeft.

De weg daartoe is zeker niet een ftelfel van wijsgeerte voor zich zelven te vormen, dat naar ons inzien met de leere des Christendoms ftrookt, of immers daarmede niet ftrijdig is. De weg daartoe is even min, voor zich uit den Bijbel een' algemeen ftelfel van wetenfchap optemaken, en daar alles bijtehalen wat 'er maar, zoo goed en zoo kwaad men kan, door de gezochtfte toepasfing of applicatie uittehalen is, omtrent zoo als BOSSUET in zijne Bijbelfche ftaatkunde gedaan heeft; of zoo als HO-

(*) Men zie de vorige aanteekening.

HOMERUS aan ſommigen gediend heeft, om er de grondbeginſels van alle wetenſchappen in optezoeken: daartoe is ons de Bijbel zoo min als HOMERUS gegeven. Men moet in dezen eenen geheel anderen weg inſlaan. Men moet niet onmiddelijk zamenvoegen het gene ſlechts moet in betrekking gebragt worden. Men moet niet van een ſcheiden, het gene, uit den aard der zake, veréénigd is en vereenigd blijven moet. Men moet eindelijk iets, het welk een eerst een algemeen beginſel is, niet vermengen met het gene alleen in bijzondere tijden en omſtandigheden, plaats heeft; en dit laatſte tot een algemeen beginſel willen verheffen.

Het verband tusſchen Christendom en Wijsgeerte wordt, mijns inziens, het best ontwikkeld en voorgeſteld op deze wijze:

Het Christendom heeft den weetgierigen, naar waarheid en deugd dorstenden mensch, met opzigt tot het voorledene gerust en met opzigt tot het toekomende in zekerheid geſteld, op eene wijze, welke de wijsgeerte niet ontdekken kon, maar eens ontdekt zijnde, goedkeuren en bevestigen moet, als overeenkomſtig met den aard en de natuur van onzen redelijken geest, en het groote oogmerk van onze beſtemming; en het is deze goedkeuring en bevestiging, welke tusſchen deze beide een verband legt, dat nimmer kan of zal ontbonden worden. (*)

Het

(*) *Ist die philoſophie was ſie ſeyn ſoll: ſo wird ſie ihren urſprung, ihre kraft und ſchranken erkennen, und ſich in die of-*

Het Christendom wijst den weg tot die geheele volmaking aan door vordering in kennis en toeneming in deugd; als de twee vereischten in eenen redelijken geest, geplaatst waar en op welke wijze men wil: en ook deze aanwijzing is dezelfde, welke de wijsgeerte instemt, en aan welke zij de werking van alle hare deelen dienstbaar maakt.

De zelfvolmaking derhalve is, als 't ware het middendenkbeeld, hetwelk, zoo wel met het Christendom als met de Wijsgeerte, elk afzonderlijk beschouwd, in verband staande, tevens het verband tusschen deze twee afgescheiden onderwerpen, daarstelt, en ontwikkelt. (*)

De Wijsgeerte heeft drie hoofdonderwerpen welke zij bearbeidt, en deze zijn *God*, *de Mensch*, en de *geheele Natuur*, en ook in het Christendom zijn het deze zelfde onderwerpen, welke ter bearbeiding worden aangeprezen. Het waren deze drie, welke JEZUS zelf zoo zeer aanbeval, en wel op eene wijze, welke hoe geschikt naar den tijd, in welken hij leefde en de menschen tot welken hij sprak, echter onbegrijpelijk rijk is bij de ontwikkeling, voor lieden van later eeuwen en grooter vorderingen in kennis en wetenschappen; schoon tevens in zich bevattende die behoedmiddelen, welke weelde-

ri-

offenbahrung, d. i. in den aufschlusf von bilding des menschengeslechts, der auch sie gebildet, verlieren. Zegt HERDER *Erlauterungen zum N. Testament aus einer neuerfunden morgenlandischen Quelle S.* 37.

(*) Verg. LOCKE *sur l'Ent. humain S. IV. c. XII.* §. 15.

rige vernuften noodig hebben, om voortekomen, dat hun dorst naar wetenfchap niet ontaarde in eene onverzadelijke begeerte, om alles zonder onderfcheid bereid of onbereid, vergift of geneesmiddel, grondig of ijdel, fpitsvindig, of tijdig of voorbarig, in te flokken, en den geest door hoeveelheid of hoedanigheid, aftematten, te verwarren en te verderven. Alles wat JEZUS zeide, was kiem, was beginfel; hij was wijsgeer, de grootfte wijsgeer; offchoon hij noch wijsgeerige termen bezigde, noch aan de onderfcheidene deelen der wijsheid, bijzondere namen gaf. Dit echter neemt de zaak zelve niet weg. Deze blijft, fchoon onder de eenvoudigfte wijze van voorftellen verborgen, in hare volle kracht. Dit nu in bijzonderheden aantetoonen, met opzigt tot deze drie hoofdonderwerpen, zal nader niet alleen het verband tusfchen Christendom en Wijsgeerte zigtbaar, maar zelfs de onderlinge vereeniging dier beide klaarblijkelijk maken.

Het groote oogmerk van JEZUS CHRISTUS was, menfchen door de kennis van God, van hun zelven, en van hunne betrekkingen, te brengen tot die wijsheid, welke tegelijk beoefening is, dat is: welke van deugd onaffcheidelijk is: en ook bijgevolg tot die deugd, welke tegelijk wijsheid, dat is: op overtuiging des verftands, en dus op beginfels gegrond is; en met bewustheid wordt uitgeoefend.

Hiertoe behoorde nu, God, als een geest, en als den waar-

waarachtigen te kennen, denzelven als een vader te leeren eerbiedigen; en zich als gehoorzame, liefhebbende kinderen, en tevens vol vertrouwen, omtrent denzelven te gedragen; en door niets zich van die gehoorzaamheid te laten aftrekken. Dat toch zoude tot gevolg hebben een nader indringen in de kennisfe van dat volmaakte wezen, d. i. niet zoo zeer in deszelfs wijze van beftaan, als in die volkomenheden, waardoor hetzelve zich aan gefchapene en eindige wezens openbaart.

'T Is zoo: JEZUS CHRISTUS leidde zijne leerlingen niet regtftreeks op tot afgetrokkene en bovennatuurkundige befchouwingen van het oneindig en volmaakt Wezen; maar hij geeft er echter aanleiding en vingerwijzingen toe. Die God als een geest kennen wil, moet alles wat ligchaamlijk, wat ftoffelijk is van de Godheid leeren afzonderen: en alles, wat in den ouden godsdienst, (dien ik, wat den vorm betreft, den poëtifchen noemen kan, om dat alles wat ons van den JEHOVAH geleerd wordt, voornamelijk onder beelden gefchiedde) aan de zinnelijke gewaarwording werd voorgefteld, meer geestelijk, en dus meer afgetrokken willen befchouwd hebben, (waarom ik den godsdienst van JEZUS CHRISTUS, in tegenoverftelling van den ouden, den wijsgeerigen noemen kan). Maar zal dit gefchieden, hoe moet dan het verftand, διανοία *Matth.* XXII. 37. I *Joann.* V. 20, niet gefcherpt, niet ingefpannen worden, zal de liefde tot God eene liefde zijn, welke uit overtuiging van deszelfs inwendi-

dige volkomenheid, voortvloeit; en wel eene overtuiging, welke meer door de werking van het verstand, dan door teekenen en wonderen, of in 't algemeen, door zinnelijke gewaarwordingen, zoo niet geheel veroorzaakt, immers gestaafd en gesterkt wordt.

Dat echter was noodig, om dat in het Christendom het geloof aan God en het vertrouwen op hem, als den onzienelijken, in de meeste omstandigheden van ons leven, alleen uit die verstandsovertuiging en bewustheid zou moeten voortspruiten; terwijl zij onder het O. T. ook door buitengewone tusschenkomsten geholpen werd.

Zoodanig eene overtuiging van het aanwezen en de volmaaktheden van het eerste wezen, te bewerken, kwam derhalve in het plan van JEZUS CHRISTUS niet alleen te pas; maar was daarin volstrekt noodzakelijk. De JEHOVAH zou nu voortaan de God des ganschen aardbodems genaamd worden. De God des hemels en der aarde zou, nadat de teekenen en wonderen door JEZUS en zijne Apostelen te verrigten tot vestiging van zijne leere noodig, zouden zijn opgehouden, zich niet langer aan menschen en volken door verschijningen, wonderen, nationale en plaatselijke beloften, door buitengewone gezanten, door beloningen en straffen, te voren bedreigd, en in bijzonderheden aangekondigd, openbaren; maar het menschelijk verstand, nu van den poëtischen tot den wijsgeerigen zin overgegaan, zoude van dat aanwezen Gods met alles, wat daartoe behoort, moeten en ook voorze-

ker

ker kunnen vaster overtuigd worden, door de befchouwingen des verftands alleen; wanneer zij dit verftand om den waarachtigen, d. i. het Wezen aller wezens, den eenen onveranderlijken, nimmer feilenden, in alles wat hij was en zijn kon volmaakten, te kennen, behoorlijk fcherpte en infpande. Het zou meer eenen onzienlijken God leeren eerbiedigen, en tusfchen ons en dien God zou JEZUS CHRISTUS in zijne beide naturen, geplaatst zijn.

Alle wijsgeerige nafporingen derhalve, om het volmaakte Opperwezen te kennen, in deszelfs noodzakelijkheid, aanwezen en volkomenheden, zijn een deel der christelijke leere: of liever, zijn de paden, door welken men komt tot die redelijke overtuiging nopens God en godsdienst, welke JEZUS CHRISTUS bedoelt, en welke begrepen is onder het denkbeeld, den Vader in geest en in waarheid aantebidden; en waardoor men redelijker wijze overtuigd wordt, dat alles wat Hij ons van dien Vader heeft bekend gemaakt, waarheid is; en dus ook in deze verftandswerkzaamheid proefondervindelijk gewaar wordt, dat men door zijnen wille te doen, verzekering ontvangt, dat zijne leere nopens God, uit God is.

De Wijsgeerte derhalve, zoo als zij God tot een hoofdonderwerp harer befchouwing heeft, ftaat in zulk een naauw verband met het Christendom, dat de twee beeken als in eene rivier zamenvloeijen; terwijl ook beider oogmerk hetzelfde is, namelijk, medetewerken tot

de

de geheele zelfvolmaking door de kennisse Gods; welk denkbeeld, onder dat van het eeuwige leven, het eeuwig leven te hebben in den name van JEZUS, en dergelijke, in de H. S. wordt voorgesteld.

Dan dit alles in meer bijzonderheden aantetoonen, en te doen opmerken, hoe men door vorderingen in de natuurlijke godgeleerdheid, dikwijls dieper indringen kan in deze en gene wenken van den Zaligmaker; vervolgens ook: ontwikkelen hoe de kennis van JEZUS CHRISTUS, als den Zoone Gods, zich onder dat alles met de algemeene denkbeelden nopens het volmaakte Wezen, door de Wijsgeerte voortgebragt, zamenvoegt; zoude hier te lang ophouden, en zal van zelf in de meer gebijzonderde beschouwing der onderscheide wetenschappen, weder in de hand komen. Ik geef hier nog maar eenige algemeene en oppervlakkige herïnneringen.

De beschouwing van den mensch zelven is zulk eene wezenlijke eigenschap van de christelijke leere, en de zelfkennis wordt door den Zaligmaker zoo ingescherpt, dat men niet twijfelen kan, of dezelve is, in hare geheele uitgestrektheid, het onderwerp van deze aanprijzing, welke op zoovele plaatsen der H. S. in deszelfs bijzonderheden wordt voorgesteld. De schepping van den mensch, het wonderbare van deszelfs eerste vorming, zoowel, als het wonderbare in zijne werktuiglijke gesteldheid; de aanleg tot onsterfelijkheid; de voortreffelijkheid van den geest boven het voorbijgaand werktuig;

tuig; de gefteldheid van het menfchelijke hart; de noodzakelijkheid, om het zienelijke te ftellen beneden het onzienlijke; en zich fchatten te vergaderen, onbereikbaar voor aardfche wisfelvalligheid en den ontbindenden geest der tijdelijke inbreuken; de verpligting tot vermeerdering der toebetrouwde talenten; en de opwekking tot beoefening van alle vakken van menfchelijke wetenfchap en deugd, zijn zoodanig in alle voorftellingen van JEZUS, van Profeten en Apostelen ingeweven; en bevatten in zich zoovele waarheden, en beginfels van fchakels van waarheden, met opzigt tot enkele menfchen, huisgezinnen en volken, dat men het verband tusfchen die deelen der wijsgeerte, welke de kennis van het menfchelijk ligchaam, de zielenleer, de gefchiedenis der menschheid, en der volken tot hunne onderwerpen hebben, en de leere des Bijbels en des Christendoms, niet alleen niet ontkennen kan; maar zelfs daar uit aanleiding ontvangt, om geene van die onderwerpen te veronachtzamen: maar integendeel, de noodzakelijkheid gewaar wordt, om dezelve met allen vlijt, infpanning, en uitgebreidheid te bearbeiden.

En wat eindelijk de kennis van het heelal betreft; daar de Voorzienigheid het noodig geoordeeld heeft, ons deze en gene bijzonderheden nopens de fchepping der wereld te doen geworden, daar zij ons de groote omwenteling, door den vloed veroorzaakt, in bijzonderheden heeft bekend gemaakt; en iets nopens haren onder-

gang

gang door vuur heeft geopenbaard; — daar JEZUS CHRISTUS ons het geheelal befchrijft als het huis zijnes Vaders, (die ook de Vader van de zijnen was) waar in vele woningen zijn; waar in voor zijne lievelingen door hem plaatfe ftond bereid te worden, en van welk huis deze aarde dus maar een gering gedeelte was; daar deze kennis zooveel toebrengt tot de kennis van den Volmaakten, en van zijne onbeperkte grootheid, magt en goedheid; en deze kennis wederom zoovele knoopen ontbindt, en zwarigheden oplost; zooveel invloed heeft op de zelfvolmaking van elk individu, kan het niet anders zijn of er moet tusfchen Wijsgeerte en Christendom plaats hebben een onverbrekelijk verband, en een onmiddelijke invloed zijn van alle die deelen der Wijsgeerte, welke deze onderwerpen bearbeiden, en het Christendom: waarvan het gevolg is, zekerheid nopens zijn toekomend lot; eerbied voor het Opperwezen, vertrouwen op zijne magt en goedheid, ook in de donkerfte bedeelingen der Voorzienigheid, en een onafgebroken ijver, om zich als een lid van dat oneindig uitgeftrekte huisgezin te leeren gedragen, zich zelven opteheffen, onder het pijnigend gevoel van zwakheid en gebrek, en in de grootheid zijner beftemming zoowel als in de mogelijkheid en zekerheid van voortdurende vordering, eenen ftaf te vinden, om op de ongebaandfte wegen, den moed niet optegeven, bij elke ftruikeling zich weder opterigten, en den fchakel tusfchen dezen eerften trap van ontwikke-

keling en alle de volgende, gestadig onder het oog te houden.

Voortreffelijke wijsgeerte derhalve, die zoo in het plan van CHRISTUS en Christendom zijt ingevlochten, dat gij er onverbreekbaar mede vereenigd zijt — die van dien aard zijt, dat gij niet slechts het uitsluitend eigendom zijt van eenige weinige uitmuntende verstanden, en boven het gemeen verlichte koppen, maar voor allen, schoon in ongelijke mate, reeds hier in aanvang, en namaals in meerderen trap, uwe schatten ontsluit en ontsluiten zult: en die, hoe meer gij in bestemdheid, in duidelijkheid, in uitgebreidheid, door den arbeid van uwe gunstelingen toeneemt, des te meer tot het groote plan van CHRISTUS en Christendom medewerkt! Elke uwer nieuwe ontdekkingen is ons welkom; elke uwer welgemeende en welbesteede pogingen is ons dierbaar en eerwaardig, en de voorspoed van uwen arbeid is mede opgesloten in het Christelijk gebed, *Uw naam o Vader! worde geheiligd — uw koninkrijke kome!*

Maar ook voortreffelijk Christendom, dat ons door gerustheid wegens het voorledene, en zekerheid wegens het toekomende, moed en kracht verleent, om aan onze geheele volmaking te arbeiden; — dat onze begeerte naar wetenschap door de natuur in ons gelegd, niet tegenstaat of afkeurt; maar integendeel opwekt, en alleen in zooverre wijzigt, als noodig is, om ons voor nadeelige zijpaden te waarschuwen; zijpaden, waarop men of

 voor-

voorbarige ontijdige en naar onze tegenwoordige vatbaarheid onbereikbare nafporingen onderneemt, of nuttelooze twisten aanvangt, of dingen nafpoort, waarvan wij geen ander nut kunnen trekken, dan kitteling van eenen kwalijk geplaatften hoogmoed, of ijdele en ligtzinnige, zoo al niet geheel nadeelige refultaten; dat mij tot de ontwikkeling der zaden van die kennis, welke wij door de bloote befchouwing van ons zelven, en het gene rondom ons is, zelfs zonder ons toedoen, ontvangen, opleidt en ons aanwijst den weg, dien wij daartoe moeten inflaan: door onder het hooge beftuur der Voorzienigheid, alle die wetenfchappen te doen geboren worden, te doen toenemen, en in deze eeuw, zoo merkwaardig door buitengewone verfchijnfelen van allerlei aard, tot zulk eenen trap te doen fteigen, dat men met meer zekerheid, met meer klaarblijkelijkheid en uitgebreidheid dan ooit, kan vasthouden, en tot in de kleinste bijzonderheden toe, aanwijzen, dat er tusfchen alle deelen der menfchelijke wetenfchap, onder den algemeenen naam van wijsgeerte bevat, en Christendom een wederkeerig verband, onverbreeklijk plaats heeft, en dat JEZUS CHRISTUS, als zelf de wijsgeer bij uitnemendheid, waardig is, om aan het hoofd van allen die wijsheid zoeken, deugd hoogfchatten, naar volmaaktheid en geluk ftreven, geplaatst, en als zoodanig met eerbiedige liefde en dankbare gehoorzaamheid, erkend en gediend te worden.

En

En zoo heb ik dan mijne eerste gronden gelegd, en mijn beeld in deszelfs geraamte, d. i. in deszelfs wezenlijke en eerste deelen, voorgesteld. Mijn plan is daardoor geschetst, en het geheel, door het verband der deelen, aangewezen. Ik kan nu tot de meer gebijzonderde beschouwing van de verschillende takken van den geheelen boom der menschelijke kennis overgaan. Daartoe zal ik die leiding mijner gedachten volgen, door welke ik van het eene tot het andere gebragt worde; en schoon men niet vermijden kan, hier en daar eene uitweiding te maken, of iets op de eene plaats te zeggen, wat even gevoegelijk op eene andere had kunnen worden voorgesteld, daardoor zal geene gaping, geene wanstaltigheid in het geheel veroorzaakt worden; maar integendeel mij gelegenheid gegeven worden, om en langs eenen geregelden weg voorttegaan; en tevens eene ongedwongenheid ten gevolge hebben, welke aan de bezighouding en inspanning, door afwisseling zelve zal bevorderlijk zijn.

Nu hervatte ik niet alleen met vuriger blijdschap over mijn aanwezen, mijne beschouwing, en zegge ook als Christen en als Wijsgeer tevens: *Homo sum, et nihil humani a me alienum esse puto.* Maar herzie eens kortelijk, wat ik over mij zelven, dat is: mijn ligchaam, mijnen geest en den band tusschen die beiden, alreeds opgemerkt had. En ik voeg bij het gene ik alreeds opgemerkt had nog het volgende, en wel als het resultaat

 van

van het gene ik uit de zamenvoeging van *Anatomie*, *Physiologie*, *Psychologie* leeren kan: het is het licht, dat uit de zamenvoeging van verschillende stralen in één brandpunt, op deze en gene onderwerpen valt, en mij dezelven duidelijker vertoont.

Dat ligchaam, dat zoo kunstig in elkander gevoegd, en zoo geschikt is, om aan mijnen geest denkbeelden te geven, en daardoor gelegenheid te verschaffen, om door reflectie en zamenvoeging, eigene denkbeelden te vergaderen, is alle mijne redelijke oplettenheid waardig. Het is niet eene gevangenis voor mijnen geest, maar in zichzelven, het grootste geschenk van den Schepper, in het eerste tijdvak mijner ontwikkeling. Het is de tempel, waarin, en waardoor God zich aan mijne ziele, in zijne werkingen onmiddelijk openbaart (tempelen des H. Geestes noemt de Apostel de ligchamen der geloovigen) en alleen een ligchaam des doods, in zooverre het door ongeregeldheid aanleiding geeft tot valsche gewaarwordingen, buitensporige driften, hartstogten, verkeerde neigingen: van hier de regtmatigheid van het gebed des Dichters, om niet in 't midden zijner jaren te worden afgesneden; de ongeoorloofdheid der zelfmoord vóór het tijdstip door de Voorzienigheid tot de scheiding bestemd; de noodzakelijkheid om voor zijne gezondheid, en den geregelden omloop van levensgeesten en sappen zorg te dragen; der matigheid, kuischheid; der bedwinging van het ligchaam, en het brengen van hetzelve tot dienstbaar-

baarheid, aan de meer verhevene oogmerken van den redelijken geest, en het niet verzorgen van hetzelve tot verkeerde lusten enz. enz. en eindelijk zelfs tot het verachten van het leven, bijaldien daardoor de betrachting van verhevener pligten alleen mogelijk gemaakt wordt. Alle pligten gegrond op den aard van mijn bestaan, en voortvloeijende uit de oogmerken tot bereiking van welke dit ligchaam door den grooten Schepper aan mijnen geest, als een werktuig is toegevoegd, en welke mij deze wetenschappen ontvouwen, in bijzonderheden aanwijzen, en tevens de middelen aan de hand geven, om daar in gelukkig te slagen. Hier uit wordt mij duidelijk, dat ik zulk een werktuig niet alleen nu noodig heb; maar dat ik het zoolang zal noodig hebben als mijn geest door enkele denkbeelden, door *sensationen*, moet geleid worden, tot zamengevoegde; en dat dus, daar mijn ligchaam afneemt en verbroken wordt, een nieuw, en zelfs een beter, een meer volmaakt moet in de plaats gegeven worden, zal ik in de vordering van kennis voortgaan; en dat hoe grooter het getal en hoe moeilijker het gewaarworden der onderwerpen zijn zal, van welke ik enkelvoudige denkbeelden moet ontvangen om zamengevoegde te vormen, des te fijner en sterker het zintuigelijk werktuig zal zijn moeten: dat is, dat dit natuurlijk ligchaam in een geestelijk zal moeten veranderd worden: En dat dienvolgens de belofte van eene verrijzenis des

 lig-

ligchaams zoo overeenkomſtig is met de behoeften van mijnen naar wijsheid dorstende geest; zoo gegrond op mijne tegenwoordige wijze van beſtaan, dat ik dat gene, wat ik door dezelve omhelze, door de natuur van mijn geheele aanwezen bevestigd zie: waardoor de leere der opſtanding mede een bewijs wordt voor de leere des Christendoms, daar zij te voren alleen een gedeelte der leere zelve was. Zij immers toont aan, dat het Christendom voor alle de behoeften der menſchen, zelfs voor het toekomende en voor eene volgende epoque, gezorgd, en hetgene, door menſchelijke onderzoekingen alleen, of niet, of niet duidelijk genoeg zoude zijn ontdekt geworden, aan het menschdom mede vooraf, in de tijden der algemeene onwetenheid, geopenbaard heeft.

Maar diezelfde wetenſchappen toonen mij ook aan, dat er van dat ligchaam, veel, zeer veel kan afgeſcheiden, veel bijgevoegd, veel verbeterd kan worden, zonder dat daarom hetzelve ophoudt een werktuig, een geſchikt werktuig te zijn.

Hoe vele zintuigen zijn er niet bij ſommige dieren, onbegrijpelijk fijner en ſterker, dan bij den mensch! Hoe zijn ſommige derzelven bij den mensch zelven niet tot eene verbazende hoogte door oefening gebragt!

Hoe vele zijn er niet, welke, gemist zijnde, (als bij den vlinder,) door anderen zoodanig zijn vergoed, dat men dat gemis, met opzigt tot de ontwikkeling van den geest, als 't ware niet gewaar wordt!

En

En wat kan men anders daaruit afleiden, dan dat onze zintuigen, zoo als zij op deze wereld de kanalen zijn, door welken denkbeelden en gewaarwordingen ons toevloeijen, als 't ware ééne hoofdſtroom zijn, in vijf nevenvloeden verdeeld, geſchikt voor ons tegenwoordig verblijf en wijze van beſtaan; maar, met dat al, in hunnen vorm toevallig, en voor onberekenbare veranderingen en verbeteringen vatbaar, zonder daarom mijnen eenvoudigen geest eene eenige van zijne wezenlijke eigenſchappen wegtenemen, of de door denzelven bekomene ontwikkeling te verminderen; terwijl integendeel in die verandering en verbetering de grond kan zijn van ontheffing dier natuurlijke en zedelijke onvolkomenheden, over welken men, in den tegenwoordigen toeſtand, treurig heenen gaat. Is het onmogelijk zelfs, dat door eene meerdere eenheid of eenvoudigheid, (*ſimplificatie*) door vijf tot één te brengen, mijn toekomſtig ligchaam voor grootere volmaaktheid, en meerdere geſchiktheid voor den geest, gebragt wordt?

Laat dan niettegenſtaande alle de vorderingen in deze wetenſchappen voor mij de wording van mijnen geest en deszelfs meer bepaalde zitplaats, laat de eerste vorming van mijn ligchaam, en de vereeniging van hetzelve met mijnen geest mij bedekt blijven; laat het beginſel des dierlijken levens voor mij verborgen zijn — deze vier omſluijerde waarheden zijn op zich zelf, zeker: en met opzigt tot de wijzen; deze zijn, noch van dat

 aan-

aanbelang, noch van dien invloed, op mijne volmaking, dat men door het ontdekken van dien ſluijer, meerdere voortgangen zoude maken in de beoefening, dan men zonder dat, doen kan. — Men late ze dan zoolang bedolven, tot dat ons deze of gene nieuwe ontdekkingen als van zelf op het ſpoor brengen, om in dezen tot meerdere zekerheid te geraken: en deze tijd zal voorzeker eens komen, zoodra de groote Leidsman van de menſchelijke Rede ook deze ontdekkingen voor het menschdom zal tijdig oordeelen.

Laat het verder waarheid zijn, dat er in den gang van mijnen geest nog vele moeijelijkheden overblijven; dat er in de verſchillende zamenſtelſels der wijsgeerte nopens de theorie van denken en gewaarworden, verſcheidene leidingen van gedachten plaats hebben, en er, van tijd tot tijd, nieuwere en veranderde worden voorgeſteld; dit blijft zeker, dat alle de vermogens van mijnen geest tot ééne grondkracht moeten en kunnen worden teruggebragt, en uit dezelve kunnen verklaard worden: welke grondkracht echter op zeer onderſcheidene wijzen werkt, naar mate het onderſcheid der voorwerpen, omtrent welken deze grondkracht haar werkvermogen, *vim inſitam agendi*, uitoefent, en de verſchillende wijze, op welke uitwendige voorwerpen, door middel van mijn ligchaam, mijnen redelijken geest aandoen, en met deszelfs grondkracht in rapport gebragt worden; maar waaruit echter onbetwistbaar voortvloeit, dat helderheid, beſtemdheid,

waar-

waarheid en ſterkte der denkbeelden, de grond moet leggen tot oordeelvellingen, neigingen en begeerten, en zoo doende tot handelingen overgaan; en dat dus in alles wat een redelijke geest, bij een ligchaam gevoegd, of begeert of verwerpt, de grond zijn moet ware, duidelijke en ſterke voorſtellingen van dat geen, wat ons onze pligt gebiedt, of verbiedt.

Men vrage dan niet, hoe deze wetenſchappen dienen moeten tot onze volmaking? Men vrage niet, wat de Pſychologie met het Christendom, even of hetzelve alleen eene leere van ingewikkeld geloof was, te maken heeft?

Met opzigt tot de laatſte is het mij bij ondervinding gebleken, dat alles, wat de vorming van onzen geest tot den echt christelijken zin aangaat, en de middelen daartoe door de openbaring aangewezen, (doorgaands met den, bij den wijsgeer *verdachten*, of op zijn best genomen, *verbloemden* en *oneigenlijken* naam van *genade*, *leer* der genade, werkingen der genade, benoemd) op Pſychologiſche gronden gebouwd, uit den aard onzer ziele bevestigd, en uit den natuurlijken gang van onzen geest zoodanig kan uitgelegd worden, dat, al zijn de hulpmiddelen buitengewoon, de wijze van werken echter naar den aard van onzen redelijken geest geſchikt, en daarmede overeenkomſtig zijn — en zulks even gelijk in ziekten buitengewone middelen ter genezing worden aangewend, het echter alleen de krachten der natuur zijn, uit hoofde van welken allen die geneesmiddelen

 aan

aan hun oogmerk beantwoorden. Wat zijn toch artzenijen anders dan spijzen, voor den ziekelijken toestand des ligchaams geschikt?

Daar nu, hierdoor Psychologie en Christendom, onafscheidbaar verbonden zijn, en de diepe geestkennis van deszelfs grooten insteller daaruit zigtbaar wordt, verdient dat stuk naauwkeuriger ontwikkeld en in meer bijzonderheden voorgedragen te worden, op dat het eens blijke en uitgemaakt worde, dat alles wat hierover door JEZUS CHRISTUS en zijne Apostelen, geleerd en aanbevolen is, niet alleen voor den eenvoudigen bevattelijk, en bij ondervinding, als waar bevonden wordt, maar ook door den wijsgeer op Psychologische gronden, in zooverre men in die wetenschap gevorderd is, kan erkend en aangenomen worden, als volkomen zeker: waaruit teffens blijken kan, dat ook de persoon of persoonlijke invloed en werking van JEZUS CHRISTUS in de leere van den godsdienst geene overtolligheid is.

JEZUS CHRISTUS is gekomen, en werkt onophoudelijk voort, om — *te zoeken en zalig te maken dat verloren was.*

Wij zijn verloren, door verkeerde aanwending onzer krachten, zoo des ligchaams als des geestes.

Deze verkeerde aanwending heeft zijnen grond 1) in valsche denkbeelden, 2) in de verkeerde of ongenoegzame toepassing van ware denkbeelden, op onze neigingen en gedrag, — en heeft tot zijne gevolgen be-

dwel-

dwelming en krachteloosheid. — Bedwelming belet, dat het denken geregeld in gewaarworden, en gewaarworden in denken overgaat, hetgeen echter geschieden moest, zal de grondkracht behoorlijk werken — op het gedrag d. i. op den geheelen mensch: — en door deze wordt krachteloosheid geboren, welke weder op hare beurt bedwelming veroorzaakt.

Onze zedelijke genezing neemt derhalve een aanvang — niet met het herstel van de grondkracht onzer ziele, het vermogen namelijk om voorstellingen te hebben; — maar om de waarheid te verstaan, dat is: ware, duidelijke denkbeelden te hebben, van ons zelven, van God, van de natuur, en van het verband tusschen deze drie; zoodat dezelve tot gewaarwording overgaat, en dat de gewaarwording zich in denken concentreert; dat is, dat men de waarheden zoo in het afgetrokkene als waarheid, als in hunne betrekking tot ons zelven, als belangrijke waarheid inziet; en omgekeerd, dat alles wat wij door de gewaarwording als met ons in betrekking staande, vermeenen te zien, ook dadelijk, door het niet bepaald denken, als afgetrokkene waarheid, erkend wordt — of met andere woorden, dat alles wat waarheid is voor ons verstand, ook waarheid zij voor ons hart, en omgekeerd — met dat gelukkig gevolg, dat men daardoor vrijgemaakt wordt van die begochelingen en dwalingen, welke op ons verstand, op onze gewaarwording, geneigdheid en daden eenen onmiddelijken invloed hebben.

Ons

Ons zedelijk bederf veronderſtelt derhalve valſche denkbeelden, en de hebbelijkheid door gewoonte, om daardoor verkeerde gewaarwordingen, verkeerde neigingen, en eene verkeerde dadigheid te hebben.

Maar nu: deze hebbelijkheid is als 't ware ons tot een tweede natuur geworden, en overwint, door terugwerking op het verſtand, zelfs dien tegenſtand, welke eene voorbijgaande en verzwakte voorſtelling des verſtands, op de waarheid zoude behooren uittewerken — dus het evenwigt is gebroken.

Dat evenwigt te herſtellen, is nu de eenige weg tot genezing.

Dat kan nu niet anders geſchieden, dan 1) door de waarheid in zoo veel meerder kracht te doen werken, als geëvenredigd is, naar de ingewortelde neiging ten kwade; 2) door de hulpmiddelen aantewijzen om die ingewortelde hebbelijkheid te ondermijnen. — Het eerſte is poſitief; het andere negatief.

Maar beide werken te zamen, ten einde het gebroken evenwigt te herſtellen.

Zal de mensch nu tot die werkzaamheid overgaan: dan is er vooraf noodig 1) eene overtuiging, dat dit evenwigt dadelijk gebroken is; 2) eene overtuiging, dat zonder die herſtelling men aan zijne volmaking niet arbeiden kan; 3) eene zekerheid, dat deze herſtelling mogelijk is, en dat dezelve zekerlijk, niettegenſtaande allen tegenſtand, zal bereikt worden, bijaldien men daartoe den weg,

door

door de openbaring aangewezen, inslaat. Maar deze overtuiging nu, is alreeds eene vrucht van eene meerdere helderheid en sterkte des verstands zelve.

En van waar deze meerdere helderheid en sterkte des verstands? — JEZUS zegt ons, *door de geboorte uit den geest*, dat hij anders het *komen tot hem*, het *trekken van zijnen Vader tot hem* noemt — en zegt ons daarenboven, dat men van den *aanvang* en *wijze* waarop dit gewrogt wordt, zoo weinig weet, als van den oorsprong van den wind, wiens aanwezigheid men alleen gewaar wordt.

Is dit nu de herstelling van het grondvermogen onzer ziele? Neen, zij vooronderstelt het aanwezen van dat grondvermogen, en is dus niet meer dan eene opwekking van eene slapende, van eene verdoofde verwrongene kracht, tot eene hervatte en herstelde werkzaamheid. *Ontwaakt gij die slaapt.*

Is deze slapende kracht opgewekt, dan ziet hij bij wien dezelve is opgewekt, als eene nieuwe wereld rondom zich, en dat vermogen wordt werkzaam: *hij staat als op uit de dooden.*

Het gevolg hiervan is, het zoeken van waarheid; te onderzoeken wat hij helaas *is*, wat hij *zijn moet*, wat hij *zijn kan* — hij vraagt: Heer wat moet ik doen om zalig te worden? — en hij krijgt tot antwoord: ga naar JEZUS en die zal u zeggen; geloof in Hem, die de weg, de waarheid en het leven is — en hij raad-

pleegt

pleegt met hem gelijk een zieke met zijnen geneesheer, terwijl hij even min als deze laatfte, de gefteldheid van zijne natuur uit het oog verliest.

Maar nu God is de God der geesten van alle vleesch; van God heeft elke geest zijn aanwezen, zoo in den aanvang als in de voortduring, door zijnen invloed blijft de geestelijke wereld, zoo wel als de natuurlijke, haar aanwezen en hare krachten behouden — en dus moet ook door hem, hetgeen door zedelijke en natuurlijke onvolmaaktheid verwrongen is, herfteld worden: en dat werk is door God aan zijnen Zoon aanbevolen en toebetrouwd.

Dat laatfte moet ik ophelderen, door eene opmerking van den grooten NEWTON.

Nadat deze door zijne verhevene Mathefis, de geregelde beweging der gedeelten van het heelal, door de wetten der zwaarte ontdekt en voorgefteld had; en daardoor de oorzaak aangewezen, waarom daarin zooveel orde en evenredigheid plaats had, zag hij echter te gelijk in, de mogelijkheid, dat deze eigenfchappen in zulk eene combinatie kwamen, dat daardoor het zamenftel van het geheelal in wanorde geraken zoude, en dat het noodig zoude zijn, dat eene almagtige hand te hulpe kwam, om die orde te herftellen. (*)

Hetgeen nu mogelijk is van het geheel, kan niet ongerijmd zijn van de deelen — hetgeen mogelijk is met op-

(*) FONTENELLE, *Eloge de* NEWTON, *Oeuv. T. VI. p.* 186.

opzigt tot het natuurlijke, moet ook mogelijk zijn van het zedelijke, maar de tusſchenkomst geſchiedt naar de onderſcheidene wijze, op welke deze twee onderſcheidene onderwerpen beſtaan.

Is derhalve het evenwigt bij den zedelijk bedorven mensch gebroken; dat is: zijn er zulke combinatien, waardoor er in het geheele wezen wanorde ontſtaan is, zoo is er geen ander middel tot herſtel dan eene onmiddelijke tusſchenkomst.

Maar deze tusſchenkomst heeft maar alleen in zooverre plaats, als noodig is, om langs den gewonen gang van den menſchelijken geest, en door het aanwenden van gepaste middelen, naar den aard der ziekte ingerigt, dat evenwigt te herſtellen, en deze herſtelling moet haren aanvang nemen in de voorſtellende kracht des verſtands; om namelijk aan dezelve zoodanig een vermogen om de waarheid te zien, medetedeelen, hetwelk langzamerhand de herſtelling van het gebroken evenwigt ten gevolge heeft, en al verder voortgaande de geheele genezing van den geheelen mensch uitwerkt.

Men moge dit nu, in een zeker opzigt, eene *nieuwe*, of liever eene *herſchepping*, eene *wedergeboorte* noemen; men moge die voor een wonderwerk houden of niet (hetwelk veel van het denkbeeld van een wonderwerk afhangt) dit blijft zeker

1) dat daarin niets is dat Gode onwaardig is, maar wel het tegendeel.

2) Dat

2) Dat daardoor niets, met den aard van eenen redelijken geest ſtrijdig, gewerkt wordt,

3) En, zoo ver de geest zelf daarin eenigermate lijdelijk is, is ook daarin even weinig eene zedelijke tegenſtrijdigheid als er in de oorſpronkelijke ſchepping der zedelijke geesten zelve eenige tegenſtrijdigheid is.

Na deze herſtelling, dat als 't ware het eerſte en tevens het eenige punt is, waarin de redelijke geest lijdelijk is, keert de mensch tot zich zelven in — ziet de verbrokene harmonie — en de waarheid zoo als zij is; dat namelijk waarheid, helderheid en ſterkte van denkbeelden, nopens zich zelven, nopens God, en zijne betrekkingen tot God en de geheele natuur, de bron moet zijn, waardoor zijne gewaarwordingen voortgebragt, zijne neigingen beſtierd, en zijne daden geregeld moeten worden, zal hij geheel en al aan zijne beſtemming beantwoorden.

Naar mate nu deze ſterkte in de voorſtelling, door natuurlijke oefening, waartoe ik de meditatie en het gebed, als natuurlijke middelen, wijsgeerig brengen kan, toeneemt; naar die mate ontdekt hij

α) de grootheid en de uitgebreidheid van het gebroken evenwigt, en zijne zedelijke verafheid van hetgeen hij wezen moet.

β) De gepastheid van de middelen, door Openbaring en Wijsgeerte voorgeſchreven, om dat gebrek tegen-

gentegaan, en de belofte van daarin niet te vergeefs te zullen arbeiden, bewaart hem voor moedeloosheid en wanhoop bij het gevoel van zooveel tegenſtand, als hij dagelijks gewaar wordt: ja zelfs wekt die tegenſtand, ook langs natuurlijke wegen, hem op tot meerdere en aanhoudende inſpanning.

γ) De noodzakelijkheid van voortdurende hulpe door JEZUS CHRISTUS, welke door hem, uit overtuiging des verſtands, en op grond der belofte gevraagd, en ook verkregen wordt.

JEZUS bragt dit voor allen onder het eenvoudig denkbeeld, van in hem te blijven en uit hem, als eene ranke uit den wijnſtok, ſappen te trekken, *Joh.* XV. eene voordragt, geheel bevattelijk voor den onkundigen, en tevens geheel pſychologisch voor den wijsgeer. (*)

Deze eerſte ontdekkingen nu bevatten in zich 1) zijne eerſte herſtelde dadigheid en 2) de middelen tot verdere dadigheden. Zij maken hem niet alleen de leere; maar ook den perſoon van JEZUS CHRISTUS belangrijk en onvoorwaardelijk noodzakelijk, en hebben dus tot hun gevolg — *geloof*, dat is: een welgegrond vertrouwen op JE-

(*) De Heer HALES heeft opgemerkt, dat de ſnelheid, waarmede het ſap in den wijnſtok in de lente omloopt, vijfmaal grooter is, dan de ſnelheid waarmede het bloed in de ſlagaderen van het paard omloopt. Z. N. algem. Magazijn D. III. bl. 85.

JEZUS CHRISTUS en door hem op God, welk vertrouwen daarin bestaat, dat men verzekering ontvangt, dat God in CHRISTUS onze zonden niet slechts wil vergeven; maar dadelijk vergeeft, en dus in gunst, verlorene; maar wederkeerende kinderen aanneemt, dat hij hunne gebreken, zij zelf werkende en hij in hen werkende (*Phil.* II. 12, 13) genezen zal, en alle hunne lotgevallen zoodanig bestierende, dat alles tot die zaligheid, welke zij zoeken en naar zijn plan verkrijgen moeten, medewerke.

Zoo is nu de betrekking tusschen God en dezen mensch in hare oorspronkelijke rigting hersteld, en de deure tot den weg naar zedelijke herstelling en zaligheid geopend, en door JEZUS CHRISTUS zijn zij op dien weg geplaatst en zullen door hem nimmer verlaten worden.

Maar op dien weg is de tegenstand onbegrijpelijk groot, en daarom de inspanning van eigene krachten, het bij de hand nemen der verordende en bekend gemaakte middelen, door Rede en Openbaring, zoo noodzakelijk, dat de Bijbel er dikwijls van spreekt op eene wijze als of de mensch alleen dit alles moest uitwerken, en hiervan is de reden psychologisch. — De mensch werkt uit kracht van zijne geestvermogens en in zooverre *alleen*, door middelen, van welke hij voorzien wordt door God in CHRISTUS; maar die wederom deze middelen bij de hand neemt, aanwendt, hervat is wederom de mensch.

Deze tegenstand nu is gegrond, of in zijnen geest,

of

of in zijn werktuig d. i. zijn ligchaam, of in den band, waardoor beide vereenigd worden.

En ook deze drieledig gewijzigde tegenſtand is voor eene pſychologiſche en wijsgeerige ontwikkeling vatbaar. Van de overtuiging nopens het gebrokene evenwigt in de krachten der ziele, in het voornemen, om aan de herſtelling te arbeiden, tot de dadelijke en volledige herſtelling zelve, gaat de overgang noch ſpoedig noch gemakkelijk; zij hangt daarenboven af van eene tot in het oneindige verſcheidenheid van kleine omſtandigheden, waardoor de eene mensch van den anderen onderſcheiden is, en welke gegrond is 1) in de dadelijke natuurlijke ontwikkeling van den geest, en deszelfs natuurlijke en zedelijke vermogens, 2) in zijne vorige denkbeelden, gewaarwordingen, neigingen, door opvoeding, ſtand in de wereld en andere plaatſelijke en individueele omſtandigheden 3) in zijne ligchaamsgeſteldheid, zeden, gewoonten, verkregene hebbelijkheden.

Deze allen neemt de christen wijsgeer onder zijne aandacht, ontwikkelt, vergelijkt en voegt die zamen, en komt daardoor tot de ontdekking van eenige algemeene waarheden, welke over zijn geheel onderwerp, niettegenſtaande alle de opgenoemde verſcheidenheid, een algemeen pſychologisch licht verſpreiden.

Een der eerſte en voornaamſte beletſelen in den zedelijken wasdom is, dat denkbeelden van waarheden, maar al te veel, enkele denkbeelden blijven, en dus als waar-

 he-

heden buiten ons beſchouwd worden, zonder dat zij tevens in gewaarwordingen overgaan; d. i. waarheden, waarmede wij in eene naauwe betrekking ſtaan. — Het *video meliora proboque deteriora ſequor*, is bij den aan zijne zedelijke volmaking arbeidenden christen, meer dan hem lief is, bij ondervinding bekend. JEZUS noemde dit de *gewilligheid des geestes*, tegenovergeſteld tegen de *zwakheid van het vleesch*, en PAULUS zeide in dit opzigt zeer pſychologisch: *Hetgeen ik wil dat en doe ik niet; maar hetgene ik hate, dat doe ik.* De reden is natuurlijk, omdat een denkbeeld door middel der gewaarwording eerst die kracht ontvangt, om tot neiging en daad overtegaan.

Maar ook een tweede beletſel is, wanneer de gewaarwording op geen denkbeeld ſteunt, en daardoor de daad zelve hare waardij verliest. Al wat toch niet in den geloove geſchiedt, d. i. op overtuiging des oordeels rust, is zonde.

Maar ook ten derde, *valſche* denkbeelden te voren dikwijls tot gewaarwording en zelfs tot neiging en daad overgegaan, zoo geven dezelve eene hebbelijkheid om tot neigingen en daden, immers tot neigingen, bij de oppervlakkige herinnering van het denkbeeld zelve overtegaan. Van hier, dat enkele herinneringen dikwijls ſtrijd kosten, om te beletten, dat men niet tot verkeerde neigingen, en zoo deze ſterkte en aanhoudendheid genoeg hebben, zelfs tot verkeerde daden vervalle. Hier ziet

men

men de pſychologiſche bron van den ſtrijd tusſchen vleesch en geest, en van de booze lusten des vleeſches, waarvan de Bijbel zoo menigmaal ſpreekt.

Echte, zuivere denkbeelden, zelfs tot gewaarwording overgegaan zijnde, verliezen dikwijls hunne gewaarwordende kracht, door verleiding, door menſchenvrees, door dierlijke lust. Bij PETRUS was het denkbeeld: *niet verlochenen van zijnen wijzen, goeden, magtigen, trouwen Meester*, meer als enkel denkbeeld; het was gewaarwording, zelfs drift, hartstogt, zoolang hij bij JEZUS en buiten gevaar was. — Het *denkbeeld* verdween niet in de zaal van KAJAPHAS: maar de *gewaarwording* werd verſtompt door vreeze; hij verloochende — begaf zich naar het eenzame, en ziet, — daar ſtond het denkbeeld tegelijk met de gewaarwording weder in zijne volle kracht: hij kon het niet herſtellen, maar alleen *weenen:* en daardoor kreeg zelfs dat denkbeeld zulk een vermogen van aanſtonds tot gewaarwording overtegaan, dat hij nooit tot een dergelijken val weder gekomen is, maar noch banden noch dood vreesde, wanneer er vrage was om zijnen Meester te belijden. Hoe het in de ziel van JUDAS geſteld geweest zij, is minder bekend — *niet verraden* was bij hem mogelijk ſlechts onder de duistere denkbeelden, en werd ontknoopt in twee andere denkbeelden *geld trekken, zonder juist veel gevaar te loopen; en zijn' Meester te dienen om des gewins wille*, of liever *zijn Meester hem dienen;* waren mogelijk de eerſte

denkbeelden; deze gingen in gewaarwording over, en deze tot onwederſtaanlijke neiging, en daad. Hij werd in zijne verwachting teleur geſteld, en een ander denkbeeld: *Hij was onſchuldig:* ging in gewaarwording over. Gebrek aan liefde en vertrouwen op dien Meester deed deze gewaarwording eindigen in *wanhoop* — wanhoop is het beginſel van razernij — en hij verworgde zich. — DAVID zag BATSEBA. Zij was ſchoon, en hij in zijn temperament en door de oosterſche gewoonten, tot wellust overhellende. Het denkbeeld: *Koning te zijn — aanſpraak op de goederen zijner onderdanen; verwijdering van de gevolgen; prikkeling van dierlijke lust*, dat alles vereenigde zich, en bragt hem tot de gewaarwording van begeerte en van daad; ware en valſche denkbeelden onder elkander verkeerd zamengevoegd, in gewaarwording overgegaan en tot daad gebragt — zie daar den loop van zijnen val. De gevolgen zijn beſchamend en hagchelijk, en moesten voor het oog der natie verborgen blijven. Deze denkbeelden ſlingerden zijne ziel: pogingen mislukken, er was maar één — oorlog, ſtrijd, vrije beſchikking over het plaatſen zijner krijgslieden, bragten het denkbeeld van een hulpmiddel voor zijnen ingewikkelden toeſtand en angst, zoo ſpoedig tot gewaarwording, tot beſluit en daad, dat hij het bevel gaf, geen tegenſtand vindt, en URIA werd verſlagen. — Hij kwijnde en was door zedelijke verwrikking ongevoelig geworden — maar: *gij zijt de man!* Daar ſtond de ſchuldi-

dige man bij zich zelven als een veroordeelde — en dat denkbeeld, „ ik bij God en bij de natie als zoodanig be- „ kend," was onoverwinlijk. Belijdenis, openbare belijdenis, was er op dezelfde wijze het gevolg van — en zoo wischte hij, door het denkbeeld: God is vergevend: de misdaad uit, zooveel zij kon worden uitgewischt; want het bleef een vlek in zijn leven, een bekende eene voor het oog der natie gebrandmerkte vlek; want dien veel gegeven is, van dien wordt veel geëischt.

De gewaarwording ligt veel nader onder het bereik van het temperament, van aangewende feilen en misdragingen, dan het verstand; maar de gewaarwording, door de laatste oorzaken opgewekt, verduistert dikwijls het eerste, en ook hierin is een, niet zeldzaam werkend, beletsel.

Hier uit nu wordt duidelijk: hoevele beletselen er in den weg staan, naar die zedelijke volkomenheid, welke daarin bestaat: dat, *denken*, *gewaarworden*, *geneigd zijn* en *handelen*, altijd aan elkander verknocht zijn, en in orde op elkander volgen, dat geen van deze allen in contrast staat met eene andere, en dat de hebbelijkheid van handelen, een gevolg is, van vorige denkbeelden, gewaarwordingen en neigingen — dat de hebbelijkheid van geneigd zijn, een gevolg is van vorige denkbeelden en gewaarwordingen, en dat de hebbelijkheid van gewaarworden, een gevolg is van vorig denken, en dat het denken zelve, waarheid, zuivere, onbevlekte, vruchtbare waarheid zij.

Na de beſchouwing van mij zelven, zoo als ik die met behulp der *Anatomie*, *Phyſiologie*, en *Pſychologie*, ondernomen, en tot eene zekere hoogte gebragt hebbe, is de overgang tot die mijner medemenſchen zeer natuurlijk.

Deze allen zijn in de hoofdtrekken allen met mij gelijk, en in de bijzondere trekken allen van mij verſcheiden.

De oorzaken van deze verſcheidenheid zijn, de verſchillende luchtſtreek, opvoeding en onderwijs, en andere toevallige en plaatſelijke omſtandigheden — de oorzaken van gelijkheid zijn, dezelfde wijze van wording, en eene gelijke beſtemming.

De beſchouwing van mijne natuurgenooten verdeelt zich derhalven in twee deelen. I. De beſchouwing van het menſchelijk geſlacht; de geſchiedenis van het menschdom, of der menschheid: en II. De beſchouwing van het verbazend onderſcheid, hetwelk alle de individueele leden van dat geſlacht van elkander onderſcheidt, zoo met opzigt tot hunnen uitwendigen vorm, als de inwendige, en meer onzigtbare eigenſchappen van hunnen geest, van welke laatſte tevens onafſcheidbaar is de beſchouwing van die kleinere betrekkingen waarin menſchen tot menſchen ſtaan, als leden van één huisgezin, van ééne burgerlijke maatſchappij, van maatſchappijen tot elkander; terwijl in de eerſte meer in aanmerking komt de betrekking der individuën, tot het geheele

ge-

geſlacht, als leden van één geheel, alsmede van die kunsten en wetenſchappen, welke tot ontwikkeling van den menſchelijken geest, in alle tijden en op alle plaatſen, dienstbaar zijn, offchoon zij ook meer gebijzonderd, op de meer bijzondere belangen en betrekkingen kunnen worden toegepast, en dadelijk toegepast zijn, als b. v. de kennis en dienst van God, de beſchouwing der natuur, de natuurlijke zedekunde, d. i. de wetten der algemeene gezelligheid, en onderlinge betrekking, de beoefening der ſchoone kunsten en wetenſchappen, enz. in één woord: van dat alles, hetwelk plaats zoude hebben, bijaldien het geheele menſchelijk geſlacht, zonder bijzondere huisſelijke ondergeſchiktheid of maatſchappelijke betrekkingen, op aarde zijn verblijf had. Dit zoude men in eenen gezonderen zin als doorgaands geſchiedt, den ſtaat der natuur kunnen noemen, en men kan zich zoodanig eenen ſtaat voorſtellen, zonder daarom tot ongerijmdheden te vervallen, of het menſchelijk geſlacht tot den ſtaat der dieren te verlagen.

Onafmetelijk is het veld van beſchouwing, hetwelk zich hier voor mij opent.

Zoo vele millioenen van mijne medemenſchen, als er ſedert de vorming der aarde tot eenen bewoonbaren kluit, op deze wereld zijn aanwezig geweest, allen uit éénen bloede voortgebragt, en niet uit verſchillende ſtamvaderen, gelijk ſommigen zonder genoegzamen grond gewild hebben, voortgekomen; allen in betrekking tot el-

kanderen, en te zamen tot hunnen algemeenen Schepper, en Wetgever. (*)

Allen voorzien van een middel, om elkanderen hunne denkbeelden en gewaarwordingen bestemd en duidelijk medetedeelen! De taal oorspronkelijk dezelfde, maar zeer onderscheiden geworden, is eene aan hen bijzondere eigenschap, overwaardig de beschouwing van den wijsgeer, en van diepe en geestkundige nasporingen.

Dit geslacht bestaat uit individuën, van welken elk zijn bijzonder gelaat, gedaante, karakter, temperament, trap van geestvermogens en ligchamelijke sterkte heeft, en welk onderscheid in het ligchaam meestal zijnen grond heeft: Offchoon er ook in de zielen zelven eenig onderscheid schijnt plaats te hebben. (†) Elk heeft zijne bijzondere lotgevallen, betrekkingen, uitzigten, bezigheden, deugden, gebreken — en allen echter komen zij daarin overeen, dat zij in hun verblijf hier op aarde hunne eerste natuurlijke en zedelijke ontwikkeling ontvangen, en voor eenen toekomenden staat worden opgeleid. Elk hunner ontving talenten, welken in geen' zweetdoek mogen begraven, maar tot woeker moeten worden aangelegd. Allen geroepen tot wijsheid en tot deugd; en uit alle natiën, tongen, volken en geslachten, staan er voor den troon van het Lam, dat geslagt is, en eere ontvangt.

Tus-

(*) 20,000 Millioenen ten minste, zegt WIJNPERSSE *Metaph.* § 1123.

(†) WIJNPERSSE § 634, 635.

Tusſchen allen deze zoo zeer verſcheidene onderwerpen, is echter eene betrekking, welke men zich het best onder den algemeene naam van *gezelligheid*, kan vertegenwoordigen.

Deze gezelligheid is de grond van de gedurige poging om elkanderen zijne denkbeelden en gewaarwordingen medetedeelen — waarvan de eerſte trap is, het maken van teekenen en gebaarden, welke echter eigenlijk maar de mededeeling van hartstogten is — vervolgens de taal, door welke, nadat zij tot eenen zekeren trap van volkomenheid gebragt is, alle denkbeelden en gewaarwordingen van den eenen tot kennisſe van eenen anderen, door middel van klanken, gebragt worden. En eindelijk het *ſchrift*, waarin klanken met willekeurige, maar door onderlinge overeenkomst beſtemde en duidelijke teekens, verwisſeld wordende, de middelen tot mededeeling niet aan tijd noch plaats verbonden zijn; maar ook voor afwezenden, het zij in de ruimte, het zij met opzigt tot den tijd, gezorgd is. Lieden van alle eeuwen en van alle gewesten deelen door dit middel aan elkanderen hunne denkbeelden mede, en hieruit ontſtaan andere denkbeelden, meer in getal, en duidelijker in hoedanigheid, dan de vorigen waren.

Door taal en ſchrift wordt derhalve meer dan door eenig ander middel de zamenwerking van velen tot één oogmerk, en daardoor de gezelligheid in allen opzigte bevorderd.

Taal

Taal en ſchrift zijn de middelen, waardoor in het vak der menſchelijke wetenſchappen, de een met des anderen ontdekkingen zijn voordeel kan doen, en de nakomelingſchap door de gebreken der voorouderen gewaarſchuwd, in ſtaat geſteld wordt, om vorderingen boven hare voorgangers te maken — dat is: de wasdom van het menſchelijk geſlacht in kennis en wetenſchap, zoude zonder dit middel zeer gering, en deze nog alleen het voorregt van eenige weinigen zijn.

Dit blijkt genoegzaam daaruit, dat na de uitvinding der drukkunst, het menschdom verbazende vorderingen in kennis en wetenſchap gemaakt heeft.

Was er maar ééne taal, en één ſchrift geweest, daardoor zoude zekerlijk de gemakkelijkheid der algemeene mededeeling zijn toegenomen: maar daardoor zouden echter andere voordeelen gemist zijn geworden: als b. v.

1) de gezelligheid zoude daardoor, wijl dezelve toch hare bepalingen heeft, minder beſtemd, minder bepaald, en daardoor minder ſterk, minder vruchtbaar geweest zijn — nu wordt de algemeene gezelligheid, als 't ware in bijzondere werkvakken verdeeld, met dat gevolg, dat er meer en beter gewerkt wordt.

2) De verſcheidenheid der menſchelijke denkbeelden, welke op de taal, en omgekeerd zooveel invloed heeft, zoude minder zigtbaar zijn geweest; en daardoor de menſchenkennis bekrompener hebben moeten

ten zijn, daar nu door het aanleeren van verſchei-
dene talen ook tegelijk verſchillende oogpunten en
nuances van denkbeelden worden aangeleerd.

3) Maar ook was het houden van ééne taal voor het geheele menschdom, onmogelijk: de ondervinding zij getuige! Klimaat, voedſel, temperamenten, kundigheden, verrigtingen, (en deze had men toch niet kunnen gelijk houden) vloeijen op eene taal in, verbeteren of verbasteren dezelve; en hare gedaante is, na eenige eeuwen, bij dezelfde natie dezelfde niet: wat zoude zij dan zijn, bij natiën, tusſchen welken geene gemeenſchap phyſiek mogelijk is?

Het is mijn oogmerk niet, alhier verder intedringen, in den wijsgeerigen aard en hoedanigheid van alle talen; — in hunne onderlinge analogie — in de mogelijkheid om alle de onderſcheidene talen in haren oorſprong tot ééne te brengen; maar alleen opmerken:

Dat de volmaaktheid eener taal toeneemt met den wasdom van den geest, welke door dezelve zijne denkbeelden en gewaarwordingen wil mededeelen, zoowel in rijkdom als in duidelijkheid en beſtemdheid — en ook omgekeerd. Dat PAULUS zijne hemelſche gewaarwordingen in geene menſchentaal zoude hebben kunnen voorſtellen, al had hij gewild, werd veroorzaakt, om dat deze gewaarwordingen en denkbeelden in hem te voorbijgaande geweest waren, om die vastheid en hebbelijkheid

heid aan zijnen geest medetedeelen, welke hij noodig had, om zijne taal te kunnen vormen tot de uitdrukking derzelven. Hij had er zelf maar een donker gevoel van overgehouden, en met een donker gevoel vormt men zijne taal niet vaster. Blijvende, op den wenk der ziele optewekken, denkbeelden vloeijen op de taal in, en zelfs op de zintuigen, waardoor de klanken moeten gemaakt worden.

De taal der dichtkunst en der wijsgeerte — dat is die, welke door beelden ſpreekt, en die, welke afgetrokkene denkbeelden voorſtelt, kunnen elkander niet ontbeeren — zij zijn den wijzen beide noodzakelijk — zij zijn ſlechts twee takken, van één organon.

Het Christendom is de beste ſchool voor de verrijking, en beſtemming der taal! welk een paradox? Hoe zeer door de ondervinding tegengeſproken!

En echter waarheid, zuivere waarheid! Laat ons zien, wat wij op den weg der koele naſporing hier omtrent ontdekken? Maar wij moeten daartoe wat dieper graven, dan men gewoonlijk ziet doen: en ik vinde mij dus in de verpligting, om hier eene uitwijding te maken, welke tot vele volgende beſchouwingen noodig is.

Het Christendom heeft op de wereld nog bijna geene voortgangen gemaakt; het is nog, als 't ware, in zijne kiem opgeſloten, nog niet ontwikkeld, het heeft zich nog niet genoeg met alle wetenſchappen vereenigd; is nog niet genoeg menſchenzin, wijsgeerenzin geworden, om alles

te

te doen wat het vermag. Maar wat het nog niet gedaan heeft, kan het bij vervolg doen, en het zal het doen, als men de analogie raadpleegt, en eenen menschkundigen, en tegelijk goddelijken blik in de toekomst doet. JEZUS CHRISTUS moest zich ook in zijne taal verlagen tot de laagheid zijner toehoorders, en nog verſtonden zij hem niet — wat zou het geweest zijn, als hij hen over het hemelſche onderhouden had, met eene daaraan geëvenredigde taal? Ik had Hem met MOZES en ELIAS willen hooren ſpreken, over zijnen uitgang uit Jeruſalem: en hetgeen hij nu in zijnen verheerlijkten ſtaat ſpreekt, en waarin hij verſtaan en beantwoord wordt, door de reeds verrezene gezaligden — dat is menſchen, christelijkmenſchelijke taal, het ideaal van alle talen, hier op aarde, ja nimmer te bereiken; maar wel te naderen.

Dat het Christendom op de wereld nog bijkans geene vorderingen gemaakt hebbe, is vrij klaar, wanneer men de oude voorzeggingen nopens den heerlijken toeſtand van dat koninkrijk vergelijkt met het gene tot hiertoe op de christenwereld heeft plaats gehad: en de onophoudelijke oorlogen, welke zelfs tusſchen de christen natiën gevoerd zijn. Beide deze kunnen met geene mogelijkheid vereffend worden, dan door aantenemen, dat het Christendom nog maar in deszelfs beginſelen, in deszelfs eerſte wording, op de wereld beſtaat.

Deszelfs eerſte epoque is die geweest, in welke ſlechts enkele menſchen, hoe zeer hun aantal aanmerkelijk was,

chris-

christenen waren, aan vele vervolgingen blootgesteld, en zonder uiterlijke bescherming — een mostertzaad in de aarde geworpen, en schoon niet verstorven, echter weinig vertoonende van deszelfs kracht en uitgebreidheid, door ontwikkeling.

De tweede epoque is geweest die van deszelfs openlijke erkentenis, en houding in de volkenwereld, onder CONSTANTIJN en vervolgens, doch verbonden met verbazende gebreken, voortgesproten

1) uit gebrek aan menschelijke kennis en ware wijsgeerte.

2) Uit gebrek aan echten christenzin en liefde in deszelfs belijders. Beide deze gebreken hebben eenen kleinen knak gekregen bij de hervorming.

a) Door de herstellinge der wetenschappen en den goeden smaak;

b) Door de uitwendige bescherming van Vorsten en Staten aan denzelven verleend, vooral tegen de Roomsche hierarchie.

Maar beide deze middelen hebben tot nog toe zeer weinig uitgewerkt, in vergelijking van hetgene er moet uitgewerkt worden. En de redenen hiervan natesporen is van belang, voor de geschiedenis van den Godsdienst en van de Wijsgeerte.

Met opzigt tot *a*).

Men had op het laatst der 15de eeuw aanzienelijke vorderingen gemaakt, om den goeden smaak, door het le-

zen

zen der ouden te herſtellen, en heeft daardoor der zake van het Christendom uitſteekende voordeelen toegebragt, en duizenden tot de kennisſe der waarheid gebragt; maar het licht der waarheid ſcheen nog niet ſterk genoeg om algemeen te verlichten. Verkeerde wijsgeerte, ingekankerde vooroordeelen, eigenbelang van de geestelijkheid in de R. Kerke, domheid der groote menigte beletteden den wasdom en voortgang der hervorming.

Deze hinderpalen moesten overwonnen worden eer het Christendom algemeen, in deszelfs uitgebreidheid en vermogen, zich kon vestigen.

Dit heeft de hervorming niet uitgewerkt, maar zij heeft er den eerſten ſtoot toe gegeven.

Zedert dien tijd heeft men aan de Wijsgeerte beginnen te arbeiden: dan eens in verbinding met het Christendom, dan eens afzonderlijk.

Ingekankerde vooroordeelen heeft men begonnen te beſtrijden.

Het eigenbelang der geestelijkheid heeft zich hoe langer hoe meer openbaar gemaakt.

De domheid der groote menigte is door volksgeſchriften in de beginſelen verminderd.

Maar dit alles is nog maar in den aanvang, met vele verkeerde inzigten, wijzingen zelfs geſchied — maar het werkt echter langzamerhand, en zelfs ſchriften, welke den Christen Godsdienst ondermijnen, wanneer zij ſlechts in

 an-

andere opzigten denkbeelden, waarheden, oogpunten, die goed zijn, ontwikkelen, ploegen den grond om, waarop naderhand het Christendom zijne wortelen ſchieten kan. Als b. v. een wijsgeer van uitgebreide kundigheden en diepe inzigten, tevens een vijand der openbaring is, kan hij anderen in hun geloof bevestigen; en wordt hij zelf naderhand een Christen, is hij het zooveel te grondiger, en te vaster — en dit kan immers algemeen plaats hebben, zoo wel als met een enkel individu?

Het zijn derhalve vier hoofdoorzaken, of hoofdbeletſelen, waardoor de volledige werking des Christendoms op aarde verhinderd wordt.

I. Eene verkeerde of gebrekkige wijsgeerte

II. Gebrek en trage voortgang van de ware volksverlichting,

III. Duistere en al te beperkte voortzetting des Christendoms,

IV. Uitwendige hindernisſen, hierarchie, vervolgzugt, valſche ſtaatkunde, traagheid in de voortplanting; ſlechte voorbeelden door gedrag.

Neemt deze vier hinderpalen weg, en het mostaardzaadje zal een boom worden, waarin de vogelen des hemels zelfs nestelen kunnen. De volgende opmerkingen helderen dat op en bevestigen het.

Toen het Christendom op de aarde verſcheen, was het gelijk altijd kiem of kern van alle ware wijsheid, en menſchenkennis, kennis van God, en de geheele natuur

tuur — maar het zaad viel grootendeels in ſteenachtige aarde, op een betreden grond, tusſchen doornen; en zeer weinig in eene goede aarde — maar van dat laatſte echter genoeg, om voor den ondergang bewaard te worden, genoeg, om te toonen wat heerlijke vruchten het hier en daar, bij enkele menſchen, in ſtaat was voorttebrengen.

Met de wijsgeerte der *Grieken*, (de *Joden* hadden er geene) en die der *Romeinen*, kon het zich niet vereenigen.

Want ſchoon Christendom en Wijsgeerte eene onderlinge aantrekkingskracht hebben, en zich gaarne zouden vereenigen, zoo moeten er echter verſcheidene dingen plaats hebben, om die vereeniging te doen plaats hebben: daar integendeel, wanneer er heterogene deelen in een van beide of in beiden gevonden worden, deze vereeniging belet wordt.

Hoe het met de wijsgeerte der Kerkvaders, der Monniken, en vervolgens der Scholastieken geſteld was, is genoeg bekend, om te kunnen doorzien, dat dezelve voor de eenvoudige beginſelen des Christendoms niet berekend, ja in vele opzigten voor dezelve bij uitſtek ſchadelijk was.

Na de herſtelling der wetenſchappen, kwamen D'ESCARTES en MALEBRANCHE te voorſchijn. Hoe vele groote godgeleerden de wijsgeerte des eerſten in zamenvoeging met hunne godgeleerde ſtelſels wilden brengen,

blijkt uit de ſchriften van ROËLL, COCCEJUS, &c. en MALEBRANCHE meende ook, dat de zijne daarmede zeer in harmonie ſtond.

Maar echter bleek het, bij vervolg, dat de zuilen te zwak waren, waarop deze vereeniging gebouwd was.

LEIBNITZ kwam te voorſchijn, en men meende toen eenen ſtap nader gekomen te zijn; maar ook hierin heeft de uitkomst aan de verwachting niet beantwoord.

KANT is de laatſte, die in zijn werk: *Die Religion innerhalb die Grenzen des blosſen Vernunfts*, godsdienst, geopenbaarde godsdienst en wijsgeerte zocht te vereenigen.

Maar verre is het er nog van daan, dat dit ſtelſel algemeen goedgekeurd en aangenomen is — het is ook verre van die eenvoudigheid en duidelijkheid, dat het onder het bereik van de groote menigte vallen zoude.

Maar wanneer zal het dan de tijd zijn, dat de Wijsgeerte vatbaar zal zijn voor die vereeniging met het Christendom, welke men hier bedoelt.

Dan, wanneer men zal gekomen zijn tot die ontwikkelde zielenleer, welke op proefondervindingen gebouwd, ons den aard, de beſtemming en den gang van den menſchelijken geest, als zekere waarheden zullen doen kennen; deze kennis zal ons in ſtaat ſtellen, om de waarheden van het Christendom te doen eerbiedigen, als gebouwd, op de eenvoudigſte, beſtemdſte, en duidelijkſte beginſels der Pſychologia experimentalis.

Dan

Dan wanneer men in de Theologia Naturalis zoo verre zal gevorderd zijn, dat men deszelfs inwendige volkomenheid, en deszelfs relative onvolkomenheid, in dezen ſtaat van zedelijk bederf, algemeen erkennende, men die met de Theologie des Christendoms zamenvoegende, één geheel zoo ſchoon als volledig, daaruit zal vormen; dan zal de wijsgeer en de christen een punt van vereeniging vinden, hetwelk hun voor altijd zamen verbinden zal.

Dan wanneer men de geheele natuur, en derzelver zamenhang zoo zal doorzien, dat men den christen in zijne ware betrekking tot het heelal zoo beſchouwen zal, dat de wezenlijke plaats in den grooten ſchakel des heelals, welke door een mensch moet beſtegen worden, die des Christendoms is: en dat elke andere, de grootſte verſtanden niet uitgeſloten, eene verwrikte is.

Dan wanneer de wijsgeerte niet meer hare ontdekkingen inhult in het kleed, van ſpitsvindige, afgetrokkene, duistere redeneeringen, en dezelve met eene, aan haar eigene, en voor het gemeen menſchenverſtand, onverſtaanbare taal; maar wanneer zij hare ſchatten in de voorſtelling zelve, voor elk gezond hoofd en natuurlijk voelend hart, zoo openlegt, dat men van dezelve gebruik kan maken.

Veel, onbegrijplijk veel, is er reeds bewerkt, om tot deze zamenvoeging te geraken. Alle christen wijsgeeren, alle wijsgeerige christenen haken er naar, ſpannen er

hunne krachten toe in, en men ziet hier en daar goede bouwstoffen verzameld.

Maar ook vele werken in dat vak tegen, en wel langs verscheidene wegen.

1) Of door eene nog gebrekkige, en onvolkomene wijsgeerte te willen wringen naar de leerstellingen van het Christendom.

2) Of door het Christendom te willen uitleggen volgens hunne wijsgeerige gronden, en aangenomene veronderstellingen. (*)

Maar ook dit tegenwerken maakt rijp voor eene volgende, meer natuurlijke zamenvoeging.

3) Door Wijsgeerte en Christendom als onvereenigbaar

(*) *Man wird nicht aufhoren es misslich zu finden, wenn philosophen von Profession das Christenthum vor ihr Forum ziehen, um es zu einem philosophischen Etwas, umzubilden.* Zegt de Recensent van het werk, *Philosophie der Religion uberhaupt und des Christlichen glaubens, in 's bezondere — von* J. C. G. SCHAUMAN. *Theol. Annal.* 1795. S. 417. en voegt er ten slotte bij:

„ Zoo hebben wij dan reeds een ontwerp van een Kantiaansch „ systema des Christendoms, en K. is dan niet alleen de hervormer der Philosophie, maar ook der Christelijke Theologie. Men „ vergenoegt zich niet, zijne Philosophie op het Christendom toetepassen, maar wil het zelfs aan derzelver plaats stellen. Dat „ schijnen ten minsten de Kantische philosophen te bedoelen." Uit hetgeen ik p. 17. uit BONNET heb aangehaald, schijnt B. oogmerk niet veel daarvan te verschillen.

Hij noemt ook de K. Ph. *l'Evangile du Jour.*

Hiertoe behoort ook VETTURINI. *Ideen zur philosophie uber die Religion und den geist des reinen Christenthums. Theol. Annal.* 1794. S. 657.

baar voorteſtellen; waardoor zij bedoelen het laatſte te doen vallen, zonder te bedenken, dat de val van de laatſte ook vroeger of later, den val der eerſte zou naar zich ſlepen.

4) Door wijsgeerte alleen en uitſluitend op den troon te ſtellen, en uit haren koker de pijlen te nemen, tot beſtrijding van de laatſte.

Maar ook deze twee wijzen, werken mede om de ware vereeniging uittebreiden.

Maar ook dit ſtuk verdient dieper ingedacht, en in meer bijzonderheden overwogen te worden; daartoe zal ik mij bedienen van het ontwikkelen dezer volgende ſtellingen:

I. *Elke vordering en ontdekking, in wat vak van menſchelijke wetenſchap zij ook gemaakt worde, dient of tot bevestiging, of tot meerdere ontwikkeling van de leere des Christendoms, het zij regtſtreeks het zij van ter zijde: en brengt dienvolgens meer of minder toe, om het Christendom met de Wijsgeerte te vereenigen, en uit die beide één geheel te maken. Ook doet het er niets toe, of zij die deze vorderingen maken en deze ontdekkingen doen, daarmede dat oogmerk hebben, dan niet.* (*)

Zie

(*) Wij mogen ons met reden vleijen, dat naar mate de wingewesten van het rijk der menſchelijke kennis verder uitgebreid zullen worden, tevens ook het innerlijke beſtier van dat rijk, eenvou-

Zie hier eenige voorbeelden tot ſtaving van deze ſtelling.

Nooit is men op den weg geweest, om beter overtuigd te worden van de overeenkomst der Christelijke zedekunde, met den aard van de menſchelijke natuur, van de menſchelijke ziele, en van de menſchelijke beſtemming, dan nadat men in de Pſychologie denzelfden weg heeft beginnen inteſlaan, welken men in de natuurlijke wijsgeerte heeft ingeſlagen; namelijk dien der proefnemingen.

De wijsgeerige, d. i. de natuurkundige, phyſiologiſche ontdekking van den invloed van het ligchaam op den geest; en de nadeelige gevolgen van dien invloed door eene phyſieke ongeſteldheid, welke in alle menſchen blijkbaar, ſchoon in onderſcheidene wijze en trap, plaats heeft; en zich in humeurs en temperamentsgebreken zoo duidelijk, en tevens op zoovele onderſcheidene wijzen openbaart, heeft op de leere van den ſtrijd tusſchen vleesch en geest, zooveel lichts verſpreid, en tevens de mogelijkheid en noodzakelijk-

voudiger, geregelder, meer zamenhangende, en dus het overzigt van het geheel gemaklijker en klarer zijn zal — is eene aanmerking van NIEUWLAND, in zijne Verh. *Iets over de betreklijke waarde der verſch. takken van menſchelijke kennis en kunst.* N. Algem. Mag. D. II. bl. 722.

lijkheid van dien ſtrijd zoo duidelijk aan den dag gelegd, dat de christelijke deugd, als een ſtrijd beſchouwd, met de wijsgeerige geheel en al dezelfde is: en het eenig onderſcheid tusſchen den eenvoudigen christen, en den diepdenkenden wijsgeer alleen is, dat de eerſte dien ſtrijd gevoelt, gelooft, en voert, maar de laatſte nog daarenboven over deszelfs zielkundigen oorſprong, aard, en bijzonderheden nadenkt.

De leere der onſterflijkheid der ziele, als een zedelijk beweegmiddel tot deugd en geestelijken ſtrijd, is door JEZUS CHRISTUS zoodanig voorgedragen, dat men zijne gronden, bij eene geestkundige beſchouwing onzer ziele, insgelijks ontdekt heeft. (*) GARVE heeft, in zijne opmerkingen

(*) Men zie het een en ander hierover in de recenſie van een zeer goed werk, van SCHLEGEL genaamd, *Populäre Betrachtungen über Religion, naturliche Gotterkentenisſ, Offenbarung und Christenthum.* Th. II. in de Theol. Annal. 1795. s. 209. vooral S. 211. 212. waar men onder anderen, de volgende importante reflectie leest:

Elke blik in de geſchiedenis, en elke ondervinding uit onzen leeftijd overtuigt ons, dat alle die voortreflijke en zoo hartver heffende religieleerſtukken der Rede, in genen deele als geheel onafhankelijk van poſitive religie kunnen beſchouwd worden; dat het Christendom altijd het *punt* blijft, van waar een groot gedeelte des menſchelijken geſlachts voor 1800 jaar is uitgegaan. Wat toch beſtemde, dikwijls zonder hun weten, den zoo eigendommelijken gang der christen philoſophen en hunne godsdienſtige onderzoekingen, welke zich van die der Griekſche wijsgeeren zoo wezenlijk onderſcheidt?

gen over dit ſtuk vele dingen gezegd, welke in de vermaningen van JEZUS CHRISTUS, ſchoon met andere woorden, echter wat het zakelijke aangaat, insgelijks gevonden worden: waarom hij, zulks gewild hebbende, deze zijne gezegden zeer wel uit de H. S. had kunnen ſtaven.

De vorderingen in de aardrijkskunde, de bevolking van Amerika, de phyſieke geſteldheid van alle menſchen, van onderſcheidene koleur en vermogens, hebben duidelijk aangetoond, dat er niets ongerijmds is in de ſtelling, dat alle menſchen uit éénen bloede geſchapen zijn en éénen ſtamvader hebben. Ontdekkingen welke tot bevestiging van het geheele plan van CHRISTUS, en de bijzonderheden in deszelfs uitvoering, van zeer veel gewigt zijn.

De wenken, welke men door opmerkingen, over den trapsgewijzen voortgang der wetenſchappen verkregen heeft, geven ons aan de hand het denkbeeld van eene trapsgewijze toeneming van het menſchelijk verſtand; een denkbeeld zeer afgetrokken, en echter reeds duidelijk verknocht met de denkbeelden van JEZUS CHRISTUS omtrent zijne leere, en de vergelijkingen daartoe door hem gebezigd; welke ons wijzen op eenen zoodanigen toeſtand des menschdoms, waarin hetgeen hij toen ſtrooide, eens tot eenen vollen

oogst,

oogst, op de uitgebreidste wijze rijpen zoude. (*) Hess noemt daarom de gelijkenis van het most-aardzaad, „ een uitmuntend schilderij van het uit „ zoo geringschijnende toebereidselen opgewas-„ schene koningrijk der waarheid en gelukzalig-„ heid, hetwelk reeds in de eerste tijden van „ het Christendom, zoo magtig zich uitbreidde, „ en te eeniger tijd al het geschapene bevatten „ zou," maar hoe zou dat geschieden, zoo niet eens dat rijk, het geheele rijk der wijsgeerte in zich zoude opnemen; maar alleen als een rijk van waarheid en deugd; waartoe derhalven dat alles dienstbaar is, wat tot de algemeene verheffing van het menschelijk verstand en hart, zou worden toegebragt: wanneer, hoe en door wien, zigtbaar of onmerkbaar, opzettelijk of in schijn toevallig, doet niets ter zake. Het zou geschieden.

II. *Elke vordering om menschen en volken te beschaven, te verlichten, en in hunne ware betrekking tot elkander, als broeders van een huisgezin, dadelijk te brengen, is een stap ter bevordering van Christendom en Wijsgeerte.*

Christendom veronderstelt *menschen.* Waar heeft zich het Christendom het eerst gevestigd, in deszelfs zuiverheid en weldadigen invloed ge-

ves-

(*) VII. B. IV. H. bl. 272.

vestigd. — Bij de beſchaafde Grieken en Romeinen.

Waar is het gevallen en verduisterd? In en door de onkunde der middeneeuwen.

Waardoor heeft het zich herſteld? door het herleven der wetenſchappen.

Waar is het onaannemelijk? — bij die gedeelten des menſchelijken geſlachts, welke geabbrutieerd zijn.

En hoe groot is niet dat gedeelte! en behoeft men dan nog antwoord te vragen, op deze twee vragen:

a) Hoe komt het, dat het Christendom nog zoo weinig voortgang maakt?

b) Langs welken weg moet het algemeen worden?

III. Maar hoe komt het dan, dat zelfs de philoſophie zoo veel afbreuk doet, of doen wil aan het Christendom?

Omdat in alle volksverlichting, men uitgaan moet van het punt des Christendoms, dat is: van die waarheden, welke door het Christendom of veronderſteld worden, of aan het licht gebragt, of duidelijker ontwikkeld zijn.

En dit heeft men al zeer dikwijls niet gedaan, en doet het nog niet.

IV. Als het Christendom en de Wijsbegeerte beide

tot hare ware reinheid en zuiverheid gebragt zijn, dan zal men dezelve zoodanig van zelf zich zien vereenigen, dat zij beide één geheel uitmaken. (*)

De eerste krijgt daardoor haar algemeen karakter van *universeelen godsdienst* (†) — en de andere — van *universeele kennisse.*

V. Dan zal ook het menschdom voor het grootste gedeelte, beschaafd en verlicht worden; en het menschelijk geslacht zal eene en dezelfde rigting ontvangen — naar zedelijkheid, deugd, en gelukzaligheid.

(*) Hier komt vooral in aanmerking KANTS geschrift: *die Religion innerhalb der grenzen der blossen Vernunft.* —

ECKERMAN heeft daarover eenige aanmerkingen gemaakt. *Theol. Ann.* 1795. s. 369.

ROSENMULLER *de nova Kantii scripturam sacram interpretandi ratione. Theol. Ann.* 1794. s. 824. en Bijlage s. 90.

Verkeerde wijsgeerte eene groote bron van bijgeloof. *Theol. Annal.* 1794. bijlagen s. 133.

(†) Verg. *Theol. Annal.* 1795. s. 501.

LbM-

Deacidified using the Bookkeeper process.
Neutralizing agent: Magnesium Oxide
Treatment Date: March 2005

PreservationTechnologies
A WORLD LEADER IN PAPER PRESERVATION
111 Thomson Park Drive
Cranberry Township, PA 16066
(724) 779-2111

LIBRARY OF CONGRESS
0 013 809 882 5